

A. Martinionis LIETUVOS
KARIUOMENĖS

tragedija

Vilnius Mintis 1993

A Martinionis LIETUVOS
KARIUOMENĖS

trage

dija

UDK 947.45.08
Ma 514

Recenzentas GINTAUTAS SURGAILIS

Dailininkas RYTIS VALANTINAS

Redaktorė RIMA MEKAITĖ

ISBN 5—417—00584—3

© A. Martinionis, 1993

P R A T A R M Ė

Duomenis knygai rinkau apie trisdešimt metų. Tyliai, pamažu kaupiau senąją karinę periodinę spaudą, knygas, perrašinėjau ir kopijavau įvairius dokumentus, pirkau jų originalus, užrašinėjau buvusių Nepriklausomos Lietuvos kariuomenės karininkų, puskarininkų ir eilinių kareivių, žuvusiųjų artimųjų bei giminaičių atsiminimus. Skolinau si iš jų nuotraukas, jas slaptai perfotografuodavo prityręs fotografas Erikas Baulas. Taip po kruopelytę susikauptė nemaža informacijos apie Lietuvos kariuomenę, jos tragediją 1940 m. birželio 15 d.—1941 m. birželio 14 d., ginkluotą pasipriešinimą sovietiniams okupantams ir kovas lemtingomis 1941 m. birželio 22—25 d.

Žinoma, ši knyga nėra plati istorinė apybraiža. Ja galės pasinaudoti tie, kurie kada nors rašys išsamų istorinį veikalą apie Lietuvos kariuomenės naikinimą, tragišką jos likimą 1940—1944 metais.

Pirmiausia knygoje trumpai apžvelgiamos negausios, bet narsios Lietuvos kariuomenės dalinių kovos su tėvynės priešais 1918—1920 metais, mūsų ginkluotųjų pajėgų padėtis Nepriklausomybės laikotarpiu. Ši apžvalga pateikiama neatsitiktinai: 50 sovietinės okupacijos metų, pasitelkus bolševikinę spaudą, radiją, televiziją ir kitas propagandos priemones, buvo slopinama, niekinama, juodinama mūsų tautos istorinė atmintis. Tad nereikia stebėtis, kad jau keletą kartų tėvynainiai nieko nežino apie Lietuvos ginkluotąsias pajėgas.

Kaip skelbė macijauskinė karinė spauda, mūsų kariuomenė bolševikinę okupaciją sutiko išskėstomis rankomis, su gėlėmis, nuolankiai nulenkusi galvą stalininei-berijinei genocido kilpai. Taip nebuvo! 1941 m. birželio 22—25 d. mūsų karininkai, viršilos, puskarininkiai ir kareiviai, kurių nespėjo paliesti NKVD, su ginklu rankose pasipriešino raudoniesiems okupantams.

Žinoma, reikia pripažinti mūsų kai kurių karininkų naivumą ir patiklumą. Tai atsispindi ir knygoje. Jie nenumatė, kad su jais bus susidorota siekiant 29-ojo teritorinio šaulių korpuso dalinius palikti be vadų lietuvių, kad jų vietas užims rusai, turėję neleisti pasipriešinti naujajam režimui.

Knygoje rašoma ir apie mūsų karių likimą karo metais tiek vienoje, tiek kitoje fronto pusėje.

Norėčiau tikėti, kad ši nedidelė knygelė paskatins istorikus nuodugniau patyrinti Lietuvos kariuomenės istoriją.

Antanas Martinionis

1992 m. balandžio 6 d.

I. KOVŲ IR KŪRYBOS METAI

KOVOS DĖL NEPRIKLAUSOMYBES

«Po Pirmojo pasaulinio karo kaizerinės Vokietijos kariuomenei grįžtant į savo „faterlandą“, iš paskos į Lietuvos žemę veržėsi apiplyšę ir alkani Sovietų Rusijos Raudonosios armijos pulkai. Nekviesti „svečiai“, prisidengdami „pasaulinės proletarinės revoliucijos“ vėliava, tariamai vykdė savo „internacionalinę misiją“—padėjo buvusios Rusijos imperijos proletariatui iškovoti valdžią, o iš tikrųjų — vėl prijungti Lietuvą prie naujai besiformuojančios „darbo žmonių“ imperijos — Sovietų Rusijos. Pirmojo pasaulinio karo, okupantų rusų ir vokiečių nualinta Lietuva tada neturėjo ginkluotųjų pajėgų, todėl negalėjo apsiginti nuo agresoriaus.

Kaip žinoma, 1918 m. vasario 16 d. paskelbus Lietuvos Nepriklausomybės Akta, okupacinė vokiečių valdžia neleido organizuoti lietuviškų karinių formuočių. Vilniuje prie Valstybės Tarybos veikusi Apsaugos komisija galėjo tik slapta planuoti, numatyti, kaip bus organizuojama Lietuvos kariuomenė, kaip ji bus apginkluota, ir registruoti iš Rusijos grįžusius karininkus bei kareivius.

Politinė padėtis pasikeitė 1918 metų lapkričio pradžioje, kai Vokietijoje į valdžią atėjo nauji žmonės. Tai turėjo teigiamos įtakos Lietuvai. Valstybės Taryba lapkričio 11 d. sudarė pirmąją Lietuvos valstybės vyriausybę,

kurios ministras pirmininkas prof. A. Voldemaras tapo ir krašto apsaugos ministru.

Kariuomenės organizavimo reikalai pasistūmėjo pirmyn. 1918 m. lapkričio 1 d. pradėtas formuoti 1-asis pėstininkų pulkas stiprino savo gretas. Labai trūko lėšų, ginklų, šaudmenų, mundiruotės, tačiau entuziazmas, Tėvynės meilė ir pasiryžimas kovoti dėl Lietuvos laisvės ii nepriklausomybės telkė karius. Jie rengėsi kovai su priešais. 1918 m. lapkričio 23 d. Lietuvos vyriausybė pasirašė pirmąją Lietuvos kariuomenės įsakymą, pasauliui paskelbusį, kad gimė naujos ginkluotosios pajėgos — Lietuvos Respublikos kariuomenė ¹.

Tų pačių metų gruodžio 24 d. pasikeitė Lietuvos vyriausybės sudėtis: ministru pirmininku tapo M. Sleževičius, krašto apsaugos ministru — karininkas M. Velykis. Krašto apsaugos ministrą iš karto užgulė didelis rūpestis—reikėjo organizuoti Vilniaus miesto gynybą nuo Rusijos Raudonosios armijos dalinių, kurie artėjo prie Vilniaus, nes žinojo, kad iš jo pasitraukė vokiečiai.

Gruodžio 29 d. naujoji vyriausybė paskelbė atsišaukimą į tautą. Jame vyrai buvo raginami savanoriais stoti į organizuojamą Lietuvos kariuomenę ir buvo išdėstytos priėmimo į ją sąlygos.

Gruodžio 30 d. krašto apsaugos ministras M. Velykis išleido įsakymą Nr. 10. Juo 1-ojo pėstininkų pulko vadą J. Galvydį-Bykauską jis paskyrė visų Vilniuje veikusių negausių kariuomenės dalinių vadu ir įsakė „ginti Vilniaus miestą ir Rytų Lietuvos rubežius nuo einančios Rusų kariuomenės" ^{2*}.

* Ča ir toliau dokumentų kalba netaisyta.— *Red.*

Deja, jėgos buvo nelygios. Nei 2-asis lietuvių, nei 1-asis gudų pulkas ir Vilniaus karo komendantūra negalėjo apginti Vilniaus nuo gausių ir palyginti gerai ginkluotų Raudonosios armijos pulkų. 1918 m. gruodžio 30—31 d. Vilnių paliko Respublikos vyriausybė ir kariuomenės vadovybė. 1919 m. sausio 5 d. į Kauną persikėlė ir paskutiniai karių būriai.

Tuo metu iš Lietuvos kaimų ir miestelių į karinių sričių centrus (Kėdainius, Šiaulius ir kt.) traukė pirmieji savanoriai. Ypač aktyvūs buvo moksleiviai, studentai, kaimo jaunuoliai. 1919 m. sausio 5 d. jau buvo apie 3000 savanorių, pasiryžusių su ginklu rankose pasipriešinti Raudonajai armijai.

1919 m. sausio 15 d. buvo paskelbta visuotinė karininkų ir puskarininkų mobilizacija. Kaune, kariuomenės organizavimo centre, įsikūrė kariuomenės štabas, jo mobilizaciniai skyriai. Kariuomenės daliniai buvo formuojami ir kituose Lietuvos miestuose: Tauragėje, Marijampolėje, Alytuje, Raseiniuose, Gardine, Ukmergėje ir kt.

1919 metų pirmąjį ketvirtį buvo imtasi aktyvių veiksmų: sausio 6 d. pradėta formuoti artilerija, 11 d.— kavalerija, o 13 d.— karo technikos daliniai. Sausį buvo įkurta ir aviacija, bet savarankišku aviacijos daliniu ji tapo tik 1919 m. kovo 12 d. Kovo 15 d. prieš neužimtoje Lietuvos teritorijoje buvo paskelbta 1897 ir 1898 metais gimusių vyrų mobilizacija.

Kova dėl Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės vyko dvejus metus — nuo 1918-ųjų pabaigos iki 1920-ųjų pabaigos. 1923 metais buvo išvaduotas ir prie Lietuvos prijungtas Klaipėdos kraštas.

* * *

1918 m. gruodžio 12 d. pirmieji Raudonosios armijos daliniai priėjo rytinę Lietuvos sieną ir įsiveržė į suverenios valstybės teritoriją³. Gruodžio 22 d. raudonarmiečiai užėmė Švenčionis, 23 d.— Uteną, 27 d.— Rokiškį, 1919 m. sausio 5 d.— Vilnių, 9 d.— Ukmergę ir Panevėžį, 11 d.— Šiaulius ir 25 d. pasiekė Telšius.

Taigi per trumpą laiką Rusijos kariuomenė užgrobė beveik 2/3 Lietuvos teritorijos. Padėtis tapo kritiška. Karinės jėgos buvo nelygios: 3000—4000 silpnai ginkluotų ir neapmokytų lietuvių savanorių negalėjo atsilaikyti prieš gausias raudonarmiečių jėgas, t. y. tris divizijas (daugiau kaip 20 000 durtuvų), kurios buvo nuolat papildomos naujais rezervais iš Rusijos.

Lietuvių ir vokiečių ginkluotosios pajėgos tik laikinai sustabdė raudonąją antplūdį. Organizuotam puolimui Lietuvos kariuomenė dar negalėjo pasipriešinti. Nuo Latvijos artėjančius raudonarmiečių pulkus prie Ventos sulaukė Latvijos tautinės ir vokiečių reguliariosios kariuomenės daliniai.

Neramu buvo ir Lietuvos pietuose. Vokiečiai Gardino mieste ir jo apylinkėse buvo sutelkę stipresnes pajėgas, kurios dengė iš Ukrainos į Rytprūsius besitraukiančią savo kariuomenę. Raudonoji armija, pažeisdama Sovietų Rusijos ir Vokietijos vyriausybės pasirašytą

1919 m. sausio 18 d. sutartį, peržengė nustatytą demarkacijos liniją ir pasuko Kauno link. Tai buvo Pskovo šaulių divizija, kuri, 1919 m. sausio 5 d. užgrobusi Lietuvos sostinę Vilnių, pasivadino „lietuviškąja divizija“. Ją sudarė pėstininkų pulkai, artilerija ir nedideli kavalerijos daliniai. Divizija turėjo apsupti Kauną iš šiaurės

ir pietų, užimti jį, likviduoti Lietuvos vyriausybę, kariuomenės kūrimo štabą ir sutrukdyti atkurti Lietuvos valstybingumą.

Tačiau akiplėšiškas žygis nepavyko: kelią grėsmingam priešui pastojų negausūs lietuvių koviniai daliniai. Pirmosios kautynės įvyko 1919 m. vasario 7—10 d. ties Kėdainiais. Vasario 10 d. lietuviai, vokiečių kareivių padedami, puolė prie Šėtos išitvirtinusių raudonarmiečių pulkus ir nubloškė juos Bukonių kryptimi. Taip buvo sužlugdytas priešų mėginimas pulti Kauną iš šiaurės.

Pietų pusėje stovėjo Raudonosios armijos 7-asis šaulių pulkas. Jis turėjo užimti Prienus ir toliau pulti Kauną iš Vilniaus pusės. Jiezną raudonarmiečiai užėmė gana lengvai, tačiau vasario 13 d. lietuviai puolė priešą ir po atkaklių kautynių išvadavo miestelį. Raudonarmiečiai pasitraukė į Aukštadvarį, tačiau nenurimo. Savo pulkus jie pasiuntė užimti Alytaus. Vasario 12—13 d. kautynės dėl Alytaus mūsų kariuomenei buvo nesėkmingos, ir raudonarmiečiai užėmė šį miestą. Per dvi dienas lietuviai pergrupavo savo jėgas ir, vokiečių remiami, vasario 15 d. vėl organizuotai ir drąsiai puolė vaduoti Alytaus ir jį išlaisvino. Taigi pavojus, Kaunui grėsęs iš pietų, buvo likviduotas.

Raudonoji armija įsibrovė ir į Žemaitiją. Vadinamoji „internacionalinė“ rusų divizija užėmė Radviliškį, Kurtuvėnus, Luokę, Telšius, Tirkšlius, Mažeikius. Ją parėmė vietiniai bolševikai, Šiaulių mieste paskubomis suorganizavę apie 900 kovotojų vadinamajam Žemaičių pulkui. Tuo metu (1919 metų sausį) Sedos, Tirkšlių, Židikų ir Mažeikių apylinkėse veikė tik lietuvių partizanų būriai.

Vasario pradžioje sutelkus vokiečių kariuomenės jėgas, raudonarmiečiai buvo sumušti, o kovo 14—15 d. buvo išvaduoti Kuršėnai, Šiauliai, Radviliškis ir Šeduva. Pastarąją gyvenvietę atkovoti vokiečiams padėjo vietos partizanai ir Lietuvos reguliariosios kariuomenės pėstininkai, kurių buvo nedaug.

1919 m. balandžio 3—8 d. Respublikos pietuose Lietuvos kariuomenė viena vora puolė Vilniaus kryptimi ir mėgino išlaisvinti rusų užgrobtą Vilnių, tačiau priešas buvo stipresnis.

Šiaurėje, Žaslių—Vievio—Vilniaus kryptimi, puolė antra vora, tačiau, nesuderinus kovinių veiksmų su kitais pasyviai veikusiais daliniais, puolimas nepavyko.

Po šių kautynių paaiškėjo, jog būtina turėti visos kariuomenės vadą. 1919 m. gegužės 7 d. generalinio štabo viršininkas gen. S. Žukauskas buvo paskirtas vyriausiuoju kariuomenės vadu.

Gegužės 19 d. lietuvių kariai įsitvirtino Panevėžyje, tačiau po poros dienų stiprios raudonarmiečių jėgos puolė priemiesčio sargybas, ir lietuviai buvo priversti apleisti miestą. Kol karinės jėgos buvo pergrupuojamos rengiantis išvaduoti Panevėžį, iš pietų ir rytų pusės karius aktyviai parėmė Joniškėlio partizanai. Gegužės 23 d. Panevėžys buvo Lietuvos karių išlaisvintas.

Gegužės 31 d. mūsų kariuomenė įsitvirtino Kupiškėje. Ukmergės rinktinė po Kupiškio operacijos gegužės 31 d. trimis kryptimis puolė raudonarmiečių užimtą Uteną. Įvyko sunkios trijų dienų kautynės. Birželio 2 d. į miestą įžengė Lietuvos kariai.

Penktoji pergalinga operacija — Zarasų. Jos metu Raudonoji armija buvo nublokšta už Lietuvos valstybės sienų. Pirmąjį raudonarmiečių pozicijų puolimą liepos 6—

11 d. organizavo Panevėžio rinktinė. Deja, nesėkmingai, nes nei lenkų, nei latvių kariuomenė mūsų karių puolimo neparėmė. Tuo pasinaudoję, raudonarmiečiai sutelkė daugiau jėgų ir kontratakavo Panevėžio rinktinės karius.

Liepos 24 d. prasidėjo lemiamos kautynės. Pirmoji puolimą pradėjo Ukmergės rinktinė. Rugpjūčio 24 d. ji pralaužė rusų įtvirtinimus ties Bružų kaimu, nustūmė priešą ir jau kitą dieną užėmė Zarasus.

Rugpjūčio 29 d. Marijampolės ir Panevėžio batalionai išvirtino Alūkstos miestelyje ir prasiveržė prie Dauguvos upės. Kita diena buvo sėkminga visai Ukmergės rinktinėi — ji pasiekė Kaukonis ir kairiuoju sparnu atsirėmė į Dauguvos upę. Raudonarmiečiai buvo tarsi replėmis suspausti (panašių manevrų vokiečiai griebdavosi 1941 metais, pirmais karo su SSRS mėnesiais). Susiklosčius tokiai padėčiai, raudonarmiečiai savo jėgas skubiai perkėlė per Dauguvą į šiaurinę jos krantą. Lietuvos kariuomenės kovines dalis nuo rusų dabar skyrė vandens linija — Dauguvos upė.

1920 m. sausio 5 d. latvių ir lenkų kariuomenės daliniai išginė raudonarmiečius iš Daugpilio, ir Lietuvos kariuomenė su jais fronto linijos nebeturėjo.

Agresyvos Raudonosios armijos jėgos visiškai pralaimėjo, ir Sovietų Rusijai nepavyko atkurti carinės Rusijos imperijos sienų prie Baltijos jūros.

* * *

Vokiečiams pralaimėjus karą, santarvininkai — prancūzai ir anglai — iš jų pareikalavo iki 1919 m. rugpjūčio 20 d. išvesti savo kariuomenę iš Latvijos ir Lietuvos. Vokiečiai, nors jiems ir buvo grasinama blokada, nenorėjo

palikti Baltijos kraštų. Jie griebėsi avantiūros: iš rusų belaisvių ir savo „neklusnių“ kareivių suorganizavo gana stiprią kariuomenę, jai vadovauti paskyrė baltagvardietį plk. Bermondta-Avalovą ⁴. 1919 metų birželį Bermond-tas su štabu atvyko į Latviją, o nedidelės jo kariuomenės grupės išiveržė į neginamas Lietuvos žemes. Liepos pabaigoje jos užėmė Kuršėnus. Vėliau čia atvyko visa Bermondto rinktinė. Tuo metu mūsų kariuomenė dalyva-vo atkakliuose mūšiuose su raudonarmiečių divizijomis ir negalėjo pastoti kelio bermontininkams. Nors Lietuvos vyriausybė reikalavo apleisti Lietuvą, Bermondto rinkti-nė nepakluso, pasuko Šiaulių link ir spalio 5 d. užėmė miestą.

Kitos bermontininkų grupuotės veržėsi toliau į rytus. Spalio 15—16 d. jos užėmė Biržus, Saločius, Radviliškį, Linkuvą ir kai kuriuos kitus Šiaurės Lietuvos miestelius ir kaimus, tačiau netrukus bermontininkams kelią pasto-jo iš raudonarmiečių fronto atvykę mūsų kariuomenės daliniai.

Bermontininkai nerimo. 1919 m. spalio 16 d. Šiaulių ruože jie susirėmė su mūsų kariuomene. Priešų jėgos bu-vo gausesnės. Jie slinko į rytus pagal geležinkelį ir spa-lio 22 d. prie Linkaičių kaimo susidūrė su iš rusų fronto atvykusiū Marijampolės batalionu. Įvyko atkaklios kau-tynės.

Prie Radviliškio abi pusės ėmė telkti savo karines jėgas. Prieš gūsius Bermondto-Avalovo pulkus buvo su-telktos šios jėgos: 1-asis ir 2-asis pėstininkų pulkai, Pa-nevėžio, Vilniaus, Marijampolės ir Kauno atskirieji bata-lionai, Pasvalio karo komendantūros batalionas, keletas komendantūrų kuopų, trys lengvosios artilerijos bateri-

jos ir du husarų eskadronai. Dauguma šių jėgų turėjo užimti Radviliškį ir Šiaulius.

Lapkričio 21 d. rytą karo veiksams prieš bermontininkus vadovavęs plk. ltn. K. Ladyga davė komandą pradėti mūšį. Puolama buvo Radviliškio—Šiaulių kryptimi. Labai atkaklios kautynės truko dvi dienas, ir tik lietuvių karių veržlumo, jų drąsos dėka lapkričio 22 d. 1-asis ir 2-asis pėstininkų pulkai įsiveržė į Radviliškį. Ten jie paėmė daug karinio bermontininkų turto.

Tuo metu Panevėžio bataliono kariai, per naktį įveikę 40 kilometrų, Meškuičiuose atakavo bermontininkų grupuotę ir lapkričio 22 d. miestelį išlaisvino. Vilniaus bataliono kariai išvadavo Pašiaušę ir Padubysį, Kauno batalionas artinosi prie Tauragės miesto. Pasvalio karo komendantūros bataliono savanoriai lapkričio 27 d. po pergalingų kautynių išvygiavo į Joniškį.

Avantiūristo Bermondto-Avalovo karinės grupuotės padėtis tapo kritiška. Spaudžiant lietuvių ir latvių ginklo jėgai, įsikišus gen. H. Niesselio vadovaujamai santarvininkų karinei misijai, baltagvardietis ir jo kariuomenė buvo priversti kapituliuoti. Visos kautynės buvo nutrauktos naktį iš lapkričio 23-iosios į 24-ąją.

Pažeisdami santarvininkų nurodytus terminus, plėšikaudami ir niokodami mūsų kraštą, bermontininkai išsikraustė į Vokietiją.

* * *

Valdančios Lenkijos viršūnės svajojo atkurti senąją, unijinę Lietuvos—Lenkijos valstybę⁵. Verždamasi į Lietuvą, lenkų kariuomenė 1919 m. kovo 3 d. užėmė Gardiną, balandžio 19—21 d.— Vilnių ir pasuko į vakarus. Ne-

trukus Daugai, Butrimonys, Stakliškės, Kietaviškės atsidūrė lenkų rankose. Gegužės 8 d. lenkų kariai užpuolė mūsų sargybas prie Vievio miestelio. Kilo Lietuvos ir Lenkijos karo grėsmė. Siekdamos šito išvengti, palankios lenkams Santarvės (Prancūzija ir Anglija) valstybės birželio 18 d. nustatė pirmąją demarkacijos liniją. Lenkai pareiškė esą nuskriausti. Be Lietuvos vyriausybės žinios buvo nustatyta nepalanki mums antroji demarkacijos linija (vyriausybė apie tai buvo informuota rugpjūčio 3 d.).

Lenkai nerimo. Santarvininkams nuolaidžiaujant buvo nustatyta trečioji ir ketvirtoji demarkacijos linija vis toliau braunantis į Lietuvos žemes. Tačiau ir tai nepatenkino valdančių Lenkijos sluoksnių. Lenkų kariai beveik visus 1919-uosius iki spalio mėnesio puldinėjo mūsų sargybas prie Seinų, Ukmergės, Utenos. Vienu metu jie buvo priartėję prie Ukmergės—Utenos plento per 5—10 kilometrų. Mūsų vyriausybė protestavo. Santarvininkai įsakė lenkams atitraukti kariuomenę, tačiau šie reikalavimo nepaisė. Lenkai buvo pažadėję nepuldinėti mūsų sargybų, kol Lietuvos kariuomenė kariauja su bermontininkais, bet pažadą sulaužė: spalio 3 d. okupavo Upninkus, 5 d.—Salaką. Netrukus iš čia pasitraukė, spalio 8 d. jie užėmė Degulių dvarą netoli Utenos. Lenkai rengė sukilimą Lietuvoje. Jam vadovavo slapta karinė organizacija POW (Polska Organizacja Wojskowa — Lenkų karinė organizacija), kurią instruodavo Vilniuje išikūręs lenkų kariuomenės štabas. Lietuvos saugumo organai susėkė šią organizaciją: sukilimo dienomis, rugpjūčio 28—29 d., suėmus jo organizatorius, samokslas buvo likviduotas.

1920 metų balandį lenkų kariuomenė pradėjo karą su bolševikais Ukrainoje, tačiau po nesėkmingų atakų bir-

želio viduryje ji paliko Kijeva. Traukdamiesi iš Daugpilio fronto, lenkai apleido ir Vilnių.

1920 m. liepos 12 d. Maskvoje buvo pasirašyta Lietuvos ir Sovietų Rusijos taikos sutartis. Rusų—lenkų frontui priartėjus prie Lietuvos, mūsų vyriausybė paskelbė neutralitetą.

Lietuvos kariuomenė į Vilnių įžengė liepos 15 d. apie 14 val., bet čia jau rado raudonarmiečių įgulas.

1920 metų rugpjūčio viduryje lenkų kariuomenė pradėjo spausti rusų dalinius, kartu buvo puolama ir Lietuvos kariuomenė. Santarvininkų siūlymu rugpjūčio 25—30 d. įvyko Lietuvos ir Lenkijos valstybių derybos, tačiau lenkai apgavo — jie pradėjo karo veiksmus ir 28 d. užėmė Augustavą, o 31 d.— Suvalkus bei Seinus. Mūsų kariuomenė puolė lenkus Augustavo kryptimi. Seinai keltą kartą buvo tai lenkų užgrobti, tai lietuvių išvaduoti.

1920 m. rugsėjo 15 d. Kalvarijoje vėl buvo deramasi su Lenkija. Mūsų kariuomenės vadovybė siūlė taikiai išspręsti konfliktą, tačiau lenkai, sutelkę jėgas, puolė ir įsiveržė į Vilniaus kraštą.

Rugsėjo 29 d. Suvalkuose vėl vyko derybos, o spalio 7 d. Santarvės atstovų akivaizdoje buvo pasirašyta vadinamoji Suvalkų sutartis. Spalio 8 d. lenkai klastingai sulaužė ją: J. Pilsudskio įsakymu gen. L. Želigowskis su keliomis „neklusnių“ sukilėlių divizijomis puolė Vilnių ir spalio 9 d. okupavo jį. Toliau lenkai žygiavo Ukmergės kryptimi, tikėdamiesi vėliau užimti Kauną, likviduoti Lietuvos vyriausybę ir užgniaužti Lietuvos nepriklausomybę.

Lietuvos kariuomenės negausios jėgos negalėjo tinkamai priešintis gen. L. Želigowskio legionams. Tik lap-

kričio 19 d. mūsų kariuomenė puolė lenkus Širvintų bare ir po atkaklių mūšių juos nugalėjo. Po poros dienų lietuviai sumušė lenkų pulkus ties Giedraičiais ir miestelį išlaisvino.

Tautų Sąjungos kontrolės komisija vėl įsikišo į Lietuvos bei Lenkijos konfliktą ir pareikalavo nutraukti karo veiksmus. Mūsų vadovybė pakluso. 1920 m. lapkričio 29 d. ši komisija nustatė neutraliąją zoną. 1923 metais jos vietoje buvo nustatyta administracinė linija, išlikusi iki 1939 metų rudens.

Taip 1918—1920 metais visos tautos pastangomis, mūsų karių ginklo jėga, jų ryžto ir pasiaukojimo dėka buvo iškovota laisvė, atkurta Nepriklausoma Lietuvos valstybė.

RŪPINIMASIS VALSTYBES SAUGUMU

Pasibaigus nepriklausomybės kovoms, Lietuvos kariuomenė jau 1921 metais buvo sumažinta. Respublikos vyriausybės nutarimu buvo išformuoti 10-asis, 11-asis, 12-asis ir 13-asis pėstininkų pulkai, gudų batalionai, 3-iasis dragūnų Geležinio Vilko pulkas. Buvo palikti tik devyni pėstininkų, keturi artilerijos ir du kavalerijos pulkai, karo aviacija ir karo technikos daliniai. Respublikos teritorija buvo padalyta į tris karo apygardas, kiekvienoje iš jų palikta po divizija. Pasienio apsaugą kariškiai perdavė Lietuvos vidaus reikalų ministerijos žinion.

Mąžinant išlaidas kariuomenei išlaikyti, 1926 metais buvo išformuoti 1-asis artilerijos, 3-iasis ir 6-asis pėstininkų pulkai ir minosvaidžių batalionas.

Formuojant ginkluotųjų pajėgų struktūras, buvo peržiūrėta vadovavimo joms sistema. Respublikos prezidentas tapo visų ginkluotųjų pajėgų vyriausioju vadu, krašto apsaugos ministras — visos kariuomenės viršininku. Kariuomenės vadas visas ginkluotąsias pajėgas rengė karo veiksmams, kariuomenės tiekimo viršininkas tvarkė kariuomenės tiekimo reikalus. Kariuomenės štabas, vadinamosios kariuomenės smegenys, buvo glaudžiai susietas su Krašto apsaugos ministerija ⁶.

Lietuvos kariuomenės pagrindines ginklų rūšis bei tarnybas sudarė pėstininkai, artilerija, kavalerija, karo technikos daliniai, karo aviacija, karo mokykla ir kitos tarnybos.

I pėstininkų divizija buvo dislokuota Panevėžyje, 1-asis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas — Ukmergėje, nuo 1939 metų spalio pabaigos — Vilniuje, 3-iasis pėstininkų Vytauto Didžiojo pulkas — Kėdainiuose (vadas, štabas ir vienas batalionas), Raseiniuose ir Seredžiuje buvo po vieną batalioną, 4-asis pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas — Panevėžyje, Kupiškėje ir nuo 1939 metų pabaigos vienas batalionas — Ukmergėje. II pėstininkų divizija (vadas ir štabas) bazavosi Kaune (Šančiuose), 2-asis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulkas — Šančiuose ir Jonavoje, 5-asis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Kęstučio pulkas — Aukštojoje Panemunėje ir Prienuose, 9-asis pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulkas — Marijampolėje ir Vilkaviškyje. III pėstininkų divizija (vadas ir štabas) buvo Šiauliuose, 6-asis pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Margio pulkas — Klaipėdoje ir Plungėje, 1939 metų pradžioje Vokietijai okupavus Klaipėdą — Telšiuose, 7-asis pėstininkų Žemaičių kuni-

gaikščio Butegeidžio pulkas — Tauragėje ir Žemaičių Naumiestyje ir 8-asis pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulkas — Šiauliuose ir Varniuose ⁷.

Artileriją sudarė keturi pulkai. 1-asis artilerijos pulkas buvo dislokuotas Panevėžyje, Kupiškyje ir Ukmergėje, 2-asis — Kėdainiuose, Raseiniuose ir Seredžiuje, 3-iasis — Šančiuose, Prienuose ir Marijampolėje, 4-asis — Šiauliuose, Tauragėje ir Plungėje. Artilerijos inspektorius ir jo štabas buvo Kaune.

Kavalerijos buvo trys pulkai. Kavalerijos viršininkas ir jo štabas bazavosi Kaune. Čia buvo dislokuotas ir 1-asis husarų Didžiojo Lietuvos etmono kunigaikščio Jonušo Radvilo pulkas; 2-asis ulonų Birutės pulkas telkėsi Alytuje, nuo 1939 metų lapkričio — Tauragėje; 3-iasis dragūnų Geležinio Vilko pulkas buvo dislokuotas Tauragėje, nuo 1939 metų lapkričio — Vilniuje.

Karo technikos dalinius (tai buvo pagrindinių ginkluotųjų pajėgų pagalbinė kariuomenė) sudarė pionieriai, geležinkelininkai, ryšininkai, autotransportas, šarvuotiniai. Dauguma šių dalinių stovėjo Kaune, o kai kurie — Radviliškyje.

Karo aviacijai priklausė žvalgybos, bombonešių ir naikintuvų eskadrilės. 1939 metais ji turėjo apie 110 kovinių lėktuvų. Aviacijos dirbtuvės ir štabas buvo Kaune, aerodromai — Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, Palangoje ir Gaižiūnuose. Lėktuvai buvo dislokuoti Kaune, Šiauliuose ir Panevėžyje. Dalis jų buvo gaminama Respublikoje, dalis — piršta užsienyje ⁸.

Nuo 1919 iki 1940 metų karininkus rengė Kauno karo mokykla, čia buvo rengiami ir atsargos karininkai — aspirantai. Vėliau buvo įsteigti Vytauto Didžiojo aukštieji karininkų kursai (1921—1929 m.). Nuo 1922 metų po ke-

lėta karininkų buvo siunčiama į užsienio (Čekoslovakijos, Belgijos, Prancūzijos, Italijos ir Vokietijos) aukštasis karo mokyklas.

1931 metais Kaune buvo įsteigta Vytauto Didžiojo aukštoji karo mokykla.

Puskarininkiams rengti kiekvienoje kariuomenės dalyje veikė mokomosios kuopos.

Eiliniai kareiviai buvo mokomi ir šviečiami pagal kariuomenės vado patvirtintą mokymo planą. Pirmaisiais Nepriklausomybės metais 15—20 procentų karių buvo be-raščiai, tad juos mokė skaityti ir rašyti. Buvo mokoma ir Lietuvos istorijos, geografijos, rengiamos ekskursijos, išvykos į muziejus, parodas, lektorai skaitydavo įvairias paskaitas. 109 kariuomenės bibliotekose buvo apie 180 000 knygų, 53 bibliotekose veikė skaityklos.

Buvo leidžiami periodiniai ir tęstiniai leidiniai. Karininkams buvo skirtas žurnalas „Kardas“ (1925—1940 m.), kariams — savaitinis „Karys“ (1919—1940 m.), be to, ėjo žurnalai „Mūsų žinynas“ (1921—1940 m.), „Karo archyvas“ (1925—1939 m.).

Kariuomenėje buvo karo kapelionai (katalikų, evangelikų reformatų, evangelikų liuteronų, stačiatikių, sentikių ir žydų), kariuomenės teismas.

Karo topografijos skyrius gamino krašto nuotraukas ir aprūpindavo kariuomenę žemėlapiais.

1928 m. birželio 15 d. buvo įsteigta pirmoji kariuomenės ugniagesių komanda. Jos buvo visose karinėse įgulose.

Kariuomenėje buvo intendantūros, ginklavimo, karo technikos, karo aviacijos, kariuomenės butų, karo sanitarijos, karo veterinarijos tarnybos.

Pagal 1935 metais priimtą ir vyriausybės patvirtintą organizaciją kariuomenėje buvo 1800 įvairių laipsnių karininkų ir 28 000 puskarininkių bei eilinių kareivių.

1939 metais atgavus Vilniaus kraštą, jų padaugėjo iki 33 000.

Po 1939 m. rugsėjo 17 d. dalinės mobilizacijos kariuomenėje buvo 87 000 vyrų. Karinei tarnybai tiko 500 000 vyrų (20% Lietuvos gyventojų).

Lietuvos ginkluotosios pajėgos buvo išlaikomos ir stiprinamos iš valstybės biudžeto lėšų. 1935 metais kariuomenės vado gen. S. Raštikio siūlymu vyriausybė garantavo, kad 7 metus kariuomenei bus skirta po 90 mln. litų paprastoms išlaidoms ir po 25 mln.— nepaprastoms išlaidoms (24—25% viso valstybės biudžeto).

Tokios buvo Lietuvos ginkluotosios pajėgos 1939-ųjų rugsėjį, o spalio mėnesį Krekliui diktuojant ir prievartaujant prasidėjo pirmasis Lietuvos Respublikos okupacijos aktas.

¹ Lietuvos kariuomenės 1918 m. lapkričio 23 d. įsakymas Nr. 1 Krašto apsaugos ministerijai (autoriaus archyvas).

² Lietuvos kariuomenės 1918 m. gruodžio 30 d. įsakymas Nr. 10 Krašto apsaugos ministerijai (autoriaus archyvas).

³ *Ališauskas K.* Lietuvos kariuomenė (1918—1944) // Lietuvių enciklopedija. Bostonas, 1968. T. 15. P. 95—99.

⁴ Ten pat. P. 99—100.

⁵ Ten pat. P. 100—104.

⁶ *Statkus V.* Lietuvių ginkluotos pajėgos 1918—1940 m. Chicago, 1986. P. 867—869.

⁷ Ten pat. P. 37—52.

⁸ Ten pat.

II. OKUPACIJA.

TRISDEŠIMT DEVINTŲJŲ RUDUO

1939 metų rugsėjo 1-osios rytą patekėjusią saulę Europoje sutiko artilerijos sviedinių ir bombų sprogimai, kulkosvaidžių serijos, šautuvų papliūpos, sužeistųjų vaitojimai, moterų, vaikų klyksmai, tūkstančių kareivių ir civilių žmonių mirtis. Taip prasidėjo Lenkijos ir Vokietijos karo mūšiai, netrukus peraugę į Antrąjį pasaulinį karą, pakeitusi daugelio valstybių likimą.

Lietuvoje į prasidėjusius karo veiksmus buvo žiūrima labai susirūpinus ir baiminantis, ar šis karas nepalies mažos, taikios tautos žemių, jos žmonių.

1939 m. rugsėjo 1 d. spaudoje ir per radiją buvo paskelbtas Respublikos prezidento A. Smetonos ir ministro pirmininko b. gen. J. Černiaus pasirašytas aktas: „Pasirėmęs 1939 m. sausio 25 d. neutralumo įstatymo (Vyr. žin. 632) III str., skelbiu: 1) prasidėjus tarp svetimų valstybių karo veiksmams, Lietuvos Respublika pasilieka neutrali; 2) Lietuvos Respublikos teritorijoje draudžiami visokie veiksmai, kurie, pagal bendrai pripažintas tarptautinės teisės taisykles, pažeidžia neutralumą; 3) Lietuvos Respublikos neutralumui išlaikyti nuo 1939 m. rugsėjo 1 d. visoms kariaujančioms valstybėms taikomi neutralumo įstatymo nuostatai“¹.

Kartu buvo pateiktas ir Lietuvos neutralumo įstatymas (Seimo priimtas 1939 m. sausio 10 d.)².

Lietuvos vyriausybė stengėsi apsaugoti savo tautą nuo karo baisumų. Ji suprato, kad jei kraštas bus įtrauktas į karą, jei jo neutralumą pažeis didžiosios kaimyninės valstybės, Respublika tikrai neteks valstybingumo.

Deja, Lietuvos vyriausybei nepavyko apsaugoti krašto. Žlugus Lenkijai, Sovietų Sąjungos vadovai pasiūlė Lietuvai perduoti Vilnių ir Vilniaus kraštą. 1939 m. spalio 11 d. Elta pranešė:

„Nuo spalio 3 iki 10 d. Maskvoje įvyko pasitarimai tarp Sovietų Sąjungos užsienių reikalų liaudies komisaro Molotovo ir Lietuvos užsienių reikalų ministro Urbšio, tikslu sudaryti pakta, kuriuo Vilniaus miestas ir Vilniaus sritis gražinama Lietuvai, ir Sovietų Sąjungos ir Lietuvos tarpusavės pagalbos paktas. Pasitarimuose dalyvavo Stalinas, Potiomkinas ir Sovietų Sąjungos chargé d'affaires Lietuvai Pozdniakovas, o iš Lietuvos pusės ministrų tarybos vicepirmininkas Bizauskas, Lietuvos kariuomenės vadas b. generolas Raštikis ir Lietuvos ministras Maskvoje Natkevičius. Pasitarimai baigėsi spalio 10 dieną sudarymu Vilniaus miesto ir Vilniaus srities gražinimo Lietuvai ir tarpusavės pagalbos tarp Sovietų Sąjungos ir Lietuvos paktu“³.

Taip Lietuvos delegacija Maskvoje, Kremliuje, pasirašė sutartį, kuri leido Sovietų Sąjungos vyriausybei į Lietuvos Respubliką įvesti būsimos okupacijos Trojos arklį — Raudonosios armijos įgulas.

1939 m. spalio 10 d. Vilnius Sovietų Sąjungos „dėka“ buvo gražintas Lietuvai. Šią žinią pirmoji paskelbė Kau-no radijo stotis, vėliau ją išplatino skubiai išleisti įvairių laikraščių numeriai. Tačiau demonstracijos Gedimino

miesto gražinimo proga Kauno gatvėse įvyko tik spalio 13 d., t. y. praslinkus trims dienoms po Vilniaus gražinimo sutarties pasirašymo...

Lietuvos visuomenė, vyriausybė, kariuomenė, atšventusios Vilniaus gražinimo iškilmes, toliau taikiai dirbo ir tikėjo, kad krašte esantys Raudonosios armijos kariai (jų buvo apie 20 000) nekels pavojaus mūsų valstybės nepriklausomybei ir laisvei. 1939 m. spalio 31 d. Maskvoje, Kremliaus Didžiojoje salėje, SSRS Aukščiausiosios Tarybos penktojoje sesijoje SSRS Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas ir užsienio reikalų komisaras V. Molotovas pasakė kalbą, kurioje palietė ir Baltijos respublikų nepriklausomybės klausimą: „[...] Sovietų Sąjungos santykiai su Estija, Latvija ir Lietuva yra tvarkomi taikos sutarčių, atitinkamai sudarytų 1920 metais. Einant tomis sutartimis, Estija, Latvija ir Lietuva įgavo nepriklausomą gyvenimą, kaip valstybės [...] Reikia pripažinti, kad šitų 20 metų patyrimas draugiškuose Sovietų—latvių ir Sovietų—lietuvių santykiuose sudarė palankias sąlygas nuolatiniam stiprinimui politinių ir kitų santykių tarp Sovietų Sąjungos [...] Tai liudija taip pat paskutinės diplomatinės derybos su Estijos, Latvijos ir Lietuvos atstovais, o taip pat sutartys, kurios po tų derybų buvo pasirašytos Maskvoje [...] Visi šie savitarpio paramos paktai aiškiai pažymi pasirašančių valstybių nepaliečiamumą, suverenumą ir vienos valstybės nesikišimo į kitos valstybės reikalus principą [...] Sovietų politikos principai mažų kraštų atžvilgiu rodo puikų įrodymą sutartyje, kuria Vilniaus miestas ir Vilniaus sritis gražinama Lietuvos Respublikai [. ..] Šis aktas dar didesniu ryškumu paliudija Sovietų valstybės gerą valią [...]“⁴.

Tuo metu lietuvių tauta ir vyriausybė tikėjo šiais žodžiais...

TAUTOS LIKIMAS — KRYŽKELĖJE

1940-ųjų gegužės pabaigoje „Karyje“ buvo išspausdintas vedamasis „Istoriniu momentu“:

„Istorinį momentą gyvename, Lietuvos vyrai! Šiandien, kada mūsų Tėvynė nuoširdžiai užsiėmusi ramiu kūrybiniu darbu, didžiųjų Europos tautų geriausieji sūnūs gaušiai lieja savo kraują moderniausiose pasaulio istorijoje grumtynėse [...]

Šios baisiosios ir kruvinos tautų kovos akivaizdoje, kada apie ateitį visur kalbama labai miglotai, giliai širdin ir protan reikia įsidėti vieną dalyką. Bet kurio netikrumo akivaizdoje viena yra visiškai tikra, kad kaip kovojančiųjų kraštų, taip ir visų kitų tautų likimas vis dėlto yra jų pačių rankose.

Ne vieną kartą laimėjusi istorines grumtynes, per ištisisus šimtmečius kietai išlaikydama sunkiausią moralinę kovą ir pagaliau didingai atgijusi Nepriklausomybės kovų ugnyje, mūsų Tėvynė šventai tiki, kad kaip kiekvieno žmogaus, taip ir visos tautos tikriausias laimės kelias yra tas pat žmogus, ta pati tauta [...]

Tad, kaip visais rimtaisiais mūsų tautos gyvenimo momentais, taip ir šiomis didžiųjų tautų žūtbūtnių grumtynių dienomis mes, kariai, nuolatos jauskime savo širdyse taurios, karžygiškos lietuvių tautos balsą, kuris iš neįvelgiamų amžių glūdumos mūsų senosios, galingos Lietuvos karių, mūsų visų lietuviybės kovotojų ir Laisvės karo vyrų lūpomis didingai byloja: Mes patys esame savo tautos likimo kalviai — Darbo ir pareigos karžygiškumo laukia iš mūsų busimosios kartos. Vienybėje galybė!"⁵

Žurnalo redakcija, lyg nujausdama artėjančią raudonąją audrą, stengėsi pakelti mūsų karių kovingumą, ra-

gino nepalūžti nuo sunkių išmėginimų, narsiai kautis, jei Tėvynė pašauktų ginti jos laisvę ir nepriklausomybę.

Prasidėjo keturiasdešimtųjų birželis. Karštas, saulėtas. Rytuose vis grėsmingiau dundėjo nematomas perkūnas, žadėdamas didžiulę audrą...

...1940 m. vasario 12 d. Suomijos valstybė buvo priversta pasirašyti taikos sutartį su SSRS. Nutilus kautynių griausmui šiame ruože, Kremliaus vadovai atsisuko į Baltijos respublikas. Čia „tvarkytis“ buvo lengviau, nes „sovietinis Trojos arklys“ jau „ganėsi“ Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. Lietuvos atstovas Maskvoje dr. L. Natkevičius netruko pajusti „Sibiro šaltelį“. 1940 m. gegužės 25 d. SSRS Liaudies Komisarų Tarybos pirmininkas ir užsienio reikalų liaudies komisaras V. Molotovas dr. L. Natkevičiui įteikė notą, kurioje buvo teigiama, esą Lietuvos vyriausybė nelaiduojanti savitarpio pagalbos sutarties vykdymo, Lietuvos saugumo organai pagrobę du raudonarmiečius, trečią nužudę. Komisaras V. Molotovas su dr. L. Natkevičiumi kalbėjo griežtai, stačiokiškai ir nepagarbiai. Tokie pat kaltinimai buvo pateikti Latvijos ir Estijos atstovams ⁶.

Nors Lietuvos vyriausybės pavedimu raudonarmiečių „pagrobimo“ tyrimas buvo pradėtas, laikraštyje „Izvestija“ pasirodė publikacija, kurioje Lietuvos vadovai buvo kaltinami pažeidžią savitarpio pagalbos sutartį.

Toliau įvykiai klostėsi nepriklausomai nuo Lietuvos Respublikos vyriausybės sprendimų. SSRS pradėjo įgyvendinti J. von Ribbentropo ir V. Molotovo 1939 m. rugsėjo 28 d. Kremliuje slaptajame papildomame protokole patvirtintą susitarimą, kad „Lietuva, išskyrus pietinę Suvalkiją, pervedama į Sovietų Sąjungos interesų sferą

mainais už Lenkijos teritoriją" 7. Sovietų Sąjunga rengėsi visiškai okupuoti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Birželio 14-ąją SSRS vyriausybė įteikė ultimatumą Lietuvos vyriausybei: nedelsiant areštuoti gen. K. Skučą ir A. Povilaitį, tuojau suformuoti naują vyriausybę; laiduoti laisvą ir saugų papildomų Raudonosios armijos dalinių įvedimą į Lietuvos teritoriją, apsaugoti juos nuo provokacijų. Atsakymą Maskvai Lietuva privalėjo pateikti iki 1940 m. birželio 15 d. 10 val. ryto. Notoje atvirai buvo pareikšta, kad iki minėto laiko negavus atsakymo bus manoma, jog Lietuva atsisako vykdyti minėtus Sovietų Sąjungos reikalavimus 8.

Birželio 15-ąją ultimatumas buvo priimtas. Sutrikusi Lietuvos vyriausybė laukė žinių iš Maskvos. Apie 14 val. iš ten atskriejo telegrama:

„Sovietų Sąjungos liaudies komisarų tarybos pirmininkas ir užsienių reikalų komisaras Molotovas įteikė tokius reikalavimus:

1) Sovietų Sąjungos kariuomenė birželio 15 d. 3 val. popiet pereis Lietuvos sieną šiose vietose — Eišiškiuose, Druskininkuose, Gudagojo stotyje, Druskininkėliuose, Dūkšte ir Pabradėje;

2) atskiros Lietuvos sieną perėjusios Sovietų Sąjungos kariuomenės dalys įžengs į Vilnių, Kauną, Raseinius, Panevėžį ir Šiaulius;

3) kiti Sovietų Sąjungos kariuomenės dalių išskirstymo punktai bus nustatyti susitarus iš Sovietų Sąjungos pusės generolui Pavlovui ir iš Lietuvos pusės — generolui Vitkauskui;

4) generolas Pavlovas su generolu Vitkausku susitiks Gudagojo stotyje birželio 15 d. 8 val. vakaro; nepageidaujamiems nesusipratimams ir konfliktams išvengti Lie-

tuvos valdžios organai tuoj įsako kariuomenei ir gyven-tojams netrukdyti Sovietų Sąjungos kariuomenės judėji-mo Lietuvos teritorija" ⁹.

Tai buvo ne „draugingos mums šalies" pageidavimas, o okupanto įsakymas, kurį Lietuvos Respublikos vyriausybė privalėjo skubiai ir griežtai vykdyti. Lietuvos ka-riuomenės vadui d. gen. V. Vitkauskui buvo duoti nu-rodymai patenkinti Maskvos reikalavimus.

Tą dieną kariuomenės vadas d. gen. V. Vitkauskas ir kariuomenės štabo viršininkas gen. S. Pundzevičius paskelbė Įsakymą Nr. 26: „Lietuvos vyriausybei priėmus SSSR vyriausybės reikalavimus įsteigti Lietuvoje naujas Sovietų kariuomenės igulas, š. m. VI.15 15 val. Sovietų kariuomenės dalys pradėjo per sieną žygį krašto vi-dun" ¹⁰. Toliau buvo pažymėta, kad reikia draugiškai ir mandagiai sutikti Raudonąją armiją, nurodyti jai kelius, kur žygiuoti, paskirti rusų kalbą mokančius palydovus ir pan.

Šaulių sąjungos vadas plk. P. Saladžius ir šios sąjun-gos štabo viršininkas plk. P. Žukas įsakė šauliams drau-giškai sutikti įžengiančią į Lietuvą Raudonąją armiją ¹¹.

Lietuvos vyriausybė, kariuomenės vadovybė vis dar tikėjosi, kad, nepaisant SSRS vyriausybės ultimatumo, į Lietuvą įžygiavusi Raudonoji armija gerbs suverenios valstybės statusą, bus draugiška lietuvių tautai, elgsis kaip civilizuota Europos valstybės kariuomenė. Deja, ji laikėsi okupacinės kariuomenės elgesio normų: reikala-vo, įsakinėjo, grobė ir užėminėjo.

Birželio 15 d., apie 16 val., virš Kauno, Šiaulių, Rad-viliškio, Panevėžio pasirodė sovietinės karo lėktuvų es-kadrilės. Apie 19 val. Kauno gatvėmis jau važiuvo so-vietiniai tankai, jie užėmė pozicijas prie Prezidentūros,

Ministrų Tarybos, Saugumo departamento, Lietuvos banko, sunkiujų darbų kalėjimo ir kitų vyriausybinių įstaigų, geležinkelio stoties, aerodromo, prie tiltų per Nemuną ir Nerį.

Su visu štabu iš Vilniaus atvyko ir Raudonosios armijos įgulų Lietuvoje vadas gen. Korobkovas.

19 val. Kauno aerodrome nusileido sovietinis keleivinis lėktuvas. Iš jo išlipo Sovietų Sąjungos ypatingasis įgaliotinis ir užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas V. Dekanozovas, jį atlydėjęs Sovietų Sąjungos įgaliotasis ministras Lietuvoje N. Pozdniakovas. „Svečius“ aerodrome sutiko Lietuvos Respublikos ministro pirmininko pavaduotojas K. Bizauskas, karo aviacijos viršininkas b. gen. inž. A. Gustaitis, protokolo direktorius įgaliotasis ministras J. Aukštuolis ir Kauno miesto karo komendantas plk. J. Bobelis ¹².

22 val. 30 min. į Lietuvos užsienio reikalų ministeriją atvyko V. Dekanozovas ir N. Pozdniakovas, juos priėmė ministro pirmininko pavaduotojas K. Bizauskas. Sovietų Sąjungos atstovų vizito tikslas — duoti nurodymus, kaip suformuoti naują vyriausybę ir grąžinti prezidentą A. Smetoną į Kauną...

Taigi Sovietų Sąjungos karinės ir politinės okupacijos atstovai „užėmė savo pozicijas“. Antrasis, ir galutinis, Lietuvos valstybės okupacijos aktas buvo baigtas...

¹ Respublikos Prezidento aktas // Karys (Kaunas). 1939. Nr. 36 (1056). P. 1047.

² Lietuvos neutralumo įstatymas // Ten pat. P. 1046—1047.

³ Istorinis Sovietų Sąjungos—Lietuvos susitarimas // Ten pat. Nr. 48 (1068). P. 1203.

⁴ Svarbi Molotovo kalba Kremliuje // Ten pat. Nr. 52 (1072). P. 1254—1255.

⁵ Istoriniu momentu // Ten pat. 1940. Nr. 21 (1101). P. 545.

⁶ Truska L., Koncevičius V. Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose. V., 1990. P. 108—109.

⁷ Hitlerio—Stalino suokalbis (vokiečių dokumentų šviesoje) // Pašaulio lietuvis (speciali laida). 1989. P. 29.

⁸ Karys. 1940. Nr. 25 (1105). P. 670.

⁹ Ten pat. P. 670—671.

¹⁰ Ten pat. P. 669.

¹¹ Trimitas (Kaunas). 1940. Nr. 20. P. 2.

¹² Karys. 1940. Nr. 25 (1105). P. 670.

III. LIETUVOS KARIUOMENĖS LIKVIDAVIMAS

„REFORMOS“ IR „VALYMAI“

Sudaręs „liaudies vyriausybę“, Kremliaus emisaras V. Dekanozovas ėmėsi vykdyti Lietuvos kariuomenės ir Šaulių sąjungos „reformas“. Jo reikalavimu 1940 m. birželio 19 d. einantis Respublikos prezidento pareigas J. Paleckis iš pareigų atleido Lietuvos šaulių sąjungos vadą plk. P. Saladžių ir Marijampolėje dislokuoto 9-ojo pėstininkų Lietuvos kunigaikščio Vytenio pulko vadą gen. št. plk. A. Gaušą. Tuometiniam Lietuvos kariuomenės vadui d. gen. V. Vitkauskui V. Dekanozovas įsakinėjo per SSRS karo atašė Lietuvoje majorą Korotkichą¹. D. gen. V. Vitkauskas nevykdė atašė nurodymų, tad jam ėmė įsakinėti pats V. Dekanozovas. Kaip prisimena N. Vitkauskienė, jos vyrui šis pareigūnas atvirai, net grasindamas, nurodydavo, kuriuos karininkus paleisti į atsargą, kurių pakeisti pareigas ir pan.

„Kaip jūs nesuprantate, generole,— įsakmiai aiškinauvo V. Dekanozovas,— kad kariuomenėje yra elementų, ypač tarp aukštų karininkų, kurie negali sutikti su revoliuciniais pasikeitimais Lietuvoje. Tai kontrrevoliuciniai elementai, liaudies ir santvarkos priešai...“²

Kaip brutaliai V. Dekanozovas kišosi į Lietuvos kariuomenės vado d. gen. V. Vitkausko reikalus, moraliai terorizavo jį, prisimena ir d. gen. S. Raštikis³.

Psichologiškai spaudžiamas, kariuomenės vadas d. gen. V. Vitkauskas 1940 m. birželio 25 d. paskelbė įsakymą Nr. 67, kuriuo remiantis buvo paleista į atsargą septyniolika aukštų Lietuvos kariuomenės karininkų, tarp jų — II pėstininkų divizijos vadas d. gen. E. Adamkevičius, III pėstininkų divizijos vadas d. gen. M. Rėklaitis, kavalerijos viršininkas b. gen. K. Tallat-Kelpša, kariuomenės teismo pirmininkas b. gen. V. Mieželis, kariuomenės teismo prokuroras b. gen. E. Vimeris, 2-ojo pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo pulko vadas plk. J. Tumas, 3-iojo artilerijos pulko vadas plk. P. Dočkus, kiti įvairių kariuomenės dalių vadai.

Kremliaus atstovas V. Dekanozovas ir visa SSRS atstovybė Lietuvoje, prisidengdami tuometinio Lietuvos kariuomenės vado d. gen. V. Vitkausko ir jo štabo autoritetu, toliau „reformavo“ kariuomenę. Pirmiausia pakeitė visų pulkų vadus, karinių įstaigų viršininkus. Vokiečių kilmės karininkus, anot V. Dekanozovo, „užsienio agentus“, paleido į atsargą.

Netrukus į atsargą buvo paleistos dar kelios dešimtys aukštų karininkų, tarp jų — kariuomenės intendantas b. gen. K. Navakas, 4-ojo pėstininkų Lietuvos karaliaus Mindaugo pulko vadas plk. P. Genys, 6-ojo pėstininkų Pilėnų kunigaikščio Margio pulko vadas plk. J. Andrašūnas, 8-ojo pėstininkų Kauno kunigaikščio Vaidoto pulko vadas plk. A. Butkūnas ir kt. Vykstant tokiam „valymui“, daugelis karininkų patys pareiškė norą išeiti į atsargą, tačiau jų raportų niekas nepatenkino, nes buvo išleidžiama tik kariuomenės vado įsakymu.

1940 m. liepos 12 d. d. gen. V. Vitkauskas buvo atleistas iš kariuomenės vado pareigų ir paliktas tik krašto apsaugos ministru, neturėjusiu didesnės įtakos kariuo-

menėje. Į jo vietą atvyko Maskvos patikėtinis iš Raudonosios armijos — surusėjęs lietuvis gen. mjr. F. Baltušis-Žemaitis. Respublikos prezidento aktu jis buvo paskirtas eiti Lietuvos liaudies kariuomenės vado pareigas. Taip visa karinė valdžia buvo sutelkta dviejų iš SSRS atsiųstų vadų — gen. mjr. F. Baltušio-Žemaičio ir pulko komisaro J. Macijausko — rankose. Tai mūsų kariuomenei buvo pražūtinga.

Po liepos 2 d., kai Lietuvos kariuomenė buvo pavadinta Lietuvos liaudies kariuomene, ji toliau „valoma“. 1940 m. liepos 17 d. kariuomenės vadas gen. mjr. F. Baltušis-Žemaitis paskelbė slaptą įsakymą Nr. 29. Juo remiantis visų rangų karininkai, puskarininkiai ir civiliai tarnautojai turėjo būti atestuoti. Karininkų atestacija vykdavo ir iki 1940 metų, tačiau ši kartą ji buvo visai kitokio pobūdžio: reikėjo atsijoti nepatikimus sovietų valdžiai karininkus, „liaudies priešus“. Buvo reikalaujama, kad atestacijos lape atsispindėtų atestuojamojo nuotikos, pažiūros, jo sugebėjimas eiti „uždėtas liaudies kariuomenės pareigas“. Karininkų atestacijos 16-ame punkte „Valstybiškumas ir tautiškumas“ reikėjo apibūdinti, kaip vienas ar kitas karininkas yra nusiteikęs, ar tvirtai pasiryžęs ginti „liaudies ir naujos liaudies vyriausybės“ interesus. Atestacijos lapą, be tiesioginio vado ar viršininko, turėdavo pasirašyti ir politinis vadovas. Atestacijos išvadą tvirtindavo atestacijos pirmininkas ir politinis vadovas. Jei politinis vadovas nesutikdavo su vado ar viršininko nuomone, tai turėdavo teisę parašyti savo išvadas. Kai kuriose Lietuvos valstybiniame archyve saugomose karininkų asmens bylose yra išlikę atestacijos lapai. Iš jų matyti, jog politiniai vadovai lietuviai beveik visus karininkus apibūdindavo teigiamai. Kai tik Lietu-

vos kariuomenė buvo inkorporuota į Raudonosios armijos sudėtį (1940 m. rugsėjo 1 d.), daugelis politinių darbuotojų lietuvių kaip nepatikimi nedelsiant buvo atleisti iš pareigų, o jų vieton paskirti iš Maskvos atsiųstieji.

Štai kas buvo parašyta 1940 m. liepos 25 d. 1-ojo artilerijos pulko vado plk. V. Sidzikausko atestacijos lape, kuri pasirašė I divizijos vadas b. gen. J. Černius ir šios divizijos politinis vadovas A. Matulionis: „Istorinius mūsų valstybinės santvarkos pertvarkymus visiškai supranta, eina su gyvenimu ir atsidėjęs dirba nauja linkme — Lietuvos Socialistinės Tarybų Respublikos gerovei. Buvo demokratiškų pažiūrų, dabar uoliai dirba naujai santvarkai" 4.

Jų parašais patvirtinti ir kiti įrašai atestacijos lapuose.

„Gen. št. plk. ltn. Antanas Malijonis. Kaip kilęs iš liaudies valstiečių, pragyvenimui uždirbo savo jėgomis, džiaugiasi kiekvienu darbo žmonių pasiekimu ir laimėjimu. Liaudies vyriausybės siekimams ir pilnam jų įgyvendinimui skiria savo jėgas" 5.

„Gen. š. plk. Leonas Gustaitis. Pilnai supranta mūsų valstybės persitvarkymą, eina kartu su gyvenimu, atsidavęs liaudies interesams ir liaudies vyriausybei; uoliai ir sąžiningai pildo liaudies karinės vadovybės įsakymus. Visiškai lojalus soc. santvarkai" 6.

Įrašą gen. št. plk. L. Rupšio (1939 m. spalio 7 d. kartu su Lietuvos Respublikos delegacija, kuriai vadovavo užsienio reikalų ministras J. Urbšys, jis vyko į Maskvą kaip karinis ekspertas) atestacijos lape patvirtino b. gen. V. Žilys. Ten buvo parašyta: „Pilnai atsidavęs liaudies ir naujosios liaudies vyriausybės siekimams ir pasiryžęs juos ginti" 7.

Panašiai parašyta ir daugelio kitų aukštų karininkų, vėliau paliktų tarnauti Raudonosios armijos 29-ajame teritoriniame šaulių korpuse (taip vėliau buvo pavadinta performuota Lietuvos kariuomenė), atestacijos lapuose.

Netrukus į kariuomenės štabą iš Maskvos atvyko rusų plk. ltn. Bobenkos vadovaujama komisija. Ji turėjo nuspręsti, ar lietuviai karininkai yra tinkami tarnauti 29-ajame teritoriniame šaulių korpuse. Komisija karininkus suskirstė į tris kategorijas: 1) tinkamus tarnauti; 2) netinkamus dėl įvairių „nusizengimų“, padarytų Sovietų Sąjungai ir liaudžiai; 3) abejotinos reputacijos. Trečiajai kategorijai buvo priskirta apie 150 karininkų. Jų asmens bylos buvo išsiųstos į Maskvą, o iš ten netrukus atėjo atsakymas: netinkami, turi būti paleisti į atsargą.

Lietuvos kariuomenę inkorporavus į Raudonąją armiją, 29-ojo teritorinio šaulių korpuso vadu buvo paskirtas gen. ltn. V. Vitkauskas. Gen. mjr. F. Baltušis-Žemaitis kurį laiką buvo jo pavaduotoju. Netrukus į jo vietą buvo atsiųstas gen. mjr. Rozanovas, kuris kontroliavo ir koregavo V. Vitkausko veiksmus, jo darbą.

1940-ųjų pabaigoje į atsargą buvo paleista apie šimtas įvairių laipsnių ir pareigų karininkų, tarp jų — d. gen. S. Raštikis, b. gen. inž. A. Gustaitis, b. gen. inž. J. Barzda-Bradauskas, b. gen. S. Zaskevičius ir b. gen. K. Sprangauskas (pastariesiems dviem šiuos laipsnius suteikė Lietuvos liaudies vyriausybė).

D. gen. S. Raštikio duomenimis, 1940 metų liepos—gruodžio mėnesį buvo „išvalyta“ apie 15% žemesniųjų, apie 30% aukštesniųjų karininkų ir beveik 50% generolų⁸.

„Reformuojant“ kariuomenę nebuvo pamirštos ir karo komendantūros. Jau birželio 28 d. šis pavadinimas pa-

naikinamas ir komendantus įsakoma vadinti apskričių kariniais viršininkais.

Antilietuvišką darbą pradėjo ir spauda. „Tiesos“ laikraščio redaktorius G. Žimanas ėmė pulti kai kuriuos karinius viršininkus. Žinoma, „kaltinamuosius“ duomenis jam pateikdavo sovietiniai saugumo organai. Tai buvo ženklas, kad gali prasidėti smurto akcijos prieš karininkus, puskarininkius ir kareivius. Netrukus pulkininkai leitenantai A. Stapulionis, A. Pošiūnas, V. Matulionis ir daugelis kitų buvo saugumiečių tardomi.

Formuojant 29-ąją teritorinį šaulių korpusą, visi apskričių kariniai viršininkai buvo atskirti nuo karinių dalių ir pertvarkyti į karinius komisariatų. Ilgainiui visi lietuviai buvo atleisti, juose liko dirbti tik rusų karininkai.

„Reformos“ palietė ir karo kapelionus bei tikybos mokymą. Kareiviai buvo atleisti nuo privalomo tikybos pamokų ir pamaldų lankymo. Kariuomenės įsakyme Nr. 69 (1940 06 28) buvo nurodyta, kad karo kapelionai iš švietimo vadovų pareigų atleidžiami, o šį darbą atliks karininkai. Liepos pradžioje panaikinamas trimito ženklas maldai, nebekalbama vakarinė malda. Liepos 2 d. atleidžiamas vyriausiasis kariuomenės kapelionas vyskupas T. Matulionis ir visų tikybų kapelionai.

KARIUOMENĖS „DEMOKRATINIMAS“

1940 m. liepos 4 d. „Vyriausybės žiniuose“ buvo paskelbtas Liaudies vyriausybės įstatymas Nr. 714 (5609). Juo esą buvo siekiama papildyti „demokratiniais“ elementais „buržuazinę“ kariuomenę. Atidžiau analizuojant šį

dokumentą matyti, kad juo buvo stengiamasi žandarinę Raudonosios armijos tvarką ir sistemą idiegti mūsų kariuomenėje. Šiuo įstatymu buvo pakeistas ir kariuomenės pavadinimas — ji tapo Lietuvos liaudies kariuomene. Be to, kariuomenėje buvo įvestas politinių vadovų institutas, įsteigtas propagandos skyrius. Laisvu laiku kariams buvo leidžiama dalyvauti politinėje veikloje; įstatymai ar jų nuostatos, prieštaraujančios šiam įstatymui, buvo panaikintos. Įstatymas išgaliojo 1940 m. liepos 2 d.

Buvo imtasi skubių priemonių įstatymui Nr. 714 vykdyti. Pirmiausia Respublikos prezidento aktu A. Petrauskas buvo paskirtas Liaudies kariuomenės politiniu vadovu. Liepos 6 d. paskelbus įsakymą Nr. 81, buvo įsteigta Politinė vadyba, turėjusi du politinius skyrius: Agitacijos, propagandos ir spaudos ir Politinių vadovų organizacijos. Liaudies kariuomenės politinis vadovas tapo ir Politinės vadybos viršininku, jam tiesiogiai pavaldūs buvo abiejų politinių skyrių viršininkai. Agitacijos, propagandos ir spaudos skyriaus viršininkas tvarkė kariuomenės agitacijos, propagandos ir spaudos reikalus. Politinių vadovų organizacijos skyriaus viršininkui buvo pavaldūs visi kariuomenės politiniai vadovai. Buvo paskirti šių skyrių viršininkai.

Į tikrąją karo tarnybą buvo priimta apie 200 bolševikų partijai ir naujai santvarkai ištikimų ar jai prijaučiančių žmonių. Divizijų, pulkų, junginių politiniais vadovais daugiausia buvo paskirti lietuviai. Kitų tautybių Lietuvos gyventojai, mokėję lietuvių kalbą, dirbo politiniais vadovais batalionuose, kuopose ir kitose dalyse. Jie gavo teisę kartu su tiesioginiais vadais vadovauti batalionams, kuopoms, būriams.

Tokie politiniai vadovai propagavo naują sovietinę tvarką kariuomenėje, smerkė „buržuazinės kariuomenės“ statutus, kuriais remdamiesi „buržuaziniai“ karininkai vadovavo „kareivių klasiniam išnaudojimui“. Lietuvos kariuomenės karininkai ir kareiviai juos sutiko nepalankiai, gana priešišškai.

Žinoma, kai kurių politinių vadovų liberalumas nepatenkino reakcingesnių politinių darbuotojų. Ypač priešišškai politinių vadovų lietuvių atžvilgiu buvo nusiteikęs SSRS pasiuntinybėje išikūręs V. Dekanozovas, Pabaltijo ypatingosios karo apygardos (PribOVO — Pribaltijskij osobyj vojennyj okrug) politinė vadovybė. Lietuvos liaudies kariuomenės politinį vadovą A. Petrauską liepos

12 d. atleidus iš pareigų, į jo vietą paskiriamas iš Sovietų Sąjungos atsiųstas pulko komisaras J. Macijauskas. Komisaras buvo iš Rokiškio kilęs surusėjęs lietuvis, senas VKP(b) narys, paveiktas proletarinės kultūros ir bolševikinės ideologijos. Jis į viską žiūrėjo iš „klasinių pozicijų“. J. Macijausko paskyrimas mūsų kariuomenei nieko gero nežadėjo.

Nespėjęs, kaip žmonės sako, sušilti kojų, J. Macijauskas jau liepos 15 d. paskelbė įsakymą Nr. 92, kuriame nurodė bendrus teorinius kariuomenės politinių vadovų veiklos uždavinius ir jų darbo kryptis. Pirmajame šio įsakymo punkte teigiama: „Vyksta Lietuvos respublikos istorinis santvarkos pasikeitimas, paremtas lietuvių tautos ir Sovietų Sąjungos tautų broliška draugyste, ir plati valstybinio aparato demokratizacija reikalauja ir Lietuvos liaudies kariuomenės demokratizacijos“⁹.

Įsakyme pažymėta, kad vykdyti kariuomenės demokratizaciją ir „įkvėpti neapykantą priešams“ Lietuvos liaudies kariuomenėje privalo politiniai vadovai, kurie ski-

riami ir atleidžiami kaip ir vadai. Taigi visa Lietuvos kariuomenė buvo apipinta politinių vadovų (kaip vėliau paaiškėjo, daugelis jų buvo NKVD agentai ir pagalbininkai) voratinkliu.

Politinis vadovas turėjo didelius įgaliojimus. Tai buvo kariuomenės vado pavaduotojas politikos srityje. Pavyzdžiui, krašto apsaugos ministro įsakymas galiojo tik kariuomenės vado ir politinio vadovo pasirašytas. Politinio vadovo parašas turėjo būti ir žemesnių kariuomenės grandžių įsakymuose.

Karininkų paskyrimai, atleidimai, politinio auklėjimo, kariuomenės reorganizavimo ir kiti klausimai dabar buvo sprendžiami tik kartu su J. Macijausku. Jo balsas buvo lemiamas. „Kariuomenės politinis vadovas vadovauja visam visuomeniniam, politiniam ir kultūriniam auklėjimo darbui kariuomenėje“, — pabrėžta įsakyme Nr. 92.

Šiems uždaviniams vykdyti prie kariuomenės politinio vadovo korpuse buvo organizuoti trys skyriai: Politinių vadovų kadru, Informacijos ir ataskaitos, Kontrolės ir pagalbos.

Antrajame įsakymo punkte buvo apibrėžti politinių vadovų uždaviniai. Štai jie:

„1. Auklėti karių ištikimybę savo liaudžiai, neapykantą liaudies priešams, pasiryžimą ginti darbo žmonių plačiąją demokratiją ir kovoti su turtingųjų klasių reakciniais atstovais, norinčiais pavergti lietuvių liaudį.

2. Auklėti kovotojų nesuardomą draugiškumą didžiajam lietuvių liaudies išlaisvintojui — Sovietų Sąjungai.

3. Stiprinti politinį budrumą kariuomenėje, mokėti pažinti draugus ir priešus, saugoti kariuomenės eiles nuo

liaudies išdavimo, šalinant iš jos nedraugiškus ir reakingus elementus".

Trečiajame punkte nurodytos politinių vadovų darbo formos ir metodai. Vienas iš svarbiausių reikalavimų — „politinis vadovas kasdien informuoja aukštesnį politinį vadovą apie kovotojų ir vadų politinį ir moralinį stovį ir apie jo vykdomą darbą junginyje, dalyje ar dalinyje".

Taigi toks ir buvo svarbiausias, aktualiausias, „nekaltas" politinių vadovų veiklos „barelis": jie turėjo sekti karininkus, puskarininkius ir kareivius, kontroliuoti kiekvieną jų žingsnį, fiksuoti kiekvieną „antisovietinį" jų žodį, repliką ir visa tai perduoti aukštesniam politiniam vadovui. Šis raštu informuodavo J. Macijauską. Jo žinyba rinko karininkų, puskarininkių ir eilinių kareivių personalinių dosjė žinias. Sukaupus bylos „dokumentus", buvo daromos išvados ir kartu su ypatingojo skyriaus darbuotojais sprendžiamas kario likimas. Daugeliui jis susiklostė labai tragiškai...

Lietuvos liaudies kariuomenės politinio vadovo įsakymu nuo 1940 m. liepos 5 d. buvo uždrausti leidiniai „Karys", „Mūsų žinynas". Liaudies kariuomenės kariams skirto laikraščio „Karių tiesa" pirmasis numeris pasirodė liepos 13 d. Jau iš pirmų laikraščio numerių paaiškėjo, kad jo paskirtis — propaguoti sovietinę sistemą, raginti susidoroti su Lietuvos kariuomenės karininkais ir kitais „priešais", šlovinti Sovietų Sąjungą, Raudonąją armiją ir Kremliaus vadus.

„Karių tiesa" ėjo tol, kol Lietuvos liaudies kariuomenė buvo inkorporuota į Raudonosios armijos sudėtį. Tada imta leisti laikraštį „Raudonarmietis". Visuose išėjusiuose 30 numeriuose kuriamas „liaudies prieš" įvaizdis, ragi-

nama stiprinti politinį budrumą, „saugoti kariuomenės eiles nuo liaudies išdavimo“, stengiamasi karių širdyse įdiegti „neapykantą liaudies priešams“ ir pan. Tuo metu niekas nežinojo, kad taip yra ruošiamas dirva represijoms, raudonajam terorui.

Skubiai buvo vykdomos ir kitos „radikalios“ reformos. Paskutiniame „Trimito“ numeryje (1940 m. liepos 11 d.) rašoma, kad pirmiausia pertvarkomi drausmės ir vidaus tarnybos statutai bei nuostatai. „Statutų pagrindu paimami SSSR kariuomenės statutai. [...] Kreipimasis į viršininkus žodžiu „ponas“ iš vartojimo griežtai išmestas: visi kariai, kreipdamiesi į vienas kitą, turi sakyti „Tamsta“ ir po to pridėti laipsnį, į kurį kreipiasi“.

TRAGEDIJOS UVERTIŪRA

1940 m. rugpjūčio 20 d. buvusios Lietuvos kariuomenės karininkų ramovės salėje įvyko Lietuvos liaudies kariuomenės vadų, karių ir politinių vadovų susirinkimas. Jame dalyvavo J. Paleckis, V. Krėvė-Mickevičius ir kiti Lietuvos liaudies vyriausybės nariai.

Susirinkime kalbėjęs Liaudies kariuomenės politinis vadovas J. Macijauskas negailėjo komplimentų Maskvai, „tautų tėvui Stalinui už jo didelę malonę“ — leidimą Lietuvos liaudies kariuomenę pertvarkyti į 29-ąją teritorinį šaulių korpusą ir jį inkorporuoti į Raudonosios armijos sudėtį.

Netrukus pasirodė ir pirmieji Lietuvos kariuomenės duobkasiai. Jau rugpjūčio 27 d. iš Rygos, kur buvo įsikūręs Pabaltijo ypatingosios karo apygardos štabas, į

Kauną atvyko trys apygardos karinės tarybos atstovai: brigados komisaras A. Cariovas, pulko komisaras M. Kovalionokas ir vyresnysis bataliono komisaras D. Prodeusas. A. Cariovas buvo paskirtas dirbti Lietuvos liaudies kariuomenės štabe, D. Prodeusas — I pėstininkų divizijos, o M. Kovalionokas — II pėstininkų divizijos štabe.

Lietuvos karininkai (generolai V. Vitkauskas, S. Raštikis, J. Černius, K. Sprangauskas, S. Zaskevičius ir kt.) tuomet nežinojo, kad atvykėliai yra vieni iš Lietuvos kariuomenės likviduotojų ir turi pradėti vykdyti tokią slaptą SSRS ginkluotųjų pajėgų vadovybės įsakymą:

„1940 m. rugpjūčio 17 d.

Pabaltijo ypatingosios karo apygardos
Karinei tarybai

VKP(b) CK ir LKT Estijos, Latvijos ir Lietuvos SSR armijų perorganizavimo klausimu priėmė šį sprendimą:

1. Egzistuojančias Est., Latv. ir Lietuvos SSR armijas išsaugoti vienu metų laikotarpiui, išvalyti nuo nepatikimų elementų ir performuoti kiekvieną armiją į teritorinį šaulių korpusą, turint dėmesyje, kad vadų sudėtis per tą laiką baigs išsivirti rusų kalbą ir karinį parengimą, ir tik po to teritorinius korpusus pakeisti eksteritoriniais, juos formuojant bendrais pagrindais.

Korpusams skirti pavadinimus:

- a) Estijos korpusui — 22 šaulių korpusas
- b) Latvijos korpusui — 24 šaulių korpusas
- v) Lietuvos korpusui — 29 šaulių korpusas.

2. Kiekvieno korpuso sudėtyje pagal Raudonojoje armijoje veikiančius etatus turėti korpuso aviaeskadrilę — 208 žmonės.

Viso korpusų — 15 142 žmonės".

Pabaltijo ypatingosios karo apygardos įkūrimo istorija tokia. Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje ji buvo suorganizuota 1940 metais, kai Raudonoji armija okupavo šiuos kraštus. Iš pradžių apygardai priklausė tos Raudonosios armijos dalys, kurios buvo išsidėsčiusios Lietuvoje, Latvijoje ir vakarinės Kalinino srities žemėse. Estijoje buvusios Raudonosios armijos dalys priklausė Leningrado karo apygardai.

Pabaltijo ypatingosios karo apygardos karininkų ir politinių darbuotojų kadrai buvo formuojami Maskvoje, Kalinine. Apygardos kariuomenės vadu buvo paskirtas gen. plk. A. Loktionovas, jo pavaduotoju — korpuso komisaras I. Susaikovas, štabo viršininku — gen. itn. P. Klionovas.

1940 metų birželį—rugpjūtį Baltijos valstybes visiškai aneksavus, visos trys respublikos sudarė vieną Pabaltijo ypatingąją karo apygardą. Joje buvo VIII ir XI armijos. Pirmosios štabas išikūrė Šiauliuose, jai vadovavo gen. ltn. A. Tiurinas, o antrosios — Kaune, jos vadas — gen. ltn. V. Morozovas.

Lietuvos liaudies kariuomenė, 1940 m. rugpjūčio 30 d. Lietuvos SSR Liaudies Komisarų Tarybos nutarimu perorganizuota į 29-ąją teritorinį šaulių korpusą, tapo pavaldi XI armijai. Štai kai kurie šio nutarimo punktai:

„1. Perorganizuoti Lietuvos liaudies kariuomenę į Raudonosios armijos šaulių teritorinį korpusą ir įjungti jį į Pabaltijo ypatingosios karo apygardos kariuomenės sudėtį.

2. Reorganizuoti esamas Lietuvos liaudies kariuomenės karo mokyklas į normalią Raudonosios armijos pės-tininkų mokyklą.

3. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos naujokų registracijai vykdyti ir privalomos karo tarnybos dalykams spręsti perorganizuoti vietinio karinio valdymo organus į karo komisariatų ir perduoti juos Pabaltijo ypatingosios karo apygardos žiniai.

4. Palikti šaulių korpuse esamą Lietuvos liaudies kariuomenės uniformą, įvedus Raudonosios armijos vadovybės laipsnių ženklus.

5. Visą korpuso ir karo mokyklos asmens sudėtį per dvejų mėnesių laiką prisaikdinti pagal TSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1939 metų sausio 3 dienos įsaką.

6. Visą apginklavimą ir turta, trobesius, pastatus ir t. t., o taip pat Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos buvusios Krašto apsaugos ministerijos ir Lietuvos liaudies kariuomenės bylas bei archyvus kartu su jas aptarnaujančiomis įstaigomis perduoti Pabaltijo ypatingajai karo apygardai.

Šis nutarimas įsigalioja nuo jo priėmimo dienos" ¹⁰.

Šiuo direktyviniu aktu buvo likviduojamos Lietuvos Respublikos nacionalinės ginkluotosios pajėgos, jos tapo visiškai pavaldžios Raudonosios armijos vadovybei.

29-OJO TERITORINIO ŠAULIŲ KORPUSO ORGANIZAVIMAS

29-asis teritorinis šaulių korpusas buvo pradėtas formuoti 1940 m. rugsėjo 1 d. Tai buvo labai sunkus ir lėtas darbas. Lietuviai karininkai ir kareiviai nenorėjo tarnauti Raudonojoje armijoje. Jiems nerimą kėlė politinių vadovų organizuoti išpuoliai per mitingus, spaudo-

je, karių susirinkimuose. Žiaurūs susidorojimai — kariškių paleidimas į atsargą, jų suėmimai, dingimas be žinios — karininkus vertė rimtai susimąstyti apie savo ir savo šeimų likimą.

Paaikškėjo ir tai, jog iš Rygos atvykę trys emisarai — A. Cariovas, M. Kovalionokas ir D. Prodeusas, turėję padėti pertvarkyti Lietuvos liaudies kariuomenę į 29-ąją teritorinį šaulių korpusą, faktiškai tapo nuolatiniais vyresniaisiais korpuso komisarais. Jie buvo pirmieji Raudonosios armijos politinės valdžios atstovai, šešėliniai korpuso vadai.

Pagal Pabaltijo ypatingosios karo apygardos planą 29-ąją korpusą turėjo sudaryti dvi divizijos. Iki 1940 m. rugsėjo 1 d. Lietuvos liaudies kariuomenėje buvo trys divizijos, tad iš I divizijos nutarta suformuoti 179-ąją, iš II—184-ąją šaulių diviziją, o III išformuoti visai ir jos dalis prijungti prie naujai sudarytųjų. Panašus likimas ištiko ir kavaleriją. Iš trijų pulkų buvo suformuotas vienas. Buvo pertvarkyta ir Lietuvos aviacija: jos korpuse teliko viena eskadrilė. Taigi 29-ąją teritorinį šaulių korpusą sudarė:

I. Korpuso štabas.

II. Korpuso dalys:

615-asis korpuso artilerijos pulkas;

korpuso ryšių batalionas;

korpuso pionierių batalionas;

korpuso priešlėktuvinės artilerijos grupė (divizionas);

korpuso aviacijos eskadrilė;

26-asis kavalerijos pulkas (1941 metų balandį jis buvo išformuotas).

III. 179-oji šaulių divizija:

divizijos štabas;
215-asis šaulių pulkas;
234-asis šaulių pulkas;
259-asis šaulių pulkas;
618-asis lengvosios artilerijos pulkas;
619-asis haubicų artilerijos pulkas;
ryšių batalionas;
pionierių batalionas;
priešlėktuvinės artilerijos divizionas;
prieštankinis divizionas;
žvalgomasis batalionas.

IV. 184-oji šaulių divizija:

divizijos štabas;
262-asis šaulių pulkas;
294-asis šaulių pulkas;
297-asis šaulių pulkas;
616-asis lengvosios artilerijos pulkas;
617-asis haubicų artilerijos pulkas;
ryšių batalionas;
pionierių batalionas;
priešlėktuvinės artilerijos divizionas;
prieštankinis divizionas;
žvalgomasis batalionas.

Suformavus korpusą, iš pradžių visų kariuomenės dalių vadais paskiriami karininkai lietuviai, atestuoti dar 1940 metų liepą—rugpjūtį. Korpuso pirmuoju vadu tapo d. gen. V. Vitkauskas, komisaru — brigados komisaras A. Cariovas, vado padėjėju — b. gen. F. Baltušis-Žemaitis. Kai jis greitai buvo atleistas, jo vietą užėmė saugumo organams patikimas gen. mjr. Rozanovas. Korpuso štabo viršininku paskiriamas b. gen. J. Černius, artilerijos viršininku—b. gen. V. Žilys. 179-osios šaulių divi-

zijos vadu tapo d. gen. S. Pundzevičius. 1940 m. gruodžio 16 d. jis buvo išleistas į atsargą, o jo vietą užėmė b. gen. A. Čepas. Šios divizijos komisaru buvo paskirtas pulko komisaras M. Kovalionokas, štabo viršininku—gen. št. plk. L. Gustaitis, artilerijos viršininku — b. gen. J. Juodišius, 234-ojo šaulių pulko vadu—b. gen. A. Čepas, vėliau — plk. L. Rajeckas, 215-ojo šaulių pulko vadu — plk. A. Šurkus, 259-ojo — gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius, 618-ojo lengvosios artilerijos pulko vadu—mjr. A. Dapkus, 619-ojo haubicų artilerijos pulko vadu —plk. ltn. A. Jonavičius, žvalgomojo bataliono vadu— plk. ltn. I. Viršila, ryšių bataliono vadu — mjr. A. Svičiulis, pionierių bataliono vadu — plk. ltn. A. Gaidys, prieštankinio diviziono vadu — mjr. L. Jurkšas, priešlėktuvinės artilerijos diviziono vadu — plk. ltn. J. Lavinskas. 184-osios šaulių divizijos vadu buvo paskirtas b. gen. V. Karvelis, komisaru — vyresnysis bataliono komisaras D. Prodeusas, štabo viršininku — gen. št. plk. Kiršinaš, artilerijos viršininku — gen. št. plk. L. Rupšys, 262-ojo šaulių pulko vadu — gen. št. plk. ltn. J. Listopadskis. 294-ojo—gen. št. plk. A. Breimelis, 297-ojo — gen. št. plk. A. Urbšas, 616-ojo lengvosios artilerijos pulko vadu—mjr. V. Pioravičius, 617-ojo haubicų pulko vadu — plk. A. Šklėrius, žvalgomojo bataliono vadu — plk. ltn. V. Sakalas, ryšių bataliono vadu —mjr. J. Juozaitis, pionierių bataliono vadu — mjr. J. Sakalauskas, prieštankinio diviziono vadu —mjr. P. Naras, priešlėktuvinės artilerijos diviziono vadu —mjr. B. Zavadskis. Korpuso 26-ojo kavalerijos pulko vadu tapo plk. ltn. K. Gudelis. 615-ojo artilerijos pulko vadu — plk. V. Sidzikauskas, artilerijos štabo viršininku — plk. ltn. K. Abaras, korpu-

so aviacijos eskadrilės vadu — mjr. J. Kovas (Kopukovas), korpuso ryšių bataliono vadu — gen. št. plk. ltn. J. Šepečys, pionierių bataliono vadu — plk. ltn. V. Kundrotas, priešlėktuvinės artilerijos diviziono vadu — gen. št. plk. A. Sidabras.

Formuoti korpusą trukdė dviguba jo priklausomybė: jis buvo pavaldus XI armijai, iš kurios gaudavo net smulkmeniškų nurodymų, ir Pabaltijo ypatingajai karo apygardai. Trečias nemažas stabdys — Raudonosios armijos 3-iasis korpusas — buvo Vilniuje. Jo vadovybė savo patarimais ir pretenzijomis visai trukdė formuoti korpusą.

Tačiau žingsnis po žingsnio korpuso formavimo sunkumai buvo iverkti, ir Raudonosios armijos vadovybė patvirtino 29-ojo teritorinio šaulių korpuso dalių dislokavimo planą. Iš jo matyti, jog naujieji korpuso viršininkai siekė lietuviškus dalinius išdėstyti kiek galima toliau į rytus, kad tarp vakarinių Lietuvos valstybės sienų ir korpuso dislokavimo punktų stovėtų Raudonosios armijos daliniai. Taip buvo užkirstas kelias ir galimybė 29-ajam korpusei, jei kiltų karas, prasiveržti į Vakarų. Be to, išsklaidytų korpuso dalių tarpusavio ryšiai buvo silpnesni.

Lietuviški daliniai buvo išskirstyti po miestus, miestelius, dvarus, kariai apgyvendinti netinkamose patalpose, tuo tarpu Raudonoji armija užėmė geriausias kareivines, jos kariai turėjo normalias gyvenimo sąlygas ir galėjo organizuoti karinį mokymą.

Vilniuje buvo dislokuoti 29-ojo teritorinio šaulių korpuso 179-osios ir 184-osios divizijos štabai, 234-asis, 259-asis, 294-asis, 297-asis pėstininkų pulkai, 615-asis artilerijos pulkas, divizijų antrinės dalys.

Trakuose įsikūrė 262-asis pėstininkų pulkas, Pabradėje — 616-asis artilerijos pulkas, Nemenčinėje — 619-ojo artilerijos pulko divizionas, Lentvaryje — 617-asis ir Švenčionėliuose — 619-asis artilerijos pulkas, Rokiškyje — 125-asis pėstininkų pulkas, Obeliuose — 215-ojo pėstininkų pulko batalionas, Kupiškyje — 618-asis artilerijos pulkas, Ukmergėje — korpuso aviacijos eskadrilė, Kaune (iki 1941 metų balandžio) — 26-asis kavalerijos pulkas.

Lietuvos kariuomenės karo mokykla ir Aukštoji karo mokykla buvo performotos į Vilniaus pėstininkų karo mokyklą. Šioje mokykloje buvo du — lietuvių ir rusų — kursantų batalionai.

KORPUSO POLITIZAVIMAS IR RUSINIMAS

Kol dar nebuvo suformuotas 29-asis teritorinis šaulių korpusas, kariuomenėje politiniai vadovai, kaip minėta, daugiausia buvo lietuviai arba Lietuvoje gimę rusai ir žydai. Tačiau po 1940 m. rugsėjo 1 d. jie masiškai atleidžiami, o į jų vietą skiriami iš Maskvos atsiųsti komisarai, politiniai vadovai ir kiti politiniai darbuotojai. Kodėl buvo atsisakyta politinių darbuotojų lietuvių? Pagrindinė priežastis ta, jog jie neturėjo specialaus politinio pasirengimo, nesugebėjo dirbti ne tik politinio, bet ir agentūrinio darbo, glaudžiai bendradarbiauti su NKVD, vadinamuoju ypatinguoju skyriumi, talkinti jam šalinant iš kariuomenės „nacionalistus“, „liaudies priešus“. Be to, sovietų valdžiai reikėjo sparčiai „sovietizuoti“ lietuvius, paversti juos klusniais valdiniais. Rugsėjo 8 d. iš Maskvos atvyko daugiau kaip 500 komisarų ir politinių vadovų, kurie užėmė laisvas politinių vadovų vietas. Nemo-kėdami lietuvių kalbos, jie negalėjo tiesiogiai bendrauti

su kareiviais ir karininkais. Šie politiniai vadovai priminė kariškas palaidines vilkinčius kurčėbylius.

Kariuomenėje įvedus politines pamokas, politinių vadovų skaitomus pranešimus versdavo vertėjai. Tokių pamokų nauda buvo labai abejotina. Apie tai kalbama 1940 m. spalio 19 d. slaptame korpuso vado įsakyme Nr. 016:

„Aplankius dalis pastebėta:

[...] Politinio vadovo aiškinamojo dalyko vertėjas, eilinis kovotojas, vertė labai nedrašiai, neįtikinamai. Pamokos metu kovotojai nedrausmingai iš vietų užduoda klausimus, nesikreipdami bendra karine tvarka"¹¹.

Politinės pamokos kareiviams vykdavo iš ryto, po pusryčių, kol jie būdavo neišvargę. Pamokos neretai virsdavo kolektyviniu snaudimu. Dažnai daugeliui „kovotojų“, kaip pagal statutą buvo pradėta vadinti kareivius, „suskausdavo“ pilva, jie prašydavosi išeiti ir į pamokas nebegrįždavo. Būdavo kolektyviai švilpiama, kostima, trypiama kojomis ir pan.

Buvo susirūpinta ir karininkų politiniu auklėjimu. Jų politinės pamokos vykdavo atskirai nuo kareivių ir dažnai be vertėjų. Tuo „politizavimas“ nesibaigė. 1941 m. kovo 31 d. prie korpuso politinio skyriaus, kuriam vadovavo pulko komisaras J. Macijauskas, organizuojamas nuolatinis politinis seminaras. Jo vadovais paskiriami pulko komisarai Danilovas, J. Macijauskas, gen. mjr. Rozanovas, plk. J. Bartašiūnas, bataliono komisarai Možeika, Lešas, Tolkevičius, vyr. politiniai vadovai Kochanovas, Bušmakinas, Gudkovas ir kiti, iš viso 20 politinių darbuotojų.

Per pamokas buvo dėstomos sovietinio gyvenimo „tiesos“, pagrįstos demagoginiais išvedžiojimais, tad

dažnai kildavo klausytojų ir politinių vadovų ginčai. Į pateiktus konkrečius klausimus jie nesugebėdavo atsakyti, pykdavo ir klausimus laikydavo politine provokacija.

Be abejo, karininkai nežinojo, kad kiekvienas „antissovietinis“ klausimas ir klausėjas yra fiksuojamas, o žinios perduodamos divizijos ar korpuso ypatingajam skyriui, kuriame saugomos asmeninės kiekvieno karininko dosjė.

Daug dėmesio lietuvių karių rusinimui skyrė iš Maskvos atvykę politiniai vadovai. Per politines pamokas buvo šnekama ir paskaitos skaitomos tik rusų kalba, šūkių, atsiųstieji plakatai, „kovos lapeliai“, lentelės ir kita išspausdinta tik rusiškai. Rusakalbius karininkus paskyrus korpuso, divizijų, pulkų, batalionų, kuopų ir net dalinių vadų padėjėjais, imta reikalauti įsakymus, operatyvinius raštus ir kitus dokumentus rašyti rusų kalba. Laikiniai kai kurie įsakymai buvo rašomi ir rusų, ir lietuvių kalba, o jau nuo 1940 m. gruodžio 3 d.— tik rusiškai.

Lietuviams kareiviams kasdien vykdavo rusų kalbos pamokos. Jie nenoriai mokėsi prievarta brukamos kalbos, piktinosi, kad jų politiniai vadovai net nenori išmokyti lietuviškai su kariais pasisveikinti. Vyresnieji karininkai kalbėjo rusiškai, bet jaunesnieji karininkai, puskarininkiai ir kareiviai buvo atkaklūs: jie kalbėjo lietuviškai ir komandas savo pulkuose duodavo lietuviškai, nors atvykęliai karininkai jiems ir grasindavo, o labiausiai užsispyrusius suimdavo ir bausdavo.

Kurį laiką korpusui vadovavęs gen. F. Baltušis-Žemaitis buvo liepęs skubiai versti iš rusų į lietuvių kalbą karo statutus. Deja, jį pakeitęs „patikimas“ gen. mjr. Rozanovas. manė, jog tai—nereikalingas darbas, ir statutai liko neišversti.

Kaip jau buvo minėta, Lietuvos kariuomenę inkorporavus į Raudonosios armijos sudėtį, vietoje laikraščio „Karių tiesa“ nuo 1940 m. rugsėjo 1 d. buvo leidžiamas laikraštis „Raudonarmietis“. Pirmieji numeriai išėjo lietuvių kalba. Vėliau vienas kitas straipsnis buvo išspausdintas rusų kalba. Tokių straipsnių kiekviename numeryje vis daugėjo. Matyt, buvo ketinta ateityje „Raudonarmietį“ leisti tik rusų kalba.

Kariams demonstruojami nedubliuoti filmai, kuopoms ir daliniams užprenumeruota daug sąjunginių žurnalų, laikraščių. Sieninė spauda taip pat buvo leidžiama rusų kalba.

VEIKSMAS LYGUS ATOVEIKSMIUI

Komisarai, politiniai vadovai užsiėmė ne tik lietuvių karių ir karininkų politizavimu bei rusinimu — jie siekė palaužti tautinį ir patriotinį jų atsparumą, meilę Lietuvai pakeisti meile „plačiąjai sovietinei tėvynei“. Tačiau, anot fizikos dėsnio, veiksmas yra lygus atoveiksmiui: beveik visi lietuviai kariai ir karininkai, išskyrus vieną kitą, buvo atkaklūs ir nepalaužiami. Jie kiek galėdami priešinosi svetimtaučiams vadams. Ryškiausias karių protestas— atsisakymas duoti raudonarmiečio priesaiką. Pabaltijo ypatingosios karo apygardos vadovybė buvo numatčiusi per du mėnesius parengti lietuvius karius ir karininkus raudonarmiečio priesaikai priimti. Šios „iškilmės“ turėjo įvykti 1940 m. lapkričio 1 d., prieš Spalio revoliucijos šventes. Lietuviai griežtai atsisakė sulaužyti jau duotą priesaiką savo Tėvynei Lietuvai, todėl šią akciją teko atidėti net keturiems mėnesiams. Tik 1941 m. vasa-

rio 23 d., minint 23-iasias Raudonosios armijos įkūrimo metines, Lietuvos SSR Liaudies Komisarų Tarybos ir Lietuvos komunistų partijos Centro Komiteto atstovai pulkams ir daliniams įteikė naujas vėliavas, pasakė sveikinimo kalbas. Karininkai ir kareiviai davė sovietinės armijos priesaiką...

Tų dienų įvykius savo atsiminimuose aprašė gen. št. plk. lttn. J. Listopadskis. Štai vienas jų fragmentas:

„Kada mano pulko kariai sužinojo, kad 1941 metų vasario mėnesį reikės priimti rusišką priesaiką, kilo nepaprastas triukšmas. Matyt, pulko komisaras ir visi politrukai šiam reikalui skyrė nepaprastą reikšmę: jie siekė viską taip surežisuoti, kad neva visi lietuviai kariai savo noru atsisako senos, jau duotos lietuviškos priesaikos ir mielu noru priima naują raudonarmiečio priesaiką.

Ir viešai, ir slapta politrukai rinko žinias, kas mėgins nuo priesaikos atsisakyti. Tokie asmenys dar prieš priesaiką turėjo būti pašalinti iš pulko. Priesaikos priešininkų kiekvienoje kuopoje, bent pradžioje, buvo labai daug. Jie visi motyvavo vienu argumentu: jau vieną priesaiką davėm, o kaip tikintieji jos laužyti negalim, todėl ir jokios kitos priesaikos priimti negalim. Kareiviai šią priesaiką vadino „rusiška“, arba priesaika „burliokiškiems dievams“.

Politrukai turėjo parodyti savo demagoginį meną — pažadais, įkalbinėjimais, grasinimais ir areštais palaužti lietuvių karių priešinimąsi priesaikos priėmimui. Žinoma, darbas nenuėjo veltui. Per 1941 metų sausį ir vasarį politrukams pavyko iš dalies palaužti kareivių atkaklumą ir išreikalauti tvirtą pažadą, kad jie priesaiką priims. Tuos, kurių nepavyko perkalbėti, politrukai, dalyvaujant ypatingojo skyriaus čekistams, areštavo. Iš jų pri-

simenu 1-ojo bataliono pėstininkų žvalgų būrio eilinį Kušleiką, 1-os šaulių kuopos eilinį Gintaitį, 2-os — Linkevičių ir Lukauską. Jų buvo ir daugiau, tik pavardžių neprisimenu. Mes, karininkai, jiems padėti negalėjome. Visi nelaimingieji buvo sugrūsti į komisaro rūšį po mūsų štabu.

Kažkodėl pulko komisaras ypatingą „simpatiją“ reiškė eiliniui Kušleikai. Jis kartą kreipėsi į mane:

— Šitą vyrą reikia išgelbėti. Tai doras ir labai geras karys. Jis tikėjimo fanatizmo auka. Nueikite jūs, pakalbėkite su juo, patarkite duoti priesaiką, nes priešingu atveju jis žus.

Komisaras, išsiėmęs raktą iš kišenės, atrakino duris ir įleido mane.

Nusileidau į komisaro rūšį — kalėjimą, kurį jis buvo įrengęs ir „globojo“. Komisaro kalėjimas buvo po tuo pačiu dviejų aukštų mūriniu namu, kurį buvo užėmęs pulko štabas. Iš tamsaus koridoriaus laiptai vedė gilyn. Rūsyje tamsu, drėgna, šalta. Sienos — plytų, grindys — cemento. Aukštai, palei lubas — mažas langelis, pro kurį galėtų tik katė išlįsti, ir tas pats iš lauko užkaltas grotomis, pridengtas skarda, kad nelaimingasis matytų tik dangaus lopinėlių.

Rūsyje jau radau tik vieną eilinį Kušleiką. Kur kiti — neaišku. Iš Kušleikos sužinojau, kad jie jau „išgabenti“.

Eilinis Kušleiką iš tiesų buvo malonus, švelnaus būdo vaikiną. Ramus, jaunas, gražus ir savimi pasitikintis vyras, baigęs pradžios mokyklą.

Atsisakymą duoti naują priesaiką jis motyvavo taip pat kaip ir visi:

— Aš tikintis. Vieną priesaiką daviau naujoko mokymą baigęs ir jos nelaužysiu!

Mėginau aiškinti, kad prievartinė priesaika niekam neišpareigoja, kad jo užsispyrimas yra beprasmiškas, kad Lietuvai tokių vyrų reikės ateityje. Tačiau mano įtikinėjimai ir prašymai jo nepaveikė. Vaikinas, ilgai patylėjęs, atsakė:

— Aš nieko nebijau. Nei bausmių, nei grasinimų, o jeigu reikės — ir mirties. Aš tikintis!

Prieš išeidamas iš rūsio dar kalbėjau:

— Noriu tave išgelbėti. Suprask, kad nei Dievui, nei Tėvynei tokia baisi tavo auka nereikalinga. Tu vienas nieko nepakeisi! Tėvynei bus naudingiau, jei toks lietuvis kaip tu liks gyvas!

Jis vėl ramiai žeminančiu žvilgsniu pažiūrėjo į mane ir tarė:

— Ir jūs, vadai lietuviai, taip darote, kaip rusas liepia? Tai baisu!

Komisarą paklausiau, ką manęs su Kušleika daryti.

— Gal galima kokia nors dingstimi, kad ir nepriėmusio priesaikos, jį demobilizuoti, paleisti namo?

— Ne! Pulke jo palikti negalima, nes jis ir kitus karius tokiu elgesiu demoralizuos,— prieštaravo komisaras.— Aš jį skubiai turiu išsiųsti į ypatingąjį skyrių. Kito kelio nėra. O kaip ten su juo pasielgs — nežinau. Toks įsakymas iš viršaus!"¹²

Politiniai vadovai niekino ir naikino lietuvių tautinę atributiką, kunigaikščių, mūsų tautos didvyrių portretus, bibliotekose išiminėjo „buržuazinės ideologijos“ knygas ir pan. Kareiviai tam priešinosi ir nevengė įvairiais būdais parodyti savo pažiūrų: jie nukabinėdavo nuo sienų raudonas žvaigždes ir jų vieton kabindavo kryžių, Lietuvos herbą ar kunigaikščio portretą. Didelį kareivių pasipiktinimą sukėlė tai, kad būtinai reikėjo nešioti rau-

donarmiečių uniforminius ženklus. Kai kurie kariai, pavyzdžiui, 615-ojo artilerijos pulko, tuos ženklus nuplėšė nuo savo uniformų ir išmetė. Kareivių pasipiktinimas ir nepasitenkinimas buvo pasiekęs kulminaciją ir grėsė atviru sukilimu.

Korpuso politinė vadovybė buvo pakankamai lanksti, ir jai pavyko padėti neutralizuoti, nors prieš lietuvių kareivius jau buvo paruošti tankai.

Įtampai atslūgus, po Naujųjų metų, neklusnieji 615-ojo artilerijos pulko kariai nebuvo enkavedistų pamiršti, daugelis jų buvo suimti ir nuteisti.

Lietuviai į politinį spaudimą reaguodavo ir kitaip. Pavyzdžiui, per kariuomenės paradus jie neatsakydavo į rusų karininkų sveikinimą, nešaukdavo „ura“, dainuodavo ne rusiškas, o savas, lietuviškas dainas.

Daug rūpesčių raudoniesiems vadams kėlė Kaune bazavęsis 26-asis kavalerijos pulkas. Ypač jie įsiuto, kai grupė kareivių susėdo į sunkvežimio kėbulą, iškėlė lietuvišką trispalvę vėliavą ir dainuodami lietuviškas patriotines dainas vidury baltos dienos nuvažiavo Vytauto prospektu, Laisvės alėja, Savanorių plentu. Politiniai vadovai su palengvėjimu atsiduso tik tada, kai šis pulkas 1941 metų balandį buvo išformuotas.

Daug nerimo ir vargo politiniai vadovai, partijos ir komjaunimo aktyvistai patirdavo prieš didžiausias sovietų šventes. Jie saugodavo Lenino kambarius, „raudonuosius kampelius“, kareivių aikštes. Nenusaugodavo. Žiūrėk, tai vienur, tai kitur ant sienų atsirasdavo antisovietinių šūkių, „vado“ portrete buvo pripiešiami ūsai ar barzda ir pan.

Apie lietuvių karių priešinimąsi rašoma jų laiškuose, kuriuos tikrindavo ypatingojo skyriaus darbuotojai.

Nuo 1941 m. sausio 15 d. iki gegužės 5 d. buvo konfiskuota net 3551 laiškas. Juose kariai kritikavo naująją sistemą, reiškė savo patriotizmą, pasisakė prieš „rusišką“ karinę priesaiką, smerkė „politrukus“ už tautinių relikvijų naikinimą.

Kareivių nuotaikas, jų priešinimąsi Raudonosios armijos karinei ir politinei vadovybei labai gerai iliustruoja korpuso partinės konferencijos, įvykusios 1940 m. gruodžio 18 d., rezoliucija. Joje, be kita ko, rašoma:

„ [...] Jaunosios tarybinės Lietuvos respublikos ir korpo dalių reakcionieriai priešinasi ir priešinsis tarybinės valdžios ir bolševikų partijos potvarkiams, jie stengsis turėti įtakos ir kitiems civiliams gyventojams ir kariams ir jiems iškiepyti savo ideologiją.

Rugsėjo 26 dieną 615-ame korpo artilerijos pulke įvyko priešrevoliuciniai veiksmai, kuriuose dalyvavo apie 200 kovotojų.

Lapkričio mėnesį 26-ame kavalerijos pulke išaiškintos ir suimtos dvi priešrevoliucinės grupės, siekusios padaryti prieštarybinius veiksmus per spalio revoliucijos 23 metų sukaktį ir aktingai su ginklu rankose kovoti prieš tarybinę valdžią.

Korpo aviacijos eskadrilėje kovotojų ir jaunesniųjų vadų grupė, automobiliais važiuodama į Vilnių, buvo iškėlusį seną lietuvių tautinę vėliavą.

Ryšių batalione lapkričio mėn. 1 dieną buvo kolektyviškai atsisakyta paimti pagamintą valgį.

Beveik visose korpo dalyse labai neatidžiai prižiūrimas turtas ir gadinami arkliai“¹³.

Senieji karininkai buvo santūrūs ir su priešiškos ideologijos karininkais bei politiniais darbuotojais bendravo atsargiai, o jaunesnieji nebeištvėrė politiniams vadovams

į akis išsakydavo savo nuomonę, neslėpdavo įsitikinimų. J. Listopadskis prisimena vieną incidentą su karininku:

„Kartą pulko komisaras į mano kabinetą atsivedė vieną jauną karininką, su kuriuo jis rusiškai negalėjo susikalbėti, nes arti nebuvo vertėjo. Komisaras skundėsi, kad šis karininkas politinės pamokos metu prašęs politruką paaiškinti, kuo skiriasi buvusi baudžiava nuo kolchozinės sistemos Rusijoje. Karininko supratimu, skirtumas tebuvo toks, kad baudžiavos laikais valstietis atlikdavo prievoles ponui, o dabar — kolchozo pirmininkui.

Dėl tokio provokacinio klausimo, kuris esą įžeidžia ir niekina „garbingą kolchozinę“ sistemą, komisaras buvo toks išsiutęs, kad grasino leitenantui sudaužyti „mordą“. Man pavyko konfliktą likviduoti, tačiau jaučiau, kad komisaras karininkui nedovanos. Taip ir atsitiko. 1941 m. birželio mėn., areštuojant karininkus, buvo areštuotas ir šis leitenantas“¹⁴.

POLITINIAI VADOVAI — NKVD AGENTAI

Politiniai darbuotojai (ir komisarai, ir politiniai vadovai) glaudžiai bendradarbiavo su korpuso ir divizijų ypatingaisiais skyriais. Ypatingasis skyrius — tai operatyvinis NKVD skyrius. Jame dirbo atitinkamus karinius laipsnius turėję NKVD pareigūnai, pavyzdžiui, valstybės saugumo majorai, leitenantai, seržantai ir pan. Šiam skyriui politiniai darbuotojai, taip pat ypatingųjų skyrių agentūra rinko duomenis „apie liaudies priešus ir jų veiksmus prieš darbo liaudies valstybę“. Ypatingųjų skyrių užduotis — likviduoti „antisovietinius“ elementus ir taip garantuoti SSRS saugumą.

Politiniai vadovai, bendradarbiauę su ypatingųjų skyrių čekistais, turėjo teisę suimti bet kurį kariškį, jei jiems atrodydavo, kad jis yra pavojingas Sovietų Sąjungai, Raudonajai armijai. Kariškio laipsnis, užimamos pareigos neturėjo jokios reikšmės. Aukštesnieji kariniai viršininkai nedrįsdavo užstoti savo valdinių, nes politiniai darbuotojai galėjo apšaukti tokį viršininką kontrrevoliucionieriaus globėju ir jį patį suimti. Todėl tarp politinių darbuotojų — komisarų, politinių vadovų, jų pavaduotojų ir lietuvių karininkų vyravo įtarumas, įtampa, nepasitikėjimas.

Raudonosios armijos vadovybė žinojo apie nenormalią padėtį ir mėgino ją sušvelninti. Tuo tikslu ji stiprino politinių vadovų pozicijas — dalinių vadų lietuvių padėjėjais paskyrė rusų karininkus. Iš esmės tai buvo ne tik padėjėjai, bet ir vadų sekliai, kontrolieriai, „šešėliniai“ viršininkai. Vadų padėjėjai, komisarai, politiniai vadovai ir ypatingasis skyrius buvo viena represinė grandinė. Karininkai ir kariai- lietuviai atsidūrė visiškoje priešų apsuptyje.

Sukūres tokia sekimo ir kontroliavimo sistema, represinis aparatas dirbo gana sklandžiai. Tai liudija nedaugelis karo metais periodikoje ir kai kuriuose leidiniuose paskelbtų dokumentų.

Taigi kokią informaciją politiniai vadovai rinko? Štai keli pranešimai, skirti Politinių vadovų organizacijos Informacijos ir ataskaitos skyriui (neoficialiam NKVD poskyriui). Politinis vadovas Mozūras informavo:

„Š. mėn. 28 d. (1940 07 28.— Aut.) ryšių b-no telefono telegrafo kuopoj įvyko slaptas pasitarimas, kuriame pareikšti tokie pageidavimai: a) maistą ir karių algas sulyginti su Raudonosios armijos karių maistu ir algomis; b) esant būtinam reikalui, leisti atostogų; c) papiginti ka-

riams autobusų ir geležinkelių bilietus ir dar kitokių smulkių reikalavimų" ¹⁵.

Kaip jau buvo minėta, lietuviai kariai labai nenorėjo duoti „raudonosios priesaikos“. Tas pats politinis vadovas Mozūras 1940 m. rugpjūčio 31 d. vėl rašo pranešimą:

„Skaitant ltn. A. paskaitą priesaikos klausimu, vienas karių eil. Ratkus pareiškė visų karių vardu, kad jie priesaikos nepriims, nes jau yra kartą prisiekęs Dievui ir Tėvynei. Į toki Ratkaus pareiškimą buvo atitinkamai reaguota. Ratkus atiduotas saugumo žinion [...] įsakymu vyr. L. k. polit. vadovo [...]

[...] Vakar vakare kareiviai slaptai tarėsi priesaikos klausimu [...] J. psk. Barkauskas taip pat pareiškė, kad jis yra katalikas ir kitos priesaikos nevykdys. Kariams aiškinami klaidingi supratimai. Nuotaikos drumstėjai sekami [.. .] Visokie bruzdėjimai vyksta telef.-telegr. kuopoj" ¹⁶.

Be pranešimų, politiniai vadovai teikdavo ir parodymus. Štai politinio vadovo J. Kasčiūno (Kostečkos) parodymas:

„Jau iš anksčiau pastebėjau, kad j. psk. Baikauskas Juozas yra nepatenkintas liaudies vyriausybe ir jos darbais. Aš pastebėjau, kad jis savo nepasitenkinimą giliai slepia. Ir tik kada kuopos kovotojai, eilinio Astrausko vadovaujami, pateikė savo reikalavimus ir nepasitenkinimus b-no polit. vadovui, tai ir j. psk. J. Baikauskas išdriso viešai pasirodyti [...]

Š. m. rugsėjo 1 d. (Liaudies kariuomenę inkorporuojant į Raudonąją armiją.— Aut.) per vakarinį patikrinimą išėjęs prieš kuopą ir iškėlęs ranką pasakė: „Mes Dievui jau prisiekėm ir tos priesaikos nelaužysim“.

Mano nuomone, j. psk. Baikauką kuopoje laikyti labai pavojinga, ir atrodo, kad tol, kol jis bus kuopoje, nenustos varęs pragaištingo darbo" 17.

Kituose politinių vadovų pranešimuose ne tik atsispindi lietuviškuose pulkuose vyravusios nuotaikos, informuojama apie karių priešinimąsi „naujamajai tvarkai“, bet ir matyti, kaip nuosekliai, smulkmeniškai jie buvo sekami. Štai politinio vadovo J. Skorupsko raportas:

„1940 m. rugsėjo mėn. 9 d.

Informacijos ir ataskaitos daliai

Raportas

Š. m. rugsėjo 7 d. dalinių politvadovai pravedė politinformacijos pamokas apie sovietų valdžios nacionalinę politiką. Vakare apie 22.30 automatinių pabūklų ir sunkiųjų kulkosvaidžių kuopų susirinkęs būrelis kovotojų kalbėjosi, iš kurių eil. Nabažas sako: „Et, mala ir mala jie visi ir visi laikraščiai visokias nesąmones apie būsimą rojų, bet tik durnius gali patikėti tiems plepalams. Jie kalba už pinigus. Jei man mokėtų, ir aš taip kalbėčiau“.

J. Skorupskas. Politvadovas“.

Kitą dieną politinis vadovas vėl „raportuoja“:

„1940.IX.10.

Informacijos ir ataskaitos daliai

Raportas

2-os bat. eil. Arbačiauskas, pasakojant apie SSSR pramonę, atsistojęs paklausė: „Kas yra tas fabrikas, kuris daro lašinius ir padarytas iš lašinių?“ Minėtas kovotojas yra nepalankiai nusistatęs šiai santvarkai ir dažnai viešai pareiškia savo nusistatymą.

J. Skorupskas. Politvadovas" 18.

Iš daugybės politinio vadovo J. Skorupsko raportų Politinių vadovų organizacijos Informacijos ir ataskaitos skyriui akivaizdžiai matyti, kad lietuviai kariai netikėjo demagogine politinių darbuotojų propaganda. Nesusi-
mąstydami apie tai, jog pakenks sau, kariai kritikavo „naują darbo žmonių valstybės tvarką“, kuri daugumai Lietuvos piliečių buvo svetima ir nepriimtina.

Panašius raportus rašė ir kitų dalinių, kuopų politiniai vadovai.

„Antros pėstininkų divizijos politvadovui
Raportas

[. ..] 4 kuopos eil. Karolevičius, Grabauskas ir Maleckas (visi valstiečių sūnūs, darbininkai) apie priesaiką pasisako: „Mes iš valdžios nieko dar negavom (pav., alga ta pati), kai pagerins mūsų padėtį, tada bus galima kalbėti ir apie priesaiką“.

Eil. Maleckas: „Mes dabar neturime tėvynės, nes pas mus atėjo svetimi“. Eil. Maleckas praneša, kad 2 p. p. kovotojai kalba, kad „priesaikos nepriims ir niekas mus negalės priversti. Jeigu turėsime priimti, tai tik iš baimės [...]“

[...] 2 k. k. kovotojai iškelia klausimus: „Kodėl dabar negalima gauti pirkti laikrodžių ir panašiai, ko pirmiau nebuvo?“ Kalbėjo apie algos pakėlimą, atostogas, poilsį ir t. t., bet kol kas to nėra. „Priesaiką galėtume duoti tik įsitikinę, kad dabar tikrai yra geriau ir bus geriau“. Kalbėjusieji aiškinami.

Ryšių kuopos eil. Vaškevičius (tarnautojas, studentas) sako: „Nutautinimas vis tiek vyksta, tik pasirinkta labai gera taktika. Čia svarbiausią vaidmenį vaidina vienos tautos kalba, kaip valstybinė“. Jis sako, kad „seimo rinkimai praversti ne taip, kaip spaudoje rašoma, kad

žemės reforma blogai vykdoma, kad socialinis draudimas (k. a. darbininkų gydymas) paskutiniu laiku atsidūrė blogesnėje būklėje, kad- fabrikuose komisarijai pasidarė antri ponai, t. y. stovi, prižiūri, bet nedirba".

Eil. Štemfoktas (vokietis, turėjo nuosavą cukrainę) varo antisovietinę agitaciją, iškeldamas žydų ydas. Prie jo prisideda ir kiti. Jis taip pat šmeižia dabartinę santvarką kovotojų tarpe. SSSR įstatymus laiko nežmoniškais, esą blogiau kaip baudžiamosios laikais, ypač kai buvo iškabinti įstatymai, liečią dezertyrus bei tėvynės išdavikus [. . .]

V. Nešukaitis,

5 pėst. pulko polit. vadovas

1940 m. rugsėjo 5 d." 19

Tokie ir panašūs raportai buvo perduodami ypatingajam skyriui, o šis nesnaudė. Kaip jis „dirbo“, galima spręsti iš dokumentų, esančių P. Kišūno byloje 20. Jie pateikiami beveik ištiesai, kad matytume, už kokius „nusikaltimus“ ir kaip buvo fabrikuojamos mūsų karių „antivalstybinės veiklos“ baudžiamosios bylos,— o jų buvo šimtai.

„Tvirtinu

PribOVO NKVD Op. sk.
v-kas, valst. saug. mjr.

Babič

Spalio mėn. 1940 m.

Areštą sankcionuoju:

29 ŠK karo prokuroras

Pas....

1940 m. spalio 25 d.

NUTARIMAS

(areštuoti)

Vilnius, 1940 m. spalio 25 d.

Aš, 29 ŠK NKVD Op. sk. v-ko pavad., valst. saug.

Itn. Gorbov, peržiūrėjęs gautą 29 ŠK NKVD Op. sk. medžiagą apie nusikalstamą, kontrrevoliucinį veiksma atsk. zenit. divzn. 3 bat. raud. Kišūno Povilo, Jono s., gim. 1920 m., kilusio iš Obelių v., Rokiškio apskr., bepartinio, neteisto, žemesnio išsilavinimo, lietuvio, nevedusio —

RADAU:

P. J. Kišūnas, esantis aktyvioj tarnyboj 29 ŠK atsk. zenit. art. divizione, tarp kovotojų ir jaunų vadų vedė priešsovietinę agitaciją, turėdamas tikslą sukelti nepasitenkinimą, gyvė gyvenimą Vokietijoj ir šmeizė Sovietų Sąjungą ir jos darbininkų gyvenimą:

„Sovietų Sąjungoje darbininkas neturi teisės savo butui nusipirkti minkštų baldų. Jei darbininkas ir turi pinigų, tai vis tiek jis nieko neturi: nei savo bute, nei ant savės, nes pirkti neleidžia“.

„Vokietija kariauja su Anglija, tačiau darbininkų gyvenimas Vokietijoj daug geresnis, kaip Sovietų Sąjungoj, nors ji ir nekariauja, darbininkai blogai aprengti“.

„Aš priesaikos neduosiu ir likę kovotojai nekvaili, neprisieks. Ryšininkus norėjo priversti prisiekti, tačiau jie atsisakė prisiekti ir jiems nieko nepadare“.

„Man sargybon duoda 15 šovinių. Jei mane norės teisti, tai aš ir pats negyvensiu, ir dar kai kam nebus gyvenimo“.

Apžiūrint jo nuosavus daiktus, rasta du kovos šoviniai pistoletui, keletas gramų smulkaus parako, įvairių popieriaus blankų su dalies štampu, kelios raudonarmiečių knygutės, krūva įvairių raktų, jų tarpe ir raktas nuo divizijos radijo stoties, dalių planai ir įvairūs užrašai. Visa tai duoda pagrindo įtarti jį šnipinėjant, todėl aukščiau minėtais faktais pasiremdamas —

NUTARIU:

Kišūną Povilą, Jono s., gyvenantį 29 ŠK atsk. zenit. art. divizione, Vilniuje, areštuoti ir iškrėsti.

29 ŠK OO NKVD v-ko pavad.
valst. saug. ltn. Gorbov

„Sutinku“

29 ŠK OO NKVD V-bos
plk. Bartašiūnas“.

P. Kišūnas Gorbovo nurodymu suimamas ir pasodinamas į kalėjimą. Vėliau karys tardomas. Pateikiame tardymo protokolo ištraukas be komentarų. Jie nereikalingi.

„TARDYMO PROTOKOLAS

Vilnius, 1940 m. lapkričio mėn.

Aš, 8 S. A. D. PribOVO NKVD Op. sk. tardytojas,
valst. saug. seržantas Sergejev, tardžiau kaltinamąjį —

Kišūną Povilą, Jono s.

Tardymas pradėtas— 18 val. 35 min.

Tapymas baigtas — 22 val. 36 min.

Klausimas: Tardytojui yra žinoma, kad jūs atsk. art. diviz. kovotojų tarpe varėte agitaciją prieš raudonarmiečių priesaiką.

Atsakymas: Jokios agitacijos, kad neduotų raudonarmietiškos priesaikos, nevedžiau. Aš, Kišūnas, tik politpamokų metu daviau politrukui Čiurliui klausimą: „Kaip mes duosime raudonarmietišką priesaiką, jei mes jau vieną šventą [. ..] priesaiką davėme ir kaipgi tada į mus žiūrės sovietų raudonarmiečiai, jei mes sulaužysime duotą ir mums šventą priesaiką ir duosime kitą [...] O jei mums sakys priimti dar kokią nors trečią priesaiką, tai turėsime ir ją duoti?“ Mano nusistatymas, kad kovotojas turi duoti tik vieną priesaiką.

Klausimas: Tardytojui žinoma, kad jūs kovotojų tarpe

kalbėjote, jog Sovietų Sąjungoje darbininkai gyvena vargingai, ir gyrėte gyvenimą Vokietijoje?

Atsakymas: Šių metų pradžioj sargybinėje buvo kalbama apie gyvenimą Vokietijoje. Vienas kovotojas, kurio pavardės neatsimenu, pasakė, kad Vokietija yra pati galingiausia šalis ir ten žmonės gyvena geriau ir turtingiau kaip Sovietų Sąjungoje [...]

Ir dar: politrukui Čiurliui daviau klausimą: „Anksčiau Lietuva gyveno iš užpirkimų užsieniuose. Dabar gi Sovietų Sąjunga turi visokių žaliavų savo krašte ir iš užsienių pirkti nieko nereikia, o vis dėlto kaip tik čia atsirado sovietų valdžia, visų prekių kainos pradėjo kilti“.

Pavyzdžiui, spalio mėn. pradžioje jaun. politrukas Kuraševič klausė mane: „Kaip jūs gyvenate?“ Į tai aš jam atsakiau: „Vis taip pat, kaip anksčiau. Gaudavau 5 litus, taip ir dabar gaunu 5 litus. Anksčiau mano mama gaudavo 15 litų ir dabar gauna 15 litų. Tik anksčiau už tuos 15 litų ji galėjo pragyventi, o dabar viskas pabrango ir iš tų litų pragyventi negalima“.

Politrukas Kuraševič man pareiškė: „Jei taip kalbėsite, tai aš jus išsiųsiu į Baikala“. Tada aš jam atsakiau, kad aš turiu 15 šovinių ir galiu nusišauti, bet į Baikala nevažiuosiu.

Man, Kišūnui, nepatinka tokia padėtis, kad Lietuva įjungta į Sovietų Sąjungą. Man daugiau patiktų, jei Lietuva būtų savarankiška, atskira valstybė. Apie tai aš dažnai kalbėjau atsk. zenit. art. diviz. kovotojams. Tai kalbėjau todėl, kad aš lietuvis ir noriu ginti tik Lietuvą.

Klausimas: Šiame protokole jūs pareiškėte, kad davėt šventą priesaiką prie Smetonos ir kitos priesaikos nenorit. Tarp kovotojų kalbėjote apie tai, kad SSSR darbininkai neturi teisės pirkti gerų baldų [...] kad Vo-

kietija, nors ir kariauja, bet gyventi ten geriau kaip SSSR. Tardytojui pareiškėt, kad jūs nenorėjot Lietuvos prijungimo prie SSSR ir apie tai kalbėjote kovotojų tarpe.

Ar dabar jūs prisipažįstate kaltas, kad, būdamas priešingai nusistatęs sovietų valdžiai, savo kalbomis stengėtės sukelti kovotojų nepasitenkinimą sovietų valdžia ir Lietuvos prisijungimu prie SSSR?

Atsakymas: Kad būdamas priešingai nusistatęs sovietų valdžiai savo kalbomis su kovotojais stengiausi sukelti juose nepasitenkinimą sovietų valdžia ir dėl Lietuvos prijungimo prie SSSR, kaltu prisipažįstu.

Gyvenant Lietuvoje mums nuolat kalbėjo, kad mūsų priešai — Rusija ir Lenkija. Todėl aš įstojau į šaulių organizaciją, buvau skautas. Todėl aš ir ėjau priešingo Sovietų Sąjungai veikimo keliu [...]

Protokolas surašytas teisingai pagal mano žodžius; vertėjo Sokolovo išverstas iš rusų į lietuvių kalbą ir man perskaitytas.

Parašas — Kišūnas
Tardė PribOVO 8 S. A. D. NKVD
ap. sk. tardytojas—v/s serž.— (Sergejev)
vertė — (Sokolov)".

Byloje yra išegtas dar vienas protokolas. 29-ojo teritorinio šaulių korpuso NKVD Operatyvinio skyriaus viršininko pavaduotojas Gorbovas apklausė liudytoją. Štai to protokolo išrašas:

„Kuraševič Dmitrij Efremovič, gimusi 1915 m., kilusi iš SSSR, kandidatą į VKP(b) p., baigusi 7 kl. vid. mok. Iš neturtingų valstiečių. Šeima kolchoze [.. .] Šiuo metu randasi atsk. zenit. art. div. 3 bat., eina politruko pareigas“.

Taigi P. Kišuno „kontrevoliucinėje“ byloje pagrindi-

nis kaltintojas buvo politinis vadovas D. Kuraševičius, kuris ir įskundė kareivį enkavedistams. D. Kuraševičius apklausos metu pakartojo savo informaciją, pateiktą NKVD pareigūnams, tik ją pagražino, „nusikaltimus“ sutirštino. Kitaip elgtis jis ir negalėjo: P. Kišūnas— Sovietų Sąjungos „priešas“, ir jį būtina likviduoti. Štai politinio vadovo D. Kuraševičiaus parodymai:

„Klausimas: Kas gali patvirtinti Kišūno priešsovietinį veikimą?

Atsakymas (Kuraševič): Priešsovietinį veikimą gali patvirtinti raudonarmietis Čiurlys, kiti asmenys man nežinomi“.

Perskaičius bylą galima daryti apibendrinimą: politinis vadovas Čiurlys surinko „kaltinamuosius“ duomenis, perdavė juos bataliono politiniam vadovui Kuraševičiui, kuris tuos „dokumentus“ su lydraščiu atidavė NKVD darbuotojams. Iškeliamą baudžiamąją bylą. Liudytojais kviečiami bataliono politinis vadovas Kuraševičius, o jis liudytoju pristato savo padėjėją Čiurlį. „Kaltinamasis“ apklaustas, „surinkti“ liudytojų parodymai, „byla“ baigta. „Nusikaltėlio“ likimas aiškus...

Dar vienas dokumentas apie „antisovietinių elementų“— kareivių sekimą, NKVD informatorių agentūrą. Jį politiniam vadovui Bekarevičiui parengė 29-ojo teritorinio šaulių korpuso NKVD Ypatingojo skyriaus viršininko pavaduotojas, valstybės saugumo leitenantas Gorbovas:

„Dr. Bekarevičiui

Iš medžiagos, liečiančios A. Z. A. D. raudonarmietį Noreiką, sudarykite ataskaitinę bylą. Ryšy su tuo atlikite šį:

1) Parašykite nutarimą apie ataskaitinės bylos užvedimą.

2) Iš esamo tinklo skaičiaus Noreiką apstatykite agentūra, per kurią išaiškinti pažįstamųjų ratelį; paskui atlikite verbavimą.

3) Noreikos bylą paskubinkite, atkreipkite dėmesį į išaiškinimą jo ryšių su tarnavusiais 3-čioj kuopoj, dabar aviaeskadrilėj, Bakčėnu ir kt., su kuriais anksčiau jis palaikė ryšius ir kurie buvo įtariamai veikloje prieš sovietų tvarką.

4) Apie atliktą pranešti 25.11.41 m.

12.11.41. Gorbov" 21.

Pieštuku rusiškai prirašyta: „Apie raudonarmietį Noreiką pranešinė C/O „Leopardas“.

Enkavedistai numatė „raudonarmietį Noreiką“ verbuoti savo agentu. Norėdami pasiekti tikslą, jie griebėsi šantažo — prisiminė apie Noreikos ryšius su „antisovietiniu elementu“ Bakčėnu.

Nežinia, ar enkavedistams pavyko užverbuoti raudonarmietį Noreiką. Tokie pokalbiai nebūdavo protokoluojami. Jam pasibaigus, reikėdavo pasirašyti kad ir tokį dokumentą:

„PASIŽADĖJIMAS

Aš, 3-čios baterijos staršina Čeponis Juozas, pasižadu niekam nesakyti ir nepasakoti tai, ką su manim kalbėjo 3-čio skyriaus 29 ŠK įgaliotinis. Už paslapties išdavimą būsiu traukiamas teismo atsakomybėn.

Virš. J. Čeponis, 1941.III.19 d." 22

Politiniai vadovai ir ypatingųjų skyrių darbuotojai draudė dainuoti tautines, patriotines dainas, sunkiu nusi-

kaitimu jie laikė tautinės priklausomybės pabrėžimą, nacionalinės atributikos garbinimą ir gerbimą, tautinių ir religinių tradicijų laikymąsi.

¹ Lietuvių archyvas. Kaunas, 1942. D. 1. P. 122—153.

² N. Vitkauskienės atsiminimai (autorius archyvas).

³ Lietuvių archyvas. P. 125.

⁴ Lietuvos valstybinis archyvas. F. 930. Ap. 8. B. 328. .

⁵ Ten pat. F. 930. Ap. 8. B. 327.

⁶ Ten pat. F. 930. Ap. 8. B. 328.

⁷ Ten pat. F. 930. Ap. 8. B. 311.

⁸ Lietuvių archyvas. P. 144.

⁹ Ten pat. P. 139.

¹⁰ Ten pat. Kaunas, 1942. D. 2. P. 181.

¹¹ Ten pat. P. 194.

¹² J. Listopadskio atsiminimai (M. Listopadskio archyvas).

¹³ Lietuvių archyvas. D. 2. P. 210—211.

¹⁴ J. Listopadskio atsiminimai (M. Listopadskio archyvas).

¹⁵ Karys. 1942. Nr. 11. P. 5.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Ten pat.

¹⁸ Ten pat. P. 6.

¹⁹ Ten pat. Nr. 12. P. 6.

²⁰ Ten pat. Nr. 36. P. 4.

²¹ Ten pat. P. 4—5.

²² Ten pat. P. 4.

IV. SMURTO AKCIJOS

LIETUVIŲ KARININKAI VYKSTA Į „KURSUS“...

Tuo metu, kai 29-ajame teritoriniame šaulių korpuse karininkai buvo paleidžiami į atsargą, slapta ir tyliai suiminėjami, Maskvoje, Lubiankoje, Berijos pavedimu (be abejo, pasitarus su J. Stalinu ir Politinio biuro nariais L. Kaganovičiumi, V. Molotovu, L. Mechliu ir kt.) buvo rengiamas sovietinio genocido Lietuvoje pirmojo etapo planas. Buvo sudaryta speciali grupė, kuri pradėjo kurti metodinę „Instrukciją dėl antitarybinių elementų išvežimo iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos tvarkos“. Šiam „valstybinės reikšmės darbui“ vadovavo SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojas, valstybės saugumo 3-iojo rango komisaras Serovas. Instrukcijoje įvairių sričių „specialistai“ turėjo numatyti visas akcijos detales. Dokumentas buvo rengiamas labai slaptai, kad niekas, be nedidelės darbo grupės asmenų, nežinotų, kam jis skiriamas ir koks jo turinys.

1940-aisiais Lietuvos gyventojus pasiekė neoficiali žinia, kad 1941 metais prasidės karas tarp SSRS ir Vokietijos. Tuos gandus buvo girdėję ir 29-ajame teritoriniame šaulių korpuse dirbę rusų karininkai bei politiniai darbuotojai. Jie taip pat buvo informuoti, kad 1941 metais turi būti likviduotas lietuviškasis korpusas.

1941 metų pavasarį pagal politinių darbuotojų rekomendacijas prasidėjo lietuvių puskarininkių ir eilinių, ištarnavusių dvejus metus, bei „neistikimų“ kareivių demobilizavimas. Iš SSRS gilumos, daugiausia iš Azijos respublikų, atvyko naujokai ir užėmė laisvas vietas.

Įtampa didėjo. Korpuse raudonarmiečių vadai, komisarai, politiniai vadovai ir korpuso ypatingojo skyriaus enkavedistai gerai žinojo apie lietuvių karininkų, puskarininkių ir kareivių nuotaikas, jų požiūrį į „revoliucinius“ įvykius Lietuvoje. „Antisovietinių elementų“ likvidavimui buvo stropiai rengiamasi. Šiam „darbui“ turėjo vadovauti korpuso politiniai darbuotojai, patikimiausi ypatingojo skyriaus pagalbininkai. Tuometinis korpuso komisaras Cariovas šioms pareigoms netiko, nes buvo gana humaniškas, todėl jo vietą užėmė ištikimas bolševikas, nevengęs jokių priemonių — komisaras Danilovas. Jis viename iš konfidencialių pasitarimų divizijų, pulkų ir atskirų dalių komisarus supažindino su slaptu SSRS ginkluotųjų pajėgų Vyriausiosios politinės propagandos valdybos viršininko L. Mechlio įsakymu: ruoštis likviduoti lietuviškąją 29-ąją teritorinę šaulių korpusą. Komisarai privalėjo parašyti jiems pavaldžių karininkų charakteristikas, objektyviai įvertinti dalykinę, visuomeninę jų veiklą, pažiūras, tolerantiškumą sovietų santvarkai, sudaryti sąrašus, kuriuos karininkus galima palikti „tolesnei tarnybai“, kuriuos paleisti į atsargą ar „nusiųsti į tobulinimosi kursą“.

Komisarai visą gegužę darbavosi. Birželio pradžioje charakteristikos jau buvo peržiūrimos ir buvo sprendžiamas karininkų likimas. Kaip rašo gen. S. Raštikis, tomis dienomis korpuse pasklido nemalonus gandas, kad visi vadai lietuviai greitai būsią pašalinti iš pareigų, o jų vie-

tas užimsią karininkai rusai. Netrukus gandas pasitvirtino¹.

Gegužės pabaigoje į Rygą, į Pabaltijo ypatingosios karo apygardos štabą, buvo iškviešti 29-ojo teritorinio šaulių korpuso karininkai — artilerijos viršininkas gen. mjr. V. Žilys, artilerijos štabo viršininkas plk. K. Abaris, 179-osios divizijos artilerijos viršininkas gen. mjr. J. Juodišius, štabo viršininkas paplk. A. Malijonis, 618-ojo artilerijos pulko vadas mjr. A. Dapkus, 619-ojo artilerijos pulko vadas paplk. V. Jonavičius, 184-osios divizijos artilerijos viršininkas plk. L. Rupšys, štabo viršininkas plk. V. Jasulaitis, 617-ojo artilerijos pulko vadas plk. A. Sklėrius, 615-ojo artilerijos pulko vadas plk. V. Sidzikauskas ir kiti aukštas pareigas užėmę artileristai, papulkininkiai P. Daukšys, K. Tallat-Kelpša, P. Matulis ir mjr. B. Steikūnas. Čia jiems buvo įteikti siuntimai vykti į Maskvą, į F. Dzeržinskio artilerijos karo akademijos tobulinimosi kursus.

Į įvairius „kursus“ turėjo išvykti ir kitų dalinių aukšti karininkai lietuviai: korpuso, divizijų, pulkų, atskirų specialiųjų dalių vadai, štabų ir tarnybų viršininkai. Si susidorojimo su vadais lietuviais operacija vyko birželio 8—10 d., o kai kurie karininkai, kaip antai korpuso vadas gen. ltn. V. Vitkauskas, į „akademiją“ turėjo išvykti birželio 15 d., nors iš pareigų jau buvo atleistas po birželio 10 d. 1970-ųjų pradžioje gen. ltn. V. Vitkausko žmona N. Vitkauskienė autoriui pasakojo, kad birželio 14-osios vakarą, kai visoje Lietuvoje jau vyko „liaudies priešų“ trėmimo akcija, korpuso vadas gen. ltn. V. Vitkauskas gavo įsakymą skubiai pasiruošti važiuoti į Maskvą, į tobulinimosi kursus, kurie vyks pusę metų. Buvo reikalaujama pasiimti šiltus baltinius, kitus asmeninius.

reikmenis. Tokį pat įsakymą gavo divizijų vadai gen. mjr. A. Čepas ir gen. mjr. V. Karvelis, pulkų vadai V. Kiršinas, A. Šurkus, A. Urbšas, K. Gudelis ir kt.

Korpuso štabo viršininkas gen. mjr. J. Černius tokio įsakymo negavo, todėl jo žmona susirūpinusi telefonu V. Vitkausko teiravosi, kas laukia jos vyro.

Netikėta ir įsakmi telegrama visus sujaukino. Vitkauskienė dėjo vyrui daiktus lyg išlydėtų į kelionę, iš kurios nebegrižtama. Generolas stebėjosi, kodėl reikia vykti taip staiga, niekam iš anksto neįspėjus. Jo žmona papasakojo:

„Birželio 15-osios rytą atvažiuojame į Kauno geležinkelio stotį. Čia buvo klaikus vaizdas: pilna kareivių, vežami žmonės verkia, klykia. Vyras susijaudinęs mus ramino. Išėjome į peroną, o čia, išsirikiavę nuo durų iki vagono, jau stovėjo kareiviai su raudonais antsiuvais. Ėjome į vagoną lyg kaliniai. Aš ir sūnus Juozukas lydėjome vyrą iki Vilniaus. Duktė Laimutė liko namuose — laikė brandos egzaminą. Vilniaus stotyje, prie vagono durų, stovėjo kareivis su ilgu šautuvu. Čia pat ir keli karininkai mėlynomis kelnėmis. Kai prieš traukiniui padudant sūnus Juozukas norėjo įlipti į vagoną ir dar kartą atsisveikinti su tėveliu, pasigirdo griežtas „nelzia“, ir šautuvas užtvėrė kelią. Vagono duris užstojo NKVD karininkas... Neleido nei įlipti, nei išlipti. Aš viską supratau... Mano skruostais nesulaikomai riedėjo ašaros. Prie uždaryto vagono lango priėjęs vyras dirbtinai šypsojosi ir, tolstant traukiniui, mums visiems mojavo ranka. Nežinojome, ar besusitiksime dar kada" ².

Taip paskubomis, slaptai 1941 m. birželio 10—11 d. vadovavimą korpusui, divizijoms, pulkams ir žemesniems daliniams perėmė raudonarmiečių karininkai ir komisarai.

29-ajam teritoriniam šaulių korpusui pradėjo vadovauti gen. mjr. Samochinas, pulko komisaras Danilovas, korpuso vado padėjėju tapo gen. mjr. Rozanovas, štabo viršininku— plk. Tiščenka. 179-osios šaulių divizijos vadu liko plk. Ustinovas, 184-osios — plk. Vinogradovas.

Korpuse viešpatavo svetimos armijos dvasia ir tvarka: naujieji vadai reikalavo, kad visos komandos, raportai būtų skelbiami ir rašomi tik rusų kalba, ir išpėjo, jog visos lietuviybės apraiškos bus traktuojamos kaip antisovietinė veikla, o „kaltininkai“ bus griežtai baudžiami.

Lietuviškoji korpuso vadovybė buvo skubiai pakeista ne tik dėl to, kad galėjo kilti karas tarp SSRS ir Vokietijos. Raudonarmiečių vadai baiminosi, kad, prasidėjus sovietiniam lietuvių tautos genocidui, lietuviškoji korpuso vadovybė gali paraginti karius su ginklu rankose ginti savo tėvynainius. Taigi taip „sutvarkius“ aukštąją ir žemesniąją lietuviškąją korpuso vadovybę,, buvo pasiruošta raudonajam 1941 m. birželio 14—15 d., terorui.

Generalinio štabo plk. ltn. A. Malijonis (Iš keturiolikos aukštųjų karininkų, 1941 metais išsiųstų į „kursus“ Maskvoje, jis vienintelis liko gyvas. Dabar gyvena Kaune.— *Aut.*) gerai prisimena, kaip jis kartu su kitais karininkais buvo vežamas į Maskvą. Vienoje iš Baltarusijos stotelių traukinys sustojo. Priešpriešiais į Lietuvą važiuo gyvulinių vagonų ešelonai, prikimšti NKVD kariuomenės. Tuomet visi lietuviai karininkai stebėjosi, kur vyksta šios berijinės ginkluotosios pajėgos, ką jos veiks jų Tėvynėje? ³

RAUDONASIS BIRŽELIS

1941 metų pavasarį vasaros stovyklavietė 179-ajai šaulių divizijai buvo paskirta Pabradės rajone, prie Žeimenos upės buvusiam artillerijos poligone.

Gegužės pabaigoje divizijos dalys, stovėjusios Vilniuje, žygio tvarka Vilniaus—Nemenčinės—Pabradės plentu išvyko į stovyklą. Rokiškyje stovėjusios dalys gegužės 15 d. Pabradėn vyko traukiniu per Daugpilį. Dalys žygio metu vykdė kautynių užduotis. 54—56 kilometrų atstumą jos privalėjo nužygiuoti per pusantros paros. Pulkai, kaip nebuvo įprasta Lietuvos kariuomenėje, į stovyklą gabenosi visą savo turta: mokymosi priemonės, bibliotekas, štabų bylas, metalinius seifus ir kt.

Atvykę į stovyklą, šaulių pulkai ir specialiosios dalys įsikūrė kairiajame Žeimenos krante, išilgai Pabradės aerodromo. Raudonosios armijos dalys išsidėstė pusračiu aplink poligoną, ir 179-oji šaulių divizija atsidūrė apsuptyje: iš vienos pusės — „broliška“ armija, iš kitos — natūrali gamtos kliūtis, t. y. Žeimenos upė. Dešiniajame Žeimenos krante išsidėstė artillerijos pulkas ir divizijos štabas. Abi stovyklos puses jungė pontoninis tiltas ir lieptas. Matyt, toks stovyklos išdėstymas buvo suplanuotas dar Raudonosios armijos štabe Rygoje: visais atvejais lietuviškoji divizija liktų apsuptyje, o prireikus ją būtų nesunku sunaikinti.

Kariams buvo leista manevruoti tik arti savo stovyklos, mažame plote; buvo griežtai draudžiama eiti kur nors toliau, net iki raudonarmiečių stovyklos.

Lietuvių ir politinių vadovų bei vadų santykiai poligone beveik nepasikeitė. Raudonarmiečių autoritetas dėl

jų neišprusimo, nekompetentingumo tarp karių buvo menkas.

Kareiviai buvo prastai maitinami. Nuolatiniai patiekalai — vobla, sorų arba avižų košė. Kareiviai badavo ir buvo priversti eiti į Pabradę ar pas apylinkės gyventojus pirkti maisto. Ne ką geriau buvo maitinami ir karininkai. Tai erzino karininkus ir kareivius.

Prasidėjus antrai birželio savaitei, 179-osios šaulių divizijos lietuvių karių gretas papildė pirmoji raudonarmiečių „partija“. Į kuopas jų pateko po keletą ar net keliolika. Toks gretų maišymas kėlė lietuvių karių ir karininkų pasipiktinimą ir nepasitenkinimą. Buvo aišku, kad artėja lietuviškų karinių dalių galas, kad jos bus visiškai asimiliuotos.

1941 m. birželio 14 d. 179-ojoje šaulių divizijoje prasidėjo raudonojo teroro akcija.

Šios divizijos chemijos kuopos vadas plk. ltn. I. Mikučionis anksčiau buvo plk. V. Vitkausko, ėjusio Lietuvos kariuomenės inspekcijos viršininko pareigas, adjutantas. Jiedu liko geri bičiuliai net ir tada, kai V. Vitkauskas tapo generolu, buvo paskirtas Lietuvos liaudies kariuomenės, o vėliau — 29-ojo teritorinio šaulių korpuso vadu. I. Mikučionis taip pasakojo apie tragiškas 1941 metų birželio dienas:

„1941 metų birželio pradžioje buvo imta intensyviai keisti junginių ir dalių vadus lietuvius rusais ir kitokiais iš Sovietų Sąjungos atsiųstais kitataučiais. Tomis dienomis korpuso vadas man, kaip artimam tarnybos draugui, pašnibždėjo:

— Jaučiu, kad gali būti daug areštų ir trėmimų. Manau, paties tai neturėtų liesti...

Kai mūsų divizija stovyklavo Pažeimenės karinio rengimo poligone, niekas nenujautė, kad artėja raudonoji Baltramiejaus naktis. Birželio 14-ąją, kai enkavedistai ir komisarai su politrukais suėmė daugelį karininkų, aš buvau Vilniuje.

Atvykęs į Pabrądę, neturėjau kuo grįžti į poligoną. Stotyje laukiau apie dvi valandas. Pagaliau atsibeldęs į stovyklą ir įėjęs į savo palapinę nustebau: nė vieno iš trijų buvusių lietuvių karininkų neradau. Jų daiktai ir patalynė, surišta į paklodes, buvo sudėta ant metalinių lovų. Supratau, kad jie suimti. Mane apėmė nerimas. Kas bus toliau? Valandą kitą neramiai pasnaudęs, iš pat ryto nuėjau į divizijos štabą. Divizijos vado gen. mjr. A. Čepo ir divizijos generalinio štabo plk. Kiršino jau nebuvo, vietoje jų sėdėjo rusų karininkai. Prisistačiau naujam štabo viršininkui rusui. Jis man liepė prisistatyti ir divizijos vadui, kurio kol kas nebuvo.

— Vykite į sandėlį ir išdalykite daliniams neseniai atvežtą cheminį turta,— įsakė jis man.

Telefonogramomis iškviečiau dalinių vadus. Kai jie susirinko, nustebau: išskyrus vieną viršilą, vieną kitą karininką lietuvi, visi kiti vadai buvo rusai. Kas laukia manęs?!

Pradėjau dalyti turta. Nė neįpusėjęs atėjo štabo karininkas ir pranešė, kad tuojau pat turiu vykti pas štabo viršininką. Atėjęs turėjau palaukti kabinete. Štabo viršininkas nuėjo sužinoti, ar galiu užėiti pas divizijos vadą.

— Divizijos vadas laukia. Eikite pro šias duris,— nurodė sugrįžęs štabo viršininkas.

Vos įėjęs pro kabineto duris pajutau, kaip kažkas už nugaros sugriebė mano rankas ir užlaužė jas. Šalia

divizijos vado stalo stovėjęs mano dalinio politrukas nukreipė į mane paruoštą šauti naganą.

Divizijos vadas plk. Ustinovas sėdėdamas už stalo pasakė, kad aš esu suimamas ir deportuojamas, kad iš manęs atimamas ginklas ir kad būsiu kratomas. Įsakė pakelti rankas aukštyn. Taip man bestovint, du politrukai atėmė iš manęs pistoletą, diržą, vestuvinį žiedą, piniginę su pinigais, laikrodį, įsakė sudėti rankas už nugaros. Lyg kriminalinį nusikaltėlį mane išvedė pro kitas duris į kiemą, kur jau stovėjo sunkvežimis. Mane įstūmė ir paguldė kniūpsčia ant nešvarių grindų. Taip mane ir atvežė į Vilniaus kalėjimą" 4.

* * *

Birželio pirmomis dienomis, 184-osios šaulių divizijos pulkams dar nespėjus gerai įsikurti Varėnos vasaros stovykloje, aukštesnieji vadai lietuviai buvo išsiųsti į Maskvą, į kvalifikacijos kėlimo kursus. Tai buvo skaudus moralinis smūgis divizijai. Dabar šalia svetimtaučių komisarių buvo ir svetimtaučiai dalinių bei dalių vadai.

Prisidėjo ir fizinis kareivių alinimas. Po vakarinio patikrinimo iki 23 val.—23 val. 30 min. jie dar mokydavosi rikiuotės — rengdavosi paradams. Kol atsiguldavo, ateidavo 24 val., o keltis reikėjo 6 val. Tokio alinimo buvo griebtasi sąmoningai: kuo labiau išvargęs karys, tuo mažiau jis atsparus smurtui. Be to, kareiviai buvo prastai maitinami.

Tačiau Lietuvos karininkų ir kareivių laukė dar sunkesni išmėginimai.

184-osios šaulių divizijos štabo karininkai lietuviai buvo numatę divizijos pulkus išdėstyti abiejose Varėnos

pusėse, tačiau šis planas nepatiko raudoniesiems vadams. Jie stovyklai parinko seną buvusio Varėnos artilerijos poligono stovyklą, esančią apie 2 kilometrus į šiaurę nuo Varėnos. Stovykla buvo įkurta smėlėtame miške, Merkio ir Varėnės upių santakoje. Pasitraukti iš jos trukdė natūrali kliūtis. Kiti išėjimai buvo užblokuoti raudonarmiečių dalinių, ant tiltų stovėjo jų sargybos, stovyklos pakraščiuose — patruliai. Varėnio ir Glūko tarpežeris buvo užvertas spygliuotos vielos tvora. Vakarinėje stovyklos pusėje, mūriniuose sanatorijos pastatuose, be ligonių, išikūrė ypatingasis skyrius.

Dalį lietuvių išsiuntus į „kursus“, birželio 11-osios rytą lietuvių karių apsauga buvo sustiprinta. Atvažiavo 8 tankai ir 4 šarvuoti automobiliai. Kulkosvaidžiai ir pabūklai buvo atgręžti į stovyklą. Sovietinių kariškių tikslai paaiškėjo birželio 14 d. Tos dienos išvakarėse į Varėnos II geležinkelio stotį atvažiavo naujokai. Jie turėjo užimti vietas į atsargą paleidžiamų lietuvių kareivių, kurių tėvai turėjo daugiau kaip 10 ha žemės, ir tų, kurie buvo nepatenkinti sovietų valdžia. Dalis tokių kareivių pakeliui buvo suimami, kiti, kurie apie tai nutuokdavo, pabėgdavo ir pasislėpdavo.

Karininkų nei į atsargą, nei atostogų neleido.

Tomis dienomis divizija sulaukė svečių iš Rygos, iš Pabaltijo ypatingosios karo apygardos štabo. Atvykusi komisija turėjo tikrinti, kaip vyksta karinis mokymas, kokia tvarka daliniuose. Tačiau tai buvo tikras miglos pūtimas į akis. Atvykėliai buvo NKVD pareigūnai, kurie, remdamiesi politinių vadovų ir komisarų informacija, sudarinėjo „nepatikimų“ karių sąrašus bei rengėsi birželio 14 d. akcijai. Kiekviename pulke buvo po 2—3 tokius „stebėtojus“.

Jau nuo birželio 12 d. vakaro politiniai vadovai ir karininkai rusai palapinėse nebenakvojo. Taip buvo ir naktį iš 13-osios į 14-ąją. Vėliau paaiškėjo, jog jie saugojo lietuvių palapines, kad niekas nepabėgtų iš stovyklos.

Užrakintus ginklus saugojo tik raudonarmiečiai. Jie buvo siunčiami ir į svarbesnes sargybas, budėjo neseniai įrengtuose postuose prie pulkų vadų palapinių.

Birželio 14 d. rytą skaisti saulė nušvietė miegantį palapinių miestelį. Dalis raudonarmiečių karininkų ir politinių vadovų nuėjo pailsėti, o kiti dar liko budėti.

Tai matydami, lietuviai karininkai ir kareiviai nujautė kažką negera. Nuojauta jų neapgavo...

Toliau geriausia bus pateikti raudonojo teroro akcijos liudytojų pasakojimus, kuriuos knygos autorius pats yra surinkęs arba radęs įvairiuose leidiniuose.

184-osios šaulių divizijos priešlėktuvinio diviziono štabo viršininkas mjr. B. Karevičius papasakojo:

„Birželio 14 d., šeštadienį, mane iškvietė divizijos komisaras Kovalionokas, padavė karininkų sąrašą ir įsakė:

— Iki vienuoliktos valandos reikia surinkti visus šiame sąrašė išvardytus karininkus ir išrikiuoti patikrinimų aikštėje. Ten bus sunkvežimiai, ir visi važiuosite rekonoskuoti vietovės lauko pratimams.

Sąrašė buvo tik divizijos specdalinių (priešlėktuvinio ir prieštankinio divizionų, pionierių ir žvalgų batalionų, chemijos kuopos ir divizijos štabo) karininkų pavardės'— iš viso apie 40 įvairių laipsnių karininkų. Tačiau kokia vaiiforma rengtis ir ką pasiimti — nenurodyta. Komisarą paklausiau:

- Su kokia uniforma išrikiuoti karininkus?
- Paprasta lauko, be šalmu, be ginklų.

- Kokio rajono žemėlapius paimti?
- Jokių žemėlapių nereikia!
- Tai gal nors lauko knygutes su pieštukais?
- Ir to nereikia,— nepatenkintas atsakinėjo komisaras.

Nurodytoje vietoje karininkai rinkosi punktualiai. Kaip paprastai, į lauko pratimus daugelis atėjo su pistoletais ir planšetėmis prie diržų, turėjo žemėlapius. Kai visi buvo išrikiuoti, priminiau, kad nieko nereikia pasiimti. Jie nesuprato:

- Juokinga vykti į rekognoskuotę be žemėlapių!
- Toks įsakymas! — atsakiau.
- Na, nekrėsk juokų! — kažkas sušuko iš rikiuotės.

Tačiau į rikiuotę vadų atėjo daugiau negu buvo nurodyta sąrašė, o vieno trūko — buvo kažkur išvykęs. Atėjusieji protestavo: jie irgi vadai, kodėl yra ignoruojami?

Nuėjau komisarui pranešti, kad karininkai išrikiuoti. Jo kabinete buvo labai daug politrukų ir naujai atvykusių vadų rusų. Matyt, vyko svarbus pasitarimas.

Atvykęs divizijos komisaras Kovalionokas pasisveikino ir, nieko karininkams nepasakęs, liepė man pagal sąrašą visus patikrinti. Buvo dviem daugiau. Komisaras įsakė jiems išeiti iš rikiuotės. Be to, pamatęs, kad dalis karininkų su pistoletais, griežtai suriko:

— Kodėl ne su tokia uniforma išrikiuota, kaip liepiau?

Įsakė visiems sėsti į sunkvežimius ir judėti paskui priekyje važiuojančią mašiną. Į kiekvieną sunkvežimį ili-po po keturis ginkluotus rusų politrukus.

Važiavome plentų Varėnos link. Pavažiavus apie 4—5 kilometrus, mašinos sustojo miške. Komisaras įsakė vi-

siems išlipti ir rikiuotis į vorą po du. Dabar komandavo jau pats komisaras Kovalionokas:

— Za mnoi sagom marš! (Paskui mane žengte marš!)

Iš pradžių ėjome paplente, paskui pasukome taku per brūzgynus. Mane apėmė nerimas. Visi einam ir tylim. Pasirodo, tuo metu visi galvojome panašiai. Kokia čia rekognoskuotė? Juk niekada iki šiol jokie komisarai ar politrukai nėra joms vadovavę! Ir komisaras, ir politrukai buvo labai pikti, net tarpusavyje nesikalbėjo.

Atvedė mus į nemažą aikštę. Priešais pamatėme geltonuojantį smėlį — ten buvo neseniai iškasti apkasai, o juose — kulkosvaidžiai. Kiekvienas iš jų buvo parengtas atidengti ugnį.

— Dabar jau aišku. Sušaudys mus! — iš dešinės šnipštelėjo kaimynas.

— Aišku, sušaudys! — pakartojau.

Kai iki apkasų liko 20—30 metrų, mus sustabdė ir išrikiavo viena eile nugara į apkasus. Iš abiejų rikiuotės pusių staiga iššoko po kelis kareivius su šautuvais, nukreiptais į mus.

— Ruki v verch! (Rankas aukštyn!) — pasigirdo to paties komisaro komanda.

Tuo metu politrukai puolė prie mūsų. Pirmiausia atėmė pistoletus, planšetes su žemėlapiais, pinigus, laikrodžius, žiedus. Nuplėšė karininkų ženklus. Žodžiu, tai buvo uniformuotų plėšikų akcija vidury baltos dienos.

Tada komisaras Kovalionokas perskaitė įsakymą:

— Krašto gynybos komisaro įsakymu karininkai (perskaitė pavardes), kaip nepatikimi sovietinei santvarkai, degraduojami ir ištremiami iš sovietų Lietuvos.

Ačiū Dievui, šįkart likome gyvi!

Dabar jau tiesiu taku išvedė mus į plentą prie maši-

nu. Ginkluoti politrukai varė mus kaip kalinius. Štai kokie lauko pratimai!

Mus susodino sunkvežimių kėbuluose išžergtomis kojomis vienus priešais kitus. Be to, įsakė apkabinti per krūtinę vienas kitą, nesišnekėti ir nesidairyti į šalis. Visuose keturiuose kampuose sėdėjo po politruką su atsegtais dėklais. Rankas jie laikė ant naganų rankenų. Mus nuvežė į Varėnos geležinkelio stotį, kur jau stovėjo specialūs ešelonai kaliniams gabenti. Kai mus atvedė prie traukinio, pasirodė, kad jau daug vagonų buvo prigrūsta tokių kalinių. Eidamas pro vieną vagoną, išgirdau minint ir savo pavardę: „Ir Karevičius jau čia...“ Mus suvarė į vieną vagoną ir užrakino duris. Aplink vaikštinėjo ginkluoti rusų kareiviai. O mes važiuojom kaip stovim: nei atsarginių baltinių, nei tualetu priemonių, nei kąšnelio maisto. Visi jautėmės paniekinti ir pažeminti.

Iš Varėnos mus nuvežė į Naujosios Vilnios stotį. Čia prastovėjome tris paras. Iš abiejų mūsų ešlono pusių buvo išrikiuoti civilių tremtinių prikimšti vagonai, iš kurių sklido triukšmas: vaikų klyksmas, motinų raudos, aišmanos— tiesiog baisu ir kraupu buvo klausytis. Tai buvo 1941 m. birželio 15—18 d." ⁵

Iš „rekognoskuotės“ grįžo tik politiniai vadovai ir karininkai rusai. Žinia, kad karininkai lietuviai suimti, žaibu apskriejo stovyklą.

262-ojo šaulių pulko bataliono vadas kpt. K. Gudynas taip prisimena tas dienas:

„1941 m. birželio 14 d. buvo sušaukti ir sunkvežimiais į lauko pratimus išvežti 262-ojo šaulių pulko karininkai (daugiau kaip 30 žmonių).

...Praėjo naktis, bet išvežtieji negrįžo. Pulko komisaras Suchanovas sukvietė likusius lietuvius karininkus, ru-

sus politrukus ir gana piktai pranešė:

— Išvežti karininkai areštuoti. Tai liaudies priešai. Visi gavo, ko nusipelnė! Dabar pulkas turi būti ramus, drausmingas ir ištikimai tarnauti Sovietų Sąjungai.

Išpėjo, kad su kiekvienu išsišokėliu bus taip pat pasielgta" ⁶.

Tuo pačiu metu buvo „valoma" visuose Varėnos poligone dislokuotos 184-osios šaulių divizijos pulkuose, batalionuose, atskiruose daliniuose.

Pasibaigus masiniam „nacionalistų šlavimui", lietuviai karininkai, puskarininkiai ir eiliniai kareiviai buvo sumiami pavieniui. Visų pulko karininkų lietuvių nuotaika — kaip per laidotuves. Nesulaikomai sklandė gandai, eiliniai kareiviai bėgo iš dalinių. Ateitis niekam nebuvo aiški.

* * *

G. Avramenka 1932—1936 metais buvo Raudonosios armijos politinis darbuotojas. 1937 metais jis paskiriamas politiniu vadovu, o 1938-aisiais — komisaru. 1940 metų rugpjūtį G. Avramenka atvyksta į Pabaltijo ypatingąją karo apygardą. Štai jo atsiminimai:

„Iš karto su kitais pašauktaisiais išvykau į Maskvą, į „sborus". Maskvoje mums buvo pranešta, kad vyksime į buvusias kapitalistines šalis — Lietuvą, Latviją ir Estiją. Turime gerai pasirengti darbui ypatingomis sąlygomis (buvo turima galvoje buržuazinė ideologija bei politika ir mums, sovietiniams kariams, priešišškai nusiteikusių kontrrevoliucinės jėgos). Mūsų „sborų" režimas buvo labai griežtas: 17 dienų mūsų niekur neišleido, draudė buriuotis. Tai buvo valios ir ištvermės išbandymas. Pasku-

tinę naktį prieš kelionę du mūsų kurso draugai neištvėrė, išėjo į miestą ir nebegrižo. Išvykimo dieną buvome priimti VKP(b) Centro Komitete. Aukštas pareigūnas pasakė:

— Jūs skiriami komisarais ir politrukais. Savo pareigas turite atlikti griežtai, leniniškai, atsizvelgdami į aplinkybes. Privalote objektyviai vertinti buržuazinių karininkų elgesį, antisovietines jų kalbas. Jie nesupranta tikrosios padėties, nes yra buržuazinio auklėjimo žmonės. Būkite budrūs!

Rygoje mus paskirstė. Man teko 29-asis teritorinis šaulių korpusas, 184-oji šaulių divizija ir 17-asis atskirasis prieštankinis divizionas.

1940 metų rugsėjo pradžioje su kitais draugais atvažiavau į Lietuvą. Tuo metu buvo formuojamas 29-asis teritorinis šaulių korpusas. Politiniai vadovai lietuviai buvo atleidžiami, nes mes, savi ir patikimi, turėjome užimti visus atsakingus politinius postus. Buvome akyli ir ausyli.

Iš pradžių mus supažindino su karininkais. 17-ojo diviziono vadas plk. J. Banyš, jo štabo viršininkas P. Petronis, karininkai — visi kalbėjo rusiškai. Man divizione talkino trys politrukai, atvykę kartu su manimi. Tuomet į 184-ąją šaulių diviziją atvyko apie 50 komisarų, politrukų.

Aš neblogai sutariau su karininkais, ypač su Petroniu. Jis man padėjo rengti pranešimus karininkams. Aš juos parašydavau rusiškai, o Petronis išversdavo į lietuvių kalbą ir perrašydavo „kirilica“. Taigi nors ir nelabai sklandžiai, bet tekstą skaitydavau lietuviškai.

Mane nustebino lietuvių karininkų pareigingumas: įsakymus jie vykdėdavo laiku ir tiksliai.

1941 metų gegužės pradžioje iš Maskvos, Raudonosios armijos vyriausiosios politinės propagandos valdybos, buvo gauta visiškai slapta direktyva. Joje buvo rašoma, kad nacionalinis 29-asis teritorinis šaulių korpusas likviduojamas. Iš komisarų buvo reikalaujama slaptaip parengti išsamias kiekvieno lietuvių karininko, puskarininkio politines charakteristikas. Jose turėjo būti politiškai įvertintas jų darbas, veikla, pažiūros, pozicijos. Buvo rekomenduojama išskirti karininkus, galinčius toliau tarnauti Raudonojoje armijoje, o kitus — paleisti į atsargą. Prisimines, kad panašiai buvo atestuojama 1937 metais, supratau, ko reikia laukti. Juolab kad per mano tarnybos korpuse mėnesius nemažai lietuvių karininkų jau buvo suimta.

Visiems karininkams parašiau teigiamas, objektyvias charakteristikas. Tris karininkus, tarp jų ir plk. J. Bani, rekomendavau paleisti į atsargą.

Atnešiau charakteristikas divizijos pulko komisarui M. Kovalionokui. Po dviejų dienų jis išsikvietė mane:

— Gražinu jums jūsų rašliavą. Padirbėkite! Jūsų parašytos lietuvių karininkų charakteristikos neatitinka tos politinės linijos, kurios reikalauja draugas Mechlis...

— Aš gavau nurodymą objektyviai charakterizuoti karininkus, kuriuos atidžiai stebėjau...

— Ak, tas liberalizmas! Buržuazinių karininkų globėjas...

— Jie — Raudonosios armijos karininkai, drauge pulko komisare,— atsakiau.— Jie davė sovietinio kario priešaiką...

Jaučiau, kad rizikuuju. Po kurio laiko vėl buvau iškviestas. Dabar jau į divizijos politinį skyrių, pas viršininką Beržinską, artimą mano draugą.

— Kovalionokas įsakė man parengti svarstyti personalinį tavo klausimą divizijos partiniame susirinkime. Liepė pažiūrėti, ar esi kompetentingas eiti komisaro pareigas,— pranešė Beržinskas.

— Kada įvyks mano teismas? — paklausiau.

— Birželio 23-iają. Turiu sudaryti komisiją, kuri patikrins tavo darbą.

Tai reiškė, kad baigiasi ne tik mano karinė karjera, bet ir laisvė...

Mes, komisarai, gavome telegramą, kad įvyks taktikos pratybos. Jose turi dalyvauti plk. Banys ir dar du leitenantai, todėl jie privalo atvykti į diviziją, pasiimti žemėlapius ir kitus daiktus. Taip į divizijos štabą susirinko apie 200 (80%) karininkų, ir jie sunkvežimiais buvo išvežti „rekognoskuotėn“. Po šių „pratybų“ pulkai, batalionai, kuopos liko be dalies savo vadų. Buvo suminti ir kitų dalinių karininkai" 7.

¹ *Raštikis S.* Lietuvos kariuomenės tragedija // Lietuvių archyvas. K., 1942. D. 2. P. 215.

² N. Vitkauskienės atsiminimai (autorius archyvas).

³ A. Malijonio atsiminimai (jo šeimos archyvas).

⁴ I. Mikučionio atsiminimai (autorius archyvas).

⁵ D. Karevičiaus atsiminimai (autorius archyvas).

⁶ K. Gudyno atsiminimai (autorius archyvas).

⁷ G. Avramenkos atsiminimai (autorius archyvas).

V. PAKILO KOVOS IR LAISVĖS KALAVIJAS

DIVIZIJOS STOJA Į KOVĄ

1941 m. birželio 22 d. išvakarėse Varėnos poligone visi 184-osios šaulių divizijos lietuvių pulkai, išskyrus pėstininkų šaudyklos tarnybą, poligono komendantas j. ltn. P. Kalpokas ir 297-ojo šaulių pulko snaiperių komanda (18 žmonių) buvo savo vietose. Kaip visada šeštadieniais, vakare kariai žiūrėjo sovietinį filmą. Tačiau politiniai vadovai, komjaunuoliai ir kiti aktyvistai buvo neramūs. Taip buvo ir birželio 14 d. išvakarėse. „Ar vėl bus vežama?“—daugelis budresnių lietuvių karių patyliukais klausinėjo vienas kitą. Eidami miegoti lietuviai karininkai po pagalve pasidėjo paruoštus pistoletus.

Aušo birželio 22-oji. Jau gerokai prašvitus virš Varėnos I ir II pasigirdo smarkus lėktuvų užimas ir kulkosvaidžių šūvių papliūpos. Vyko oro mūšis. Ne visi stovykloje jį girdėjo ir matė.

Rytą stovykla kėlėsi kaip visada. Politiniai vadovai paaiškino, kad paryčiui buvo bandomi nauji sovietiniai lėktuvai. Staiga 10 val. paskelbiamas pavojus. Perbalę pulkų vadai, komisarai, politiniai vadovai blaškėsi ir nežinojo, ko griebtis. Pagaliau buvo gautas įsakymas rengtis žygin. Į sunkvežimius politiniai vadovai pirmiausia liepė sukrauti jų nuosavus daiktus, Lenino „kampelius“

bei propagandinius standus. Karinius ir ginkluotės reikmenis įsakė palikti sandėliuose.

12 val. visuose pulkuose įvyko mitingai. Politiniai vadovai pranešė, kad Sovietų Sąjungą užpuolė hitlerininkai ir kad juos reikia sutriuškinti jų pačių žemėje.

* * *

Birželio 22 d., apie 4 val. ryto išgirdęs tolimus bombų sproгимus, komisaras G. Avramenka pamanė, kad prasidėjo manevrai. Atsikėlęs išėjo iš palapinės. Vakariniėje dangaus pusėje pastebėjo nardančius lėktuvus. Vienas „raudonasis“ nukrito į ežerą. Pasidarė aišku, kad tai — ne manevrai. G. Avramenka nubėgo į štabą. Jis prisimena:

„Štabe niekas nieko nežinojo, nes ryšys su XI armijos štabu Kaune buvo nutrauktas. Neatsakė ir korpuso štabas Vilniuje. 12 val. per radiją išklausėme Molotovo kalbą. Pagaliau divizijos vadai įsakė ruoštis atsitraukti į Vilnių, kitiems liepė užimti gynimosi pozicijas. Atvirai kalbant, griežtos ir protingos komandos nebuvo. Dar viena bėda: ne visi lietuviai kareiviai turėjo šautuvus, o šoviniai buvo išduodami tik einantiems sargybon. Mes nepasitikėjome lietuviais. Ir koks aukštųjų vadų neįžvalgumas— mūsų artilerijos sviediniai buvo Vilniuje! Teko išsiųsti transportą su karių grupe į Vilnių. Į vagonus reikėjo pakrauti šovinius ir atvežti juos į Varėnos stotį. Atvežė... tiesiai vokiečiams į rankas.

Mūsų divizionas taip pat neturėjo sviedinių savo patrankoms. Kareivius nusiuntėme į stotį pėsčiomis. Deja, ten jau vyko mūšiai...

Kitos dienos rytą gavome įsakymą:

— Divizionas turi paimti šovinius Vilniuje ir vykti į

Pabrado. Ten susijungs su 179-aja divizija ir kovos kartu.

Aplinkui jau vyko mūšiai. Iš apsupties pavyko pabėgti tik todėl, kad divizionui vadovavo P. Petronis.

Į Vilnių atvykome apie vidurdienį, pakeliui buvome apšaudyti partizanų.

Vilniuje, Subačiaus gatvėje, buvo mūsų sandėliai. Kol kariai krovė šaudmenis, užbėgau į namus ir pasakiau žmonai, kad gelbėtusi.

Grįždamas pas karius girdėjau, kaip vyko atkaklus mūšis prie Žvėryno tilto. Sproginėjo net artilerijos sviediniai.

Pasitarę su P. Petroniu, numatėme trauktis pro Naująją Vilnią Baltarusijos link. Bet ir čia jau girdėjosi šaudymas.

Pasukome Minsko plentą. Nakčiai apsistojojome miške. Aš baiminausi, kad manęs ir dar trijų karių rusų neužudytų— juk visi kiti buvo lietuviai. Likome gyvi. Kas mus išgelbėjo nuo mirties? Tomis tragiškais birželio dienomis lietuvių neišdaviau. Gal man už gera buvo atsimokėta tuo pačiu?.." ¹

* * *

184-oji divizija pakrikai traukėsi. Laiku negavus telegramos iš XI armijos štabo, išikūrusio Kaune, jos evakuacija užsitęsė. Mat birželio 22 d., apie 9 val., šį įsakymą atsitiktinai gavo vienas iš 29-ojo teritorinio šaulių korpuso ryšių bataliono kapitonų. Telegramą jis paslėpė, o vėliau perdavė vokiečiams.

Birželio 22 d., auštant, vokiečių aviacija bombardavo Varėnos aerodromą, virš stovyklos įvyko keletas oro mūšių.

Apie 10 val. 297-ojo pulko vadas gavo divizijos štabo įsakymą išvesti pulką iš stovyklos į mišką Varėnos miestelio apylinkėse. Dar nepradėjus šio įsakymo vykdyti, gaunamas kitas — pulkas privalo pasirengti rytinio Varėnės upės kranto, nuo Kirklionių kaimo iki Varėnio ežero, gynybai. Kas kausis dešinėje pusėje, nebuvo nurodyta (atrodo, kad ten nieko nebuvo), o kairėje turėjo gintis 262-asis šaulių pulkas.

Apie 11 val. 45 min. 297-ojo pulko vadas Lysas įsakė štabo viršininkui plk. ltn. J. Juknevičiui iki 13 val. atvesti pulką į 128-ąją aukštumą (apie 3 kilometrai į pietryčius nuo Bobriškio), o pats su batalionų vadais ir adjutantų rusu išvyko rekognoskuotėn.

Plk. ltn. J. Juknevičius žurnale „Karys“ daug papasakojo apie tų dienų įvykius. Kaip jis prisiminė, pulko vado įsakymo nurodytu laiku įvykdyti nebuvo galima dėl šių priežasčių: 1) pulkas buvo išsisklaidęs po visą stovyklavietę, o dvi kuopos dirbo net už kilometro nuo jos; 2) reikėjo surinkti pulką ir nueiti nuo stovyklos iki 128-osios aukštumos apie 5 kilometrus.

Pulkas turėjo per mažai arklių, kad galėtų paimti ir ginklus, ir maistą, todėl pulko komisaras nusprendė paimti tik sunkiuosius kulkosvaidžius, orlikonus, minosvaidžius, o virtuves, maisto vežimus ir inžinerijos įrangą teko palikti stovykloje.

Apie 15 val. pulkas atvyko į nurodytą vietą, o pulko vadas grįžo tik apie 16 val. Vadavietę jis rengė miške lyje, 1 kilometras į vakarus nuo Poručių. Pradėjus kasti būstinės apkasą, darbas buvo sustabdytas. Politiniai vadovai ir rusų karininkai sutrikę ir susirūpinę grupavosi; lietuvių kareiviai ir karininkai, vos slėpdami džiaugsmą, irgi grupavosi ir laukė naujienu.

Buvo pradėtas redaguoti įsakymas gintis. Nė vienas štabo karininkas rekognoskuotėje nebuvo, todėl trūko duomenų. Pulko vadas burbtelėjo keletą žodžių, jo adjutantas iš viso nieko nesusigaudė. Štabas žinojo, kad, artilerijos pulko vadui atvykus į vadavietę, pulką remis dvi artilerijos grupės (616-asis artilerijos pulkas), kurios neturėjo sviedimų. Saulei leidžiantis atvyko prieššarvinės baterijos politinis vadovas. Iš jo štabas sužinojo, kad pulkui priskirta prieššarvinė baterija, kurią pulko vadas buvo visai pamiršęs. Baterija sustojo ties Bobriškio—Valkininkų plentu. Net 3-iojo bataliono vadas nežinojo, kad turi tokią bateriją. Žinia apie politinį vadovą, iki vidurnakčio ieškantį savo baterijos, labai pralinksmino lietuvius.

Apie 18 val. pulkas išsidėstė. Žinių apie vokiečius nebuvo iki sutemų. Kas priekyje — nežinia. Divizijos štabe apie tai, matyt, taip pat nebuvo žinoma. Tik apie 18 val. pulko štabas gavo įsakymą (1941 06 22, 17 val. 30 min.) Nr. 2; kad būtina išžvalgyti geležinkelio apylinkes, Varėnos stovyklą (Daugus, Pakarši) ir nustatyti, kokios Raudonosios armijos dalys veikia prieš mus, kur jų štabas. Įsakymą pasirašė štabo viršininkas majoras Serebrovas ir II skyriaus viršininkas papulkininkis Giedra.

Žvalgybon be šovinių buvo išsiųstas būrys iš 1-ojo bataliono.

Sutemus pagyvėjo pokalbiai su 184-osios divizijos štabu. Žinios iš divizijos štabo I ir II skyriaus buvo perduodamos lietuviškai. Po to štabo viršininkas informavo pulko vadą. Štabo karininkai lietuviai išgirdo pranešimą: „Vokiečiai užėmė Merkinę“. Staiga tylą sudrumstė juokas— neišlaikė lietuviai, sužinojęs šią naujieną.

Naktį divizijos inžinerijos viršininkas perdavė divi-

zijos vado įsakymą: „Miške tarp Bobriškio ir Varėnos, ant plento, padaryti užtvaras“.

— Pulkininke, pulkas neturi inžinerinių įrankių, juos pulko komisaro sprendimu palikome stovykloje. Be to, miškas mažas ir toli nuo plento,— pasakė pulko vadui Lysui J. Juknevičius.

— Jokių kalbų! Vykdyti įsakymą!

— Tai kaip medžius nupjauti? Lenktiniais peiliukais?

— Vykdyti įsakymą! — sušuko pulko vadas.

Panašiai buvo kalbėta ir su 1-ojo bataliono vadu, kuris rūpinosi plento barikadomis.

Apie 24 val. pulko rezervas (2-asis batalionas) perėjo divizijos vado valdžion. Vėlesni įsakymai buvo gaunami jau iš divizijos štabo.

Auštant birželio 23 d. rytui gaunamas įsakymas: „Pulkui žygiuoti Žilinčiškių, Valkininkų stoties, Valkininkų, Pirčiupiu kryptimi. Ruoštis kautynėms tarp Luknės ir Merkinės upių, tarp Medžiūnų ir Dargužių kaimų. 1-asis batalionas turi žygiuoti į Varėnos stotį, paimti rusiškus šautuvus. Į naują gynybos poziciją turi atvykti atskirai“.

Stabo karininkai užmezgė ryšius su 3-uoju batalionu, kuris, likvidavęs savo raudonuosius karininkus ir kareivius, turėjo padėti pulko štabui atsikratyti raudonųjų vadų ir politinių vadovų.

Lietuviai karininkai nerimaudami laukė 3-iojo bataliono. Jau visai išaušo, o jo vis dar nebuvo. Pradėjo jaudintis ir rusai. Pagaliau vadas Lysas davė įsakymą nebelaukti bataliono ir pradėti žygi. Nepavyko įrodyti, kad pulko štabas, likęs be bataliono, negalės vykdyti užduoties. Buvo duotas įsakymas žygiuoti. Lietuviai delėsė, motyvuodami tuo, kad žmonės jau visą parą nevalgė.

Kodėl 3-iasis batalionas neatvyko? Pasirodo, likvidavę rusus, kariai išsiskirstė.

Po vidurnakčio žinių apie vokiečius vėl nebebuvo, o auštant pasklido gandas, kad Merkinė užimta, visur pereita į kontrataką, užimta Varšuva, įžengta į Vokietijos teritoriją ir t. t.

Lietuvius kankino neramios mintys: vokiečių negirdėti, rusų atsitraukiant nematyti, pulkas neturi šovinių.

Apie 10 val. 297-ojo pulko štabą pasivijo visas 294-asis šaulių pulkas, kuris žygiavo ta pačia kryptimi, o apie 14 val. jau ėjo per Valkininkų miestelį. Aikštėje prie bažnyčios divizijos vado pavaduotojas (rusas) J. Juknevičiui liepė pulko vadui Lysui perduoti, kad ankstesnis įsakymas atšaukiamas ir pulkas turi forsuotai žygiuoti į Vilnių.

Tai buvo paskutinis raudonarmiečių vado įsakymas 297-ajam šaulių pulkui. Jo jau niekas nebevykdė.

297-ojo šaulių pulko štabas ir 294-asis šaulių pulkas buvo sustoję pailsėti miške, į rytus nuo Valkininkų. Štabo karininkams buvo perduota, kad kariai pasilieka miške. Kaip tik tuo metu atsikridę vokiečių lėktuvai susitelkusius dalinius apšaudė iš kulkosvaidžių. Pasinaudojęs vokiečių oro ataka, štabas išsivadavo iš raudonųjų „globos“.

Tą pačią dieną kitose vietose išsivadavo ir batalionai.

Pulko likučiai buvo vokiečių internuoti Valkininkuose, Varėnoje, Alytuje ir Rūdiškėse².

Koks likimas ištiko iš 297-ojo šaulių pulko išsiųstus žvalgus, kurie neturėjo šovinių? Jie į pulką negrižo. Pavakary, pasiekę Perloją, žvalgai pateko į vokiečių tankų ugnį. Turėjo pasitraukti, nes vokiečiai nematė jų baltos vėliavėlės ir į nelaisvę nepaėmė. Kariai persikėlė per

Merki ir apsinakvojo pas ūkininką. Kitą dieną jie atvyko į Varėną II ir pasidavė vokiečiams.

Kitas žvalgų būrys netoli Daugų irgi pateko į vokiečių šarvuočių ugnį. Būrys išsisklaidė: dalis pasuko Alytaus link, dalis grįžo atgal. Buvo ir nukautų lietuvių kareivių.

297-ojo šaulių pulko snaiperių komandai grįžti iš šaudyklos 22 d. 12 val. 30 min. telefonu įsakė pulko štabo viršininko padėjėjas. Nors ir nebuvo iš anksto susitarta, bet visiems kilo mintis atsikratyti rusų leitenanto ir pasitraukti toliau į mišką. 18 karių turėjo apie 250 šovinių. Apie 13 val. jiems vėl buvo įsakyta grįžti į stovyklą, nes esą „labai reikalingi“. Tai buvo sutartas slaptažodis, reiškęs, kad reikia grįžti, antraip būtų reikėję imtis savarankiškų veiksmų.

Grįžusi į stovyklą, snaiperių komanda savo pulko neberado. Joje blaškėsi keliolika raudonarmiečių ir pulko budėtojas politinis vadovas Vasilevskis. Jis įsakė visiems pasilikti. Neramiai permiegoję, snaiperiai 23 d. rytą savo dalinius rado rytinėje Varėnės upės pakrantėje.

Šaudyklos komendantas j. ltn. P. Kalpokas buvo kviečiamas kartu su snaiperiais vykti į stovyklą, tačiau atsisakė. Pasiliko šaudykloje ir ten birželio 23 d. žuvo.

Varėnos stovykloje, nors visi pulkai jau buvo išvykę, turtą saugojo ūkio karininkai ir kareiviai. Paskui juos slankiojo po kelis raudonarmiečius. Rytinėje Glūko ežero pakrantėje buvusioje poligono kepykloje apie 60 kareivių kepė duoną.

Birželio 23 d. stovykloje likę 616-ojo artilerijos pulko kareiviai per Kauno radiją išgirdo linksmą naujieną, kad miestas jau laisvas. Kariai nedelsdami nuginklavo savo „globėjus“, uždarė juos atskiroje patalpoje, pastatė

sargybą. Visi lietuviai buvo kviečiami rinktis stovykloje. Tuo metu ten pasirodė vokiečių puskarininkis, kurio vertėju buvo vienas iš karininkų.

Apie 14 val. 30 min. į stovyklą atvyko 297-ojo šaulių pulko I bataliono 1-oji kuopa, 616-ojo artilerijos pulko 3-iasis divizionas, o apie pavakarį — ir kitos 297-ojo šaulių pulko I bataliono kuopos.

Apie 15 val. karininkai įsakė susirinkti dešiniajame Varėnės krante ant plento. Išsirikiavo 16 lietuvių karininkų, 176 puskarininkiai ir kareiviai, 30 rusų belaisvių. Atvykęs vokiečių leitenantas pasveikino lietuvius ir pasakė, kad greitai visi galės grįžti namo, tačiau dabar reikėsia vykti į stovyklą, laukti ir būti pasirengusiems atremti besitraukiančių raudonarmiečių puolimus.

Grįžusius į stovyklą karius jos komendantas suskirstė į dvi grupes. Kariai buvo apgyvendinti Varėnio ir Glūko tarpežeryje, Glūko ežero pietrytinėje pusėje, o į Varėnės upės kairįjį krantą buvo pasiūsti patruliai. Jie saugojo nuo netikėtų užpuolimų. Prie sandėlių irgi stovėjo sargyba. 30 belaisvių buvo uždaryti barakuose.

Žvalgų būriai buvo siunčiami sužinoti, kokia padėtis netoli stovyklos esančiose apylinkėse. Kariams apie Raudonosios armijos keliamus pavojus pranešdavo vietinių kaimų gyventojai. Žmonės talkino savo kariuomenei, globojo ją.

Artėjo naktis. Susirūpinimą kėlė mažos šovinių atsargos: kiekvienam kareiviui teko po 8—10 šovinių, o dešimčiai kulkosvaidžių — po 50—70 šovinių, kitiems ginklams šovinių nebuvo.

Apie 24 val. pietiniame Varėnio ežero krante įvyko susišaudymas — patruliai apšaudė į stovyklą slinkusius

raudonarmiečius. Ry tą buvo rasti politinio vadovo ir dviejų raudonarmiečių lavonai.

24 d. apie 2 val. įvyko keletas susišaudymų su mėginusiais į stovyklą prisiveržti negausiais raudonarmiečių būriais. Tačiau rimtos kautynės įvyko vėliau.

Apie 5 val. vienu metu prasidėjo šaudymas visu vakariniu stovyklos pakraščiu. Lietuvių sargybas raudonarmiečiai puolė grupėmis (po 50—60 žmonių), kurias iš dešiniojo Varėnės kranto parėmė kulkosvaidininkai. Stovykloje pradėjo sproginėti priešo minos. Lietuviai karininkai ir kareiviai sunerimo, nes kai kurie kariai nebeturėjo šovinių, o kitiems buvo likę tik po 4—5.

Slapstydamiesi už krūmų, raudonarmiečiai grupėmis veržėsi prie Varėnės upės ir norėjo per ją persikelti, tačiau taikli mūsų karių ugnis retino jų gretas.

Netikėtai vienas iš karininkų stovykloje rado dėžę su 1500 šovinių. Jie buvo išdalyti besikaunantiems kariams, nusiųsti sargyboms. Be to, rado ir apie 10 rusiškų granatų.

Netikėtai į pagalbą atėjo vokiečių tankas, kuris važiavo dešiniuoju Varėnės krantu ir vijo raudonarmiečius nuo upelio Daugų—Varėnos plento link. Kiti vokiečių voros daliniai raudonarmiečių grupes supo iš vakarų pusės, o vokiečių lėktuvas juos apšaudė iš kulkosvaidžių. Raudonosios armijos dalinys buvo sutriuškintas, į vokiečių nelaisvę pateko apie 300 karių. Kaip informavo vokiečių štabas, nuo lietuvių kulku žuvo apie 200 rusų karių.

Per šias kautynes lietuviai patyrė tokių nuostolių: eilinis Baltrušaitis dingo be žinios, eilinį Dapkę perdūrė rusų žvalgai ir jis stovykloje mirė; trys kariai buvo nu-kauti ir septyni sužeisti.

Raudonarmiečiams buvo priešinamasi ir kitose 184-osios šaulių divizijos dalyse. Štai 616-ojo artilerijos pulko psk. Kuras, nusiųstas į stovyklą sugražinti besitraukiančio savo diviziono, lietuvius karininkus informavo apie padėtį ir drąsiai padėjo likviduoti diviziono vadą raudonarmietį, 297-ojo šaulių pulko 1-ojo bataliono politinius vadovus bei karius raudonarmiečius.

Drąsa ir koviniu ryžtu pasižymėjo psk. B. Galbogis iš 297-ojo šaulių pulko. Birželio 23 d. Varėnos poligone nuginkluojant rusus j. ltn. Gulbinas ir psk. Galbogis iš politinių vadovų atiminėjo ginklus.

Žvalgomojo bataliono eilinis V. Bortkevičius birželio 24 d., kai Varėnos poligone vyko kova su puolančiais raudonarmiečiais, buvo sargyboje. Labai atidžiai ėjo pareigas, laiku pranešinėjo apie raudonarmiečių dalių judėjimą. Pačiame kautynių įkarštyje Bortkevičius susirado lengvąjį kulkosvaidį ir išvyko kautis, savo draugams įsakęs rinkti šovinius, kurių labai trūko. Kautynėse jis dingo be žinios.

Į partizaninę kovą stojo 294-ojo šaulių pulko eiliniai J. Dubinskas ir J. Skvarikas. Antrąją karo dieną kulkosvaidininkų būrys miškais traukėsi Valkininkų link. Juos pasiekę, partizanų patarimu eiliniai Normantas, K. Ragauskas, Paulikas, Venskus, J. Dubinskas, Kataržis ir J. Skvarikas nutarė toliau nebesitraukti. Dubinskas ir Skvarikas atsiliko nuo savo draugų, iš partizanų gavo šovinių, kartu su jais užbėgo žygiuojančiam raudonarmiečių būriui iš priekio ir jį sustabdė. Būrio vadas buvo nuginkluotas, o pasipriešinęs jo padėjėjas — nukautas. Po to visi su belaisviais pasitraukė į mišką pas partizanus. Kitą dieną jie pasidavė vokiečiams.

Tačiau tokie žygiai ne visiems buvo laimingi. Birželio

22—23 d. Valkininkų apylinkėse kovose su Raudonosios armijos daliniais žuvo nemažai lietuvių karių. Jie laikinai buvo palaidoti žuvimo vietose, Valkininkų apylinkėse. Vėliau 16 karių buvo palaidota Valkininkų parapijos kapinėse, bendrame kape. Kas jie? Nežinomi kariai...

Birželio 23 d. 294-ojo šaulių pulko atskiros dalys, pasinaudodamos suirute, raudonarmiečių karininkų ir politinių vadovų panika, neorganizuotumu, mėgino išsilaisvinti iš jų „globos“.

Šio pulko pėscijų žvalgų būrio vadas viršila S. Traškevičius birželio 23 d. rytą su kitais lietuviais karininkais tarėsi, kaip nuginkluoti rusus. Štai ką jis papasakojo:

„15 val. pasiekėme Valkininkus. Nusprendėme toliau kartu su rusais nesitraukti. Dėl to buvau susitaręs su leitenantais A. Danaičiu, Arūnu, J. Kalinausku ir kitais.

Peržygiavęs su savo būriu Valkininkus, pasukau į mišką. Po vokiečių lėktuvų puolimo, kada raudonarmiečiai ir politrukai buvo pasimetę, žaibiškai juos nuginklavome. Mūsų kariai turėjo šovinių, kuriuos buvau slaptai gavęs, o rusams jų nebuvo išdavęs. Būryje energingai ir sumaniai veikė eiliniai A. Skerstonas, kilęs iš Šiaulių miesto, J. Matusas, kilęs iš Šiaulių apyl. Šiaulėnų dvaro, Sidaras ir kiti“³.

To paties pulko viršila J. Saukontas jau pirmąją karo dieną kartu su jungtinio minosvaidininkų būrio vadu ltn. Arūnu pasistengė, kad šio būrio kariai nebūtų išskirstyti po baterijas. Jiems tai pavyko, ir būrys liko pulke.

Būrio vadas apie 11 val. pareikalavo šovinių—juk jau buvo prasidėjęs karas. Raudonarmiečių vadas atsakęs, jog šovinių duos tik tada, kai bus užimtos pozicijos.

Jau po 12 val. minosvaidininkų būrys išvyko Valki-

ilinkų link. Einant pro ginklų sandėlį, ltn. Arūnas įsakė paimti iš ten 1500 šautuvų šovinių. Komisaras sulaukė juos benešantį j. ltn. Petriškį, bet šis nepaisė draudimo ir šovinių dėžę įsivertė į vežimą.

Vokiečių bombonešiams užpuolus, jungtinis minosvaininkų būrys atsiskyrė nuo pulko, perbrido upę ir jau birželio 24 d. 6 val. ryto atėjo į Valkininkų stotį, kur šeiminkavo vokiečiai.

Grandinis A. Birškys iš 294-ojo šaulių pulko I bataliono pėsčiųjų žvalgų būrio prisimena, kad karui prasidėjus būrio vadas ltn. B. Garlauskas jam pasakęs: „Jau atėjo mūsų lauktoji valanda!“

Naktį į birželio 23 d. ltn. B. Garlauskas patikimiems savo būrio vyrams pasakė, kad reikės nuginkluoti rusus. Išaušus būrys žygiavo Valkininkų kryptimi. Miškelyje už Valkininkų sustojo pailsėti. Vadas priminė, kokią užduotį reikės įvykdyti. Tuo metu atėjo I bataliono vado padėjėjas rusas ir įsakė B. Garlauskui toliau žygiuoti. Leitenantas atsisakė tarstelėjęs: „Mums ir čia gerai“. Ipykęs karininkas pradėjo grasinti jį nušausiąs, bet B. Garlauskas buvo ne iš bailiųjų ir jam atsakė: „Pamėginkite, pažiūrėsime, kuris pirmas iššausime!“ Karininkas apsisuko ir dingo.

Toliau vyrai žygiavo kartu su 1-aj a sunkiųjų kulkosvaidžių kuopa. Ltn. B. Garlauskas ragino greičiau nuginkluoti raudonarmiečius. Pasikvietęs į pagalbą kuopos j. ltn. J. Bardzilauską, nutarė tai padaryti pirmo poilsio metu. Vos paėję toliau į mišką, kareiviai, net nelaukdami sutarto ženklų — švilpuko garso, puolė raudonuosius kareivius, politinį vadovą Doroščenką ir nuginklavo juos. Nuginkluotą didelį rusų karių būrį lietuviai perdavė vokiečiams.

Kritiškais ir lemtingais momentais lietuviai kariai veikė sutelktai ir drąsiai, jie stengėsi greičiau išsilaisvinti iš „raudonųjų replių“ ir atsidurti laisvėje.

* * *

Sunkesnė buvo Pabradės apylinkėse dislokuotos 179-osios šaulių divizijos padėtis.

Birželio 22-ąją, jau gerokai įdieniojus, tarp šios divizijos karių pasklido žinia, kad Vokietija užpuolė Sovietų Sąjungą ir jau vyksta smarkūs mūšiai. Nušvito lietuvių veidai.

Po pietų komisarai sušaukė dalių mitingą ir oficialiai pranešė, kad vokiečių kariuomenė peržengė Sovietų Sąjungos sienas.

Tomis dienomis atskirų pulkų likimas susiklostė įvairiai. Apie juos žinomi tik kai kurie faktai. Išliko daugiau žinių, kas tomis dienomis dėjos 259-ajame šaulių pulke.

Karui prasidėjus, šiame pulke buvo 164 vadai ir politiniai vadovai, 114 puskarininkių ir 1063 kareiviai (29-ojo teritorinio šaulių korpuso štabo I skyriaus duomenys, 1941 m. birželio 1 d.). Pulkui vadovavo gen. št. plk. ltn. A. Špokevičius, o komisaru buvo bataliono komisaras Kazačiokas.

Birželio 10 d. plk. ltn. A. Špokevičiui staiga buvo įsakyta perduoti pulką kaip tik atvykusiam papulkininkui Okiševui, o pačiam vykti į naują paskyrimo vietą. Štabo viršininką plk. ltn. A. Raudonikį pakeitė rusų kapitonas. Tad prasidėjus karo veiksmams pulkui vadovavo rusų karininkai.

Apie karą pulko kariams buvo pranešta 18 val. per

karių mitingą. Lietuviai pradėjo šaukti „valio!“, ploti. Politiniai vadovai stebėjosi, kodėl jie taip džiaugiasi su-
laukę karo. Po ilgos naujojo pulko vado Okiševo kalbos
kariams buvo įsakyta išsiskirstyti į savo palapines.

Vakare po komandos miegoti kareiviai nėjo gulti —
jie sėdėjo palapinėse ir šnekėjosi apie prasidėjusį ka-
rą...

23 d., apie pirmą valandą nakties, stovykla buvo pa-
kelta ir išrikiuota žygiui. Dalinių vadai nuvyko pas pulko
vadą gauti nurodymų. Čia vėl netikėtas įsakymas: bata-
lionų vadais skiriami rusai leitenantai, o lietuviai kari-
ninkai — jų pavaduotojais.

Buvo duota įtartina komanda: saugotis vokiečių de-
santininkų, išeiti iš stovyklos ir išsidėstyti netoli esan-
čiame miške.

Prieš pasitraukiant pulkui iš stovyklos, netikėtai su-
imama apie 60 „įtartinų“ kareivių. Jie nuginkluojami ir
perduodami enkavedistams. Kareivius varė Rusijos gilum-
on, tačiau, kaip pasakojama, apie Švenčionis jie išbė-
giojo.

Apie 5 val. ryto pulko batalionai pasiekė mišką. Ka-
reiviai matė, kaip Pabradės aerodrome nutūpė keli lie-
tuviški karo lėktuvai ANBO. Netrukus virš aerodromo
pasirodė ir naikintuvų lydimi vokiečių bombonešiai. Jie
atskrisdavo kas valandą. Kliuvo aerodrome buvusiems
lėktuvams ir net miške pasislėpusiems kareiviams. Bom-
barduojant aerodromą žuvo ryšių kuopos j. psk. A. Jur-
konis.

Miške pulkas išbuvo iki vakaro. Apie 22 val. jis pa-
kilo žygiui. Raito pulko vado vedami, kariai pasuko Pa-
bradės link. Čia susidūrė su priešais žygiavusiais rusų
daliniais.

Už Pabradės pulko kariai apsistojo miške prie Pabradės—Švenčionių plento. Buvo duota komanda apsikasti, bet, nespėjus pradėti darbo, išakoma ruoštis žygiui.

Pulkas nesustodamas sparčiai žygiavo iki 24 d. vėlaus ryto. Kareiviai ir karininkai suprato, kad 179-oji šaulių divizija, kaip nepatikima, skubiai atitraukiama į Baltarusiją.

Pulko gretos retėjo. Naktį iš 23 į 24 d. iš jo pabėgo keli karininkai ir kareiviai. Pulko vadai įsiuto, kai 24 d. pusiaukelėje į Švenčionis kariams sustojus pailsėti ir papsūryčiauti sužinojo, kad iš pulko pasitraukė 1-oji kulkosvaidininkų ir 1-oji pėstininkų kuopos ir didelė dalis 6-osios kuopos kareivių.

259-ojo šaulių pulko 1-osios kulkosvaidininkų kuopos vadas kpt. P. Bareišis prisimena:

„Apleidus gynybos ribą, batalionas išžygiavo Pabradės link. Ką tuo laiku veikė kiti pulko batalionai, nebuvo žinoma. Pražygiavus Pabradės miestelį jau buvo aišku, kad mus veda į Rusiją. Plentas buvo užkimštas besitraukiančiomis įvairiomis raudonosiomis ir lietuvių dalimis. Su kuopa žygiavau priekyje, o kitos kažkodėl pasiliko užpakalyje. Prie manęs buvo bataliono vadas rusas, kuopos politrukas ir dar trys ką tik paskirti jauni rusų leitenantai — būrių vadai. Nužygiavus už Pabradės Švenčionių kryptimi apie 3 kilometrus, nusprendžiau toliau nebežygiuoti. Su kuopa pasukau į mišką. Bataliono vadas, politrukas, jaunieji karininkai ir raudonarmiečiai pasiliko ant plento. Aš su kuopa nužygiavau į pietus nuo Pabradės, į Kazokiškių miškus, kur ir apsistojome. Būrių vadai j. ltn. A. Garsys, virš. Kotleris ir virš. Paulauskas ėmėsi vykdyti savo pareigas, tikrino savo būrių karių kovinę

parengtį. Tą pačią dieną (VI.24) susisiečiau su Pabradės partizanais ir nuvykau su visa kuopa pas juos.

Birželio 25 d. iš ryto pro Pabradę traukėsi pasimete bolševikų daliniai. Sunkiųjų kulkosvaidžių ugnimi juos apšaudėme ir pasitraukimą užkirtome. Bet jėgos buvo nelygios. Su savo 30 karių turėjau pasitraukti. Tose kautynėse bolševikai į nelaisvę paėmė eilinius P. Varanauską ir E. Astrauską, kuriuos nužudė. Jie palaidoti Pabradės kapinėse".

Kapitono pasakojimą papildo tos pačios kuopos eilinis S. Gedutis:

„Išsivadavę iš raudonųjų vadų ir politrukų, sustojome viename miškelyje. Mūsų kuopos vadas kpt. P. Bareišis ir būrio vadas j. ltn. A. Garsys mums atidavė visus pinigus, už kuriuos iš ūkininkų pirkome sviesto, sūrio, pieno ir duonos. Sočiai pavalgę, ilsėjomės. Karininkai matė, kad mes velniškai išvarę, todėl patys ėjo ir į žvalgybą Pabradės link".

S. Gedutis prisiminė tik 2-osios šaulių kuopos grandinį Merkevičių, žuvusį kautynėse su rusais, ir eilinį J. Kurapkį, žuvusį nuo lėktuvo bombos skeveldros.

259-ojo šaulių pulko politiniai vadovai paskleidė gandą, kad pabėgę karininkai ir kareiviai esą suimti ir sušaudyti. Taip jie tikėjosi sulaikyti bėglius.

Šio pulko likučiai buvo apsupti. Kelio pakraščiais jo politiniai vadovai, pagrioviais ėjo raudonarmiečiai, šauti paruoštus šautuvus atsukę į lietuvius. Žygiuoti karštą dieną darėsi vis sunkiau. Pavargo ir arkliai, nes vežimuose sėdėjo kareiviai nutrintomis kojomis.

Miške už Švenčionių pulkui sustojus pailsėti paaiškėjo, kad vėl pabėgo lietuvių karininkų ir kareivių gru-

pė. Tai siutino raudonuosius vadus. Pradėjus žygiuoti, politiniai vadovai dar labiau sustiprino lietuvių karių apsauga, dar akyčiau juos sekė. Pabėgti darėsi vis sunkiau ir pavojingiau.

Birželio 25 d. rytą, apie 5 val., visai išsekę pulko likučiai pasiekė Adučiškį. Trumpai pailsėję, pasuko Pastovių kryptimi, Baltarusijos link.

Tą dieną vokiečių lėktuvai keletą kartų bombardavo žygiuojančią koloną, šaudė iš kulkosvaidžių. Žuvo keliolika lietuvių.

O paskui įvyko kautynės — lietuviai ginklu mėgino atsikratyti raudonarmiečių. Tai buvo atkaklios ir žiaurios grumtynės. Jų metu buvo sunkiai sužeistas pulko vadas Okiševas. Dalis pulko karių žuvo mūšyje, o daliai pavyko ištrūkti iš raudonarmiečių apsupties ir grįžti į Lietuvą.

Birželio 27—28 d. lietuviškasis 259-asis šaulių pulkas jau nebeegzistavo. Jo likučiai dar dalyvavo kautynėse su vokiečiais, bet tai jau nebebuvo tikroji 259-ojo šaulių pulko sudėtis.

Štai dar keletas atsiminimų, paskelbtų karo metų spaudoje.

Eilinis V. Jasenskas (234-asis šaulių pulkas):

„Už Švenčionių mes, keturi eiliniai, grandinio Kriščiūno vadovaujami, pabėgome nuo rusų ir žygiavome Pabradės link. Pakeliui sutikome stiprias rusų jėgas, bet, neturėdami šovinių, pasislėpėme ir ramiai juos praleidome. Pabradėje stojome į partizanų būrius“.

Eilinis A. Korsakas (234-asis šaulių pulkas):

„Birželio 23 d. apie 6 val. virš mūsų stovyklos pasirodė vokiečių lėktuvai. Jie užpuolė traukinį prie Pažeimenės ir į jį pataikė.“

Netrukus išgirdau, kad lietuviai rengia samokslą — ruošiasi nukelti raudoną vėliavą. Kai kurie iš mūsų jau tarėmės iš stovyklos pabėgti. Nespėjome. Po pietų mane ir kitus areštavo. Iš viso 19 lietuvių atvedė pas komisarą, kuris įsakė mus vesti į Pažeimėnę. Ką ten būtų darę su mumis — nežinau. Tačiau vienas lietuvių kari- ninkų mus išgelbėjo: jis liepė išsiskirstyti po dalinius ir toliau elgtis, kaip kas išmanome. Jis mus išpėjo, kad galim mus sušaudyti.

Iki Švenčionių likome tik 6 iš areštuotųjų — kiti spė- jo pabėgti. Pagaliau pasiryžau ir aš bėgti. Mane sulai- kė mūsų kuopos aktyvistas ir jau norėjo vesti pas politi- rų. Aš turėjau tik kastuvą ir kuprinę. Greitai kastuvu miške „nuginklavau“ jį ir pabėgau...

Kur dingo drauge su manimi areštuotas eilinis P. Mi- liūnas — nežinau. Jis pabėgti negalėjo. Švenčionėlių ka- pinėse radau palaidotą 234 šaulių pulko eilinį V. Stokną. Iš mūsų pulko 4 kuopos 1940 m. lapkričio mėn. buvo iš- siųstas į drausmės batalioną eilinis Kerbelis, o j. psk. Skurvidas ir eilinis Z. Raudis buvo areštuoti ir 1941 m. birželio mėn. kalėjo Vilniuje, Lukiškių kalėjime".

Eilinis B. Abakanauskas (618-asis artilerijos pulkas):

„Netoli Joniškio buvo išstatyti mūsų pulko sekėjai. Birželio 23 d. vakare man įsakė jiems nunešti valgyti. Kol juos suradau ir grįžau į stovyklą, jau buvo 8 val. Pulkas buvo išžygiavęs Švenčionių link. Likę stovykloje lietuviai kariai sargyboje tarėmės, kaip nuginkluoti ru- sus. Pirmiausia areštavome budėtoją rusų karininką, pra- vedėme telefono ryšį į pėstininkų stovyklą ir išstatėme sargybas, kad mūsų netikėtai raudonieji neužpultų. Visi laukėme vokiečių, bet jų nebuvo. 27 d. išžygiavome į Pa- bradę. Čia radome daug savų karių.

Lietuvių sukilimo prieš politrukus metu nežinia kas iš mūsų nušovė 618 artilerijos pulko pirmojo diviziono politruko pavaduotoją Augulį, kuris prie Pabradės buvo palaidotas kartu su rusų kareiviais. Pirmomis karo dienomis dingo mano brolis J. Abakanavičius, tarnavęs 259 šaulių pulko 4 kuopoje".

Puskarininkis S. Urbanavičius (234-asis šaulių pulkas, bazavęsis Laurų dvare Nemenčinės valsčiuje) matė, kaip, karui prasidėjus, pakrikę raudonarmiečiai traukėsi Baltarusijos link. Birželio 23 d. apie 6 val. ryto su draugu K. Verbausku jis slapta puolė 7 rusų kareivius ir, juos nuginklavę, uždarė Laurų dvaro rūsyje.

Birželio 24-ąją S. Urbanavičius dalyvavo vokiečių kautynėse, kai buvo puolamas Nemenčinės miestelis. Kitą dieną vietos gyventojai jau suorganizavo 13 partizanų būrį. Apie 7 val. ryto, pamatęs upę forsuojančius raudonarmiečius, apie tai jis pranešė Nemenčinėje buvusiems vokiečių daliniams. Komendantas su savo kareivių būriu puolė raudonarmiečius ir 178 iš jų paėmė į nelaisvę.

26 d. nemažas būrys raudonarmiečių veržėsi Bezdonių geležinkelio stoties link, nes tikėjosi traukiniu pabėgti. S. Urbanavičiaus vadovaujamas partizanų būrys, ginkluotas lengvaisiais kulkosvaidžiais, sunkvežimiu išvyko stoties kryptimi. Po trumpų kautynių į nelaisvę pasidavė 73 raudonarmiečiai, iš jų tik 30 buvo ginkluoti.

Birželio 27 d. 10 val. ryto pas karius atskubėjo buvusio 234-ojo šaulių pulko leitenantas ir pranešė, kad raudonarmiečiai Švenčionėlių rajone apsupo nemažą pulkininko leitenanto J. Šlepečio vadovojamą lietuvių karių būrį ir spaudžia jį prie ežero. Reikalinga skubi ginkluota pagalba. Greitai surinkti partizanai sunkvežimiu išskubėjo gelbėti savųjų. Atvyko kritišku momentu, nes kiek vė-

liau pagalba būtų buvusi nebereikalinga.

Netikėtai iš užnugario užpulti raudonarmiečiai buvo smarkiai apšaudyti kulkosvaidžiais. Jie sutriko, nežinojo, kaip gintis. Kautynės baigėsi mūsų karių pergale: apie 80 raudonarmiečių buvo paimta į nelaisvę, iš apsupties išlaisvinti savieji.

Seni Žukovo kaimo (Baltarusija) gyventojai gerai prisimena 1941 m. birželio 26 d. įvykius. Tada čia atvyko nemažas lietuvių artilerijos dalinys. Tą dieną lietuviai kariai sukilo. Įvyko susišaudymas. Daug lietuvių buvo sužeista, daug nukauta, o kiti, negalėję išsivaduoti, turėjo žygiuoti į rytus. Vietos gyventojai rado lietuviškų knygų bei sąsiuvinį, kurie priklausė ltn. Baltokui, psk. Žalkauskui (1-asis pėstininkų DLK Gedimino pulkas). Žukovo kaime apie 7 dienas slapstėsi lietuvis karys A. Mikalauskas iš Užkertulių kaimo (Sakių apskritis).

1942 metų pavasarį į Danilovičius atvykusi Lietuvos Raudonojo Kryžiaus ekspedicija kapinaitėse rado lietuvių karių kapus. Ant jų buvo šalmai, kur odinėse juostelėse galima įskaityti: Mikuckis, Andriulis, Puodžius, Borisovas, inicialus „M. B.“ ir „M. V.“

Ekspedicija Kursevičių kaimo laukuose rado 3 lietuvių karių kapus, o Bžostovikų palivarko pievoje buvo palaidotas nežinomas lietuvis karininkas. Jo kapa 1942 metais globojo vietos gyventojas J. Tatarčiukas.

ANBO NESKRENDA Į RYTUS

Iki 1940-ųjų birželio Lietuvos karo aviacija, palyginti su Latvijos ir Estijos, buvo stipriausia. Žvalgybos ir mokomieji lėktuvai buvo gaminami Respublikos karo aviacijos dirbtuvėse. Karo aviacija turėjo 8 įrengtus aerodro-

mus, 4 lėktuvams nusileisti pritaikytus laukus. Buvo 3 žvalgybos eskadrilės, 3 naikintuvų, 2 lengvųjų bombonešių ir 1 mokomoji grupė, karo aviacijos mokykla (rengė karininkus, puskarininkius lakūnus ir mechanikus), dirbtuvės ir materialinio aprūpinimo daliniai.

Dalis lėktuvų buvo jau pasenę, tačiau buvo įsigyta ir modernių. Buvęs aviatorius A. Kutka teigia, kad savo horizontaliu ir vertikaliu kilimo greičiu ANBO-41 gerokai pralenkė tokius pat užsienyje gamintus lėktuvus⁴. Mainais už šio lėktuvo licenciją Anglija siūlė Lietuvai vieną modernių naikintuvų eskadrilę.

1940 metais karo aviacijoje tarnavo 795 vyrai. Prieš pat keturiasdešimtuosius buvo 117 lėktuvų, iš jų 80 aktyvių ir 37 rezerve.

1940 m. birželio 15 d. galutinai okupuodama Lietuvos Respubliką Raudonoji armija iš anksto žinojo, kuriuos karinius ir civilinius objektus reikia pirmiausia užimti. Tokie objektai — Lietuvos karo aviacijos aerodromai, angarai, dirbtuvės. Vos įsiveržę į Kauną, rusų daliniai tuoju prie angarų pastatė savo sargybas ir nieko nebeprileido prie lėktuvų. Aerodromo pakilimo ir nusileidimo takus užėmė rusų kariniai lėktuvai, tankai.

V. Dekanozovas įsakė Kremliaus paskirtam Lietuvos prezidentui J. Paleckiui savo aktu paleisti į atsargą gana daug įvairaus rango aviacijos karininkų. Pirmomis „valymo“ dienomis į atsargą buvo paleistas karo aviacijos ūkio viršininkas plk. ltn. E. Richertas, I grupės vadas plk. ltn. N. Tautvilas, III grupės vadas plk. ltn. J. Liorentas, 4-osios eskadrilės vadas mjr. K. Šimkus, 5-osios eskadrilės vadas mjr. J. Vaičius, 3-iosios eskadrilės lakūnas kpt. G. Radvenis, III grupės žinių karininkas kpt.

A. Švarplaitis, šaulių aviacijos vadas kpt. A. Aušrūnas, karininkas mjr. Z. Drungas, kpt. E. Vymeris ir kt.

Pertvarkant Lietuvos karo aviaciją į vieną iš Lietuvos liaudies kariuomenės sudedamųjų dalių, joje atsirado naujų, sovietinės sistemos išugdytų vadų — vadinamųjų politinių vadovų. Dalis jų niekada nebuvo tarnavę kariuomenėje. Karo aviacijos vyriausiuoju politiniu vadovu buvo paskirtas V. Krestjanovas, o į Zoknių III avia-grupę atvyko Lietuvos SSR vidaus reikalų komisaro A. Guzevičiaus svainis E. Lisauskas. Tai turbūt buvo vienintelis politinis vadovas iš kadrinių Lietuvos kariuomenės karininkų.

Netrukus, neva peratestuojant karo aviacijos karininkus ir puskarininkius, buvo atliktas naujas „valymas“. Prasidėjo masinis karininkų ir puskarininkių paleidimas į atsargą.

Vadinamoji Tautinė eskadrilė buvo pradėta formuoti Kaune, Aukštojoje Fredoje, 1940 metų rugsėjį, bet formaliai — spalio mėnesį. Jos vadu buvo paskirtas Lietuvos rusas J. Kopukovas. Jis daugelį metų tarnavo Lietuvos karo aviacijoje, iškilo iki kapitono, sulietuvino pavardę — tapo J. Kovu. Kaip prisimena buvę karo lakūnai, tai buvo taktiškas, draugiškas, kolegų gerbiamas žmogus, toleravęs visa, kas lietuviška. Jo padėjėju tapo iš Rygos atsiųstas ltn. Jarčiukas, o politiniu vadovu — ltn. Zaika. Kpt. J. Kovas Lietuvos liaudies vyriausybės nutarimu buvo pakeltas į majorus.

Be šių karininkų, eskadrilėje dar tarnavo septyni rusai motorų specialistai, iš jų vienas — inžinierius. 1941 metų pavasarį į eskadrilę atvyko dar apie 100 raudon-armiečių naujokų.

Eskadrilės karininkams, puskarininkiams ir eiliniams turėjo būti išduotos Raudonosios armijos karo aviacijos uniformos, tačiau iš Maskvos atvežė tik batus su Šiaulių batų fabriko firminiu ženkle.

Pagal Raudonosios armijos etatų nuostatus iš keturių aviacijos grupių (I, II, III grupė po 3 eskadriles ir Karo aviacijos mokyklos grupė) liko tik korpuso aviacijos eskadrilė. Joje buvo 208 žmonės (77— vadovaujančiojo personalo, 72 — jaunesniojo vadovaujančiojo ir 59 eiliniai) ir 19 automašinių eskadrilei aptarnauti. Eskadrilė turėjo per 20 lėktuvų (ANBO-41—9, ANBO-51—5, Būker Jugmeister — 3, Gloster Gladijator — 1, kiti — ANBO IV ir VI). Kiti Lietuvos karo lėktuvai buvo perduoti naujiesiems „šeimininkams“.

Tautinė eskadrilė buvo iškelta į Pivoniją netoli Ukmergės. Čia mūsų karo lakūnai sulaukė ir 1941-ųjų birželio. Kaip savo atsiminimuose rašo karo lakūnas ltn. A. Navaitis, 1941 m. gegužės 30 d. dalis karo lakūnų buvo komandiruoti į Varėnos poligoną mokytis koreguoti artilerijos ugnį⁵. Dėstytojai — rusų artilerijos karininkai. Jų kalbos lietuviai nemokėjo, todėl kpt. V. Žukas buvo vertėjas.

Birželio 14 d. apie 1 val. staiga pakelti lakūnai turėjo per pusvalandį susirengti grįžti į Ukmergę.

„Dviem vežimais mus išvežė į Varėnos geležinkelio stotį,— prisimena A. Navaitis.— Vos išvažiuome už Varėnos poligono ribų, mus sustabdė raudonarmiečiai, sudodino duobėje ant žemės, apstatė ginkluota sargyba. Mes visai ramiai reagavome į šį įvykį, juokavome. Tik vienas kpt. V. Žukas rimtai įvertino padėtį ir pasakė:

— Vyrai, čia ne juokai. Gali mums baigtis baisia tragedija!

Mes susimąstėme. Po kokių trijų valandų atvažiavo rusų karininkas ir mūsų atsiprašė:

— Vyksta dideli tankų manevrai, ir kareiviai nesu-
prato įsakymo neišleisti iš poligono kariškių.

Susėdome į vežimus ir nuvažiavome į Varėnos gele-
žinkelio stotį. Aišku, į traukinį pavėlavome (tik vėliau
sužinojome, kad tuo metu tankų divizija, o gal ir daugiau,
buvo apsupusi mūsų 184-ąją šaulių diviziją, kuri tuo me-
tu, kai prasidėjo Lietuvos kariuomenės likvidacija — ka-
rininkų suėmimai, buvo įsikūrusi Varėnos poligone).

Iš Varėnos stoties išvykome tik po pietų. Jonavoje
atsiradome apie 23 val. Į Ukmergę, į eskadrilės štabą,
neprisiskambinome. Stoties restorane pavalgyti negavo-
me — prie durų stovėjo ginkluota enkavedistų sargyba.
Ten posėdžiavo lietuvių trėmimo štabas. Geležinkelininkai
mums pasakė, kad ant atsarginių bėgių stovi prekiųjų
vagonų ešelonas, į kurį gabenamos ištisos lietuvių šei-
mos.

Pasirodo, Ukmergėje mūsų laukė toks pat likimas. Čia
aš gyvenau Pakalnės gatvėje su ltn. M. Bužėnu. Tą sekma-
dienį pas jį atvažiavo žmona. Jis man papasakojo, kad
birželio 14 d. iš eskadrilės buvo suimti lakūnas kpt. K. Bik-
nius, vyr. ginklininkas kpt. V. Sakalas, lakūnas ltn. S. Šeš-
tokaitis, aerodromo kuopos vadas ltn. M. Vasiliauskas,
lakūnas ltn. B. Morkūnas, ltn. J. Valys-Valevičius, lakū-
nas viršila B. Dabušis, birželio 15 d.— lakūnai ltn. P. Ur-
bietis ir j. ltn. J. Martusas. Suimtus karo lakūnus nugabe-
no į Jonavą ir sugrūdo į gyvulinius vagonus kartu su
kitais tremtiniais.

Pasikalbėjęs su Bužėnu ir jo žmona, palinkėjau jiems
labos nakties ir išėjau nakvoti pas ltn. V. Kantauską.
Naktį, apie 2 val., kažkas smarkiai pasibeldė į buto duris

ir langus. Kantauskienė persigandusi pasakė:

— Viktorai, atidaryk!

Mudu su Kantausku pasitarėme ir atidarėme duris. Į kambarį įsiveržė keturi enkavedistai, tik vienas politikas iš jų buvo lietuvis. Man liepė rengtis. Kai mane išvedė, atšaukė sargybą. Pasirodo, namas buvo apsuptas. Į sunkvežimį, be keturių enkavedistų, įlipo dar šeši kareiviai. Mane atvežė į Ukmergės kleboniją (nacionalizuotoje klebonijoje buvo įsikūręs NKVD štabas, įrengtos ir tardymo kameros). Čia išrengė, iškratė, paėmė laikrodį, užrašų knygutę, plunksnakotį. Pranešė, kad SSRS gynybos komisaro įsakymu esu paleistas atsargon, o sovietinės Lietuvos vyriausybės nutarimu — suimtas. Čia pat nuplėšė „petlicas“ (tai ant munduro atlapų prisiūti trikampiai, prie kurių segamos laipsnio žvaigždutės — Aut.) ir nuvedė į klebonijos rūšį. Pasodino kartu su j. ltn. Martusu. Ltn. Urbietis kalėjo gretimoje kameroje.

Birželio 16 d. anksti rytą mus visus tris susodino sunkvežimyje ant grindų ir išvežė į Vilnių. Vilniuje atsidūrėme įgulos areštiniėje. Vėliau čia atgabeno gydytoją plk. ltn. D. Kizlauską, iš ligoninės — artilerijos kpt. A. Staronį ir iš Kauno Aukštosios Panemunės tuberkuliozinės ligoninės — mano gimnazijos draugą ltn. J. Rakaitį.

Po pietų mus visus šešis nuvežė į Naujosios Vilnios geležinkelio stotį. Kai vežė pro civilių žmonių ešeloną, matėme neapsakomus, baisius dalykus, girdėjome beviltiškas moterų raudas, baisius rusiškus keiksmažodžius. Pasirodo, nuo šeimų buvo atskiriami vyrai, tėvai.

Kariškių ešelonas stovėjo toliau, ir čia nebesigirdėjo to širdį draskančio klyksmo. Jau radome iš Varėnos ir

Pabradės poligonų atgabentus 1941 m. birželio 14—15 d. suimtus 179-osios ir 184-osios šaulių divizijos karininkus. Pamačiau ir mūsų eskadrilės gydytoją ltn. A. Janulį, suimta Varėnos poligone.

Tą pačią dieną 23 val. 40 min. mūsų ešelonas iš Naujosios Vilnios pajudėjo „plačiosios visų tautų tėvynės Rusijos“ link. Birželio 19 d. atsidūrėme Tūlos srities Babiniko geležinkelio stotyje“.

* * *

Suėmus dalį Tautinės eskadrilės karo lakūnų, joje sudarė labai įtempta padėtis. Penktadienį (1941 06 20) baigiantis užsiėmimams mjr. J. Kovas pasakė, kad, kas nori, gali šeštadienį ir sekmadienį vykti pas savo šeimas, nes nežinaš, ar kitą šeštadienį galėsiąs išleisti.

Dauguma lakūnų ir eskadrilę aptarnaujančio personalo išvyko į Kauną, kai kurie — į Šiaulius.

1941 m. birželio 22 d. anksti rytą vokiečiams pradėjus bombarduoti Kauną, lakūnai susirinko Kauno geležinkelio stotyje norėdami vykti į Jonavą, o iš ten — į Ukmergę. Deja, traukiniai į Jonavą jau nėjo. Dalis lakūnų, susigavę kokią nors transportą, pasiekė Ukmergę. Eskadrilės vadas mjr. J. Kovas negalėjo prisiskambinti į Vilniuje išikūrusį korpuso štabą. Jis nedelsdamas įsakė ltn. A. Kostkui ir ltn. V. Stankūnui lėktuvu skristi į Pabrąde ir susisiekti su 179-osios divizijos štabu.

Šios knygos autoriui rašytuose atsiminimuose karo lakūnas A. Kostkus papasakojo, kad jam ir ltn. V. Stankūnui eskadrilės vadas įsakė nugabenti slaptą paketą į 179-osios divizijos štabą Pabrądeje. Vadas patarė skristi skutamuuju skridimu, kad būtų išvengta vokiečių lėk-

tuvų puolimo ar pašovimo iš apačios.

„Laimingai pasiekėme Pabradę,— rašo A. Kostkus,— tačiau betupiant trūko lėktuvo rato kamera, propelerio galas trinktelėjo į žemę ir įškilo. Kol aš tvarkiau lėktuvą, ltn. V. Stankūnas nunešė paketą į divizijos štabą. Kol susitvarkėme, sutemo. Vis dėlto sėdome į lėktuvą ir pasukome Ukmergės link, o nuo Pabradės skridome Vilniaus kryptimi. Po keliolikos minučių pamatėme trijose vietose degantį Vilnių, nors miestas skendėjo tamsoje. Laimingai nusileidę Pivonijos aerodrome, eskadrilės vadui mjr. J. Kovui įteikėme slaptą divizijos vado paketą. Sukvietus karininkus buvo perskaitytas vado įsakymas rytojaus dieną eskadrilei skristi į Pabradę. Po to visi nuėjome ilsėtis“.

Rytą apsitvarkę, šiltai apsirengę ir apsiavę, eskadrilės lakūnai pakilo ir po pusvalandžio jau skrido virš Pabradės. Jie pamatė dūmus, virš subombarduotos geležinkelio stoties besiplaikstančius ugnies liežuvius. Vokiečių lėktuvų nebesimatė. Pabradės aerodrome nusileidę lėktuvai, kaip taikos metais, buvo surikiuoti į vieną eilę. Lakūnai sugužėjo į valgyklą. Tuo metu vokiečių aviacijos lėktuvai, matyt, po bombardavimo, grįžo į savo aerodromą. Vienas iš jų atsiskyrė ir du kartus kulkosvaidžiais „persiuvo“ išrikiuotus „anbukus“. Vienu lėktuvų sutrupino propelerius, kitų peršovė ir nuleido padangas. Po šio antpuolio likę sveiki lėktuvai buvo suslėpti po pušaitėmis.

Pažeimėnės poligone stovėjusi 179-oji šaulių divizija jau buvo pasitraukusi. Eskadrilės vadovybė — mjr. J. Kovas, jo padėjėjas ltn. Jarčiukas, politinis vadovas ltn. Zai-ka ir eskadrilės vyr. šturmanas mjr. P. Masys — nusprendė su likusiais sveikais lėktuvais skristi į Polocką.

Štai ką prisimena karo lakūnas ltn. A. Kostkus:

„Pirmieji pakilo mjr. Kovas ir ltn. Jarčiukas, politinis vadovas Zaika ir ltn. J. Kalasiūnas, kpt. V. Žukas ir aš. Baltarusijos teritorijoje priekyje skridęs mjr. Kovo ir ltn. Jarčiuko lėktuvas staiga nērė žemyn ir nukrito į bulvių lauką. Mudu su kpt. Žuku apsukome porą ratų apie nukritusį jų lėktuvą, tačiau įgula nerodė jokių gyvybės ženklų. Leitenantai Zaika ir Kalasiūnas skrido toliau (martyt, ir jie buvo numušti, nes tuometinėje spaudoje minėta, kad ltn. Kalasiūnas žuvo 1941 m. birželio 23 d.). Staiga kpt. V. Žukas sako:

— Žiūrėk, į mus šaudo!

Staigiai pakilome aukštyn ir pasitarę pasukome Pabradės link. Pabradės aerodrome mūsų lakūnų neberadome. Kur jie nuskrido — nežinojome. Užkasėme parašiotus, pošalmius, kombinezonus ir patraukėm Gaižiūnų poligono link. Iš ten — į Kauną“.

Taip Pabradėje baigė egzistuoti Tautinė eskadrilė: buvo sunaikinti lietuviški karo lėktuvai, išblaškyti karo lakūnai.

PASKUTINĖS KAUTYNĖS

Frontas per Lietuvą nusirito rytų link. Jau birželio 24 d. Vilniuje pradėjo rinktis buvusio 29-ojo teritorinio šaulių korpuso karininkai ir kareiviai. Vokiečių kariuomenės vadovybė įsakė registruotis vokiečių lauko karo komendantūroje, tačiau ši lietuvius siuntė registruotis tuose pačiuose rūmuose įsikūrusioje lietuvių karo komendantūroje. Atvykusieji čia gavo iš fronto grįžtančių karių registracijos lapus, sužinojo, kad Vilniuje yra besiformuojančių lietuviškų karinių dalinių komendantas ir šta-

bas. Komendantūros karininkai grįžusius karius siuntė į jų komplektuojamas dalis.

Birželio 25 d. 297-ojo šaulių pulko centras jau buvo susirinkęs jam skirtose kareivinėse. Visą dieną kariai į jį vyko pavieniui, o pavakariu karininkų vadovaujami atžygiavo apie 40 šio pulko 4-osios ir 5-osios kuopos karių.

Birželio 26 d. iš Valkininkų grįžo 297-ojo šaulių pulko štabas. Drauge atvyko ir šio pulko II bataliono likučiai. Buvo pradėta organizuoti naujas kuopas.

Birželio 26 d. popiet Vilniuje pasirodė pirmieji 179-osios šaulių divizijos karininkai ir kariai, atvykę iš Pažeimėnės poligono. Dauguma jų buvo apsirengę civiliais drabužiais, naginėti ir net vyžoti.

Sužinota, kad Pažeimėnės miške apsikasė apie 200 lietuvių karių. Jie kaunasi su besitraukiančiais Raudonosios armijos daliniais ir laukia pagalbos iš Vilniaus.

Tą dieną apie 15 val. 297-ojo šaulių pulko karininkai ir kareiviai, apginkluoti šautuvais bei kulkosvaidžiais, išvyko į pagalbą pažeimėniečiams. Užduotis tokia:

„Vokiečių kariuomenės priekiniai daliniai užėmė Nemenčinę ir sustojo linijoje Fw. Pokraičiuose, Piliakalniai, Gauštonys. Uždavinys rinktinei: nuvykus į Pabradę, surasti apsupimo žiedą, pralaužti jį ir pagelbėti apsuptiems daliniams išsilaisvinti. Vėliau kautis su sovietiniais daliniais Pabradės rajone arba pasitraukti už vokiečių laikomos linijos“⁶.

Mašinos su ginkluotais kareiviais 17 val. 45 min. pajudėjo Pabradės kryptimi. Nemenčinės miestelyje vokiečių kariuomenės vadovybė patikrino dokumentus. Mūsų kariai sutiko kelis puskarininkius, grįžtančius iš Pabradės. Jie informavo, kad tos dienos rytą ten vyko kau-

tynės, lietuviai pavieniui ir būriais priešinosi raudonarmiečiams. Daug mūsiškių žuvo. Pro Pabradę ir Molėtus Švenčionių kryptimi traukia stiprios raudonarmiečių jėgos.

Gavę leidimą, rinktinės vyrai pajudėjo. Už 2,5 kilometro į šiaurryčius nuo Nemenčinės, Piliakalnio kaime, juos vėl sulaikė vokiečių priešakiniai daliniai. Praleido ispėję, kad toliau jų kariuomenės nėra.

Mašinos važiavo lėtai ir labai atsargiai — juk čia priešokupuota žemė. Tai buvo drąsus ir rizikingas besiformuojančių Lietuvos savisaugos dalinių štabo suplanuotas žygis: mūsų kariai metami 25—30 kilometrų priekiu už fronto linijos. O jėgos negausios: 200 vyrų, ginkluotų šautuvais, lengvaisiais ir sunkiaisiais kulkosvaidžiais, granatomis.

Saulei leidžiantis, apie 21 val. 30 min., rinktinės kariai pasiekė Pabradę ir važiavo nuo miestelio šiaurės rytų kryptimi. Mašinoms sustojus, vadai pagal žemėlapius nustatė vietovę, iš vietinių gyventojų sužinojo, kad rusų armijos arti nėra.

Jau temo. Vyrai apsikasė, pasirengė sutikti priešą, nors ir nežinojo, iš kur jis gali pulti. Paskyrė 25 karių žvalgomąjį patrulį, kuris turėjo išžvalgyti apylinkes.

Pradėjo lyti, žaibuoti. Staiga nuo Pabradės sukaleno kulkosvaidžiai. Vyrai išsidėstė patogiose pozicijose, bet ne šaudė, o laukė.

Aušo birželio 27 d. rytas. Žvalgai grįžo neradę apsupųjų.

Apie 15 val. 30 min. į Pabradę atvykę iš raudonųjų išsilaisvinę kariai pasakojo, kad ties Joniškiu susibūrė besitraukiančių lietuvių būrys — apie 60 žmonių su ke-

liais karininkais. Jie susisiekė su vietos partizanais ir bendromis jėgomis neleido pro Joniškį ramiai trauktis į rytus Raudonosios armijos kariams.

Birželio 28 d. apie 10 val. rinktinės vyrai susirėmė su gerokai gausesnėmis raudonarmiečių jėgomis. Kariai, neapleisdami savo pozicijų, susisiekė su Pabradėje likusiais būriais ir paprašė pagalbos. Apie 12 val. priešas pradėjo supti mūsų karius ir iškilo pavojus, kad jie bus sunaikinti. Laimė, laiku atvyko pagalba: lietuviškas lengvasis tankas ir 25 kareiviai. Jie priešui smogė į sparną, pralaužė apsupimo žiedą ir išvadavo savuosius.

Po sėkmingų kautynių rinktinė grįžo į Pabradę ir čia apsistojo. Ji perėjo vadinamosios „Pabradės rinktinės“ vadovybės žinion. Į rinktinę įstojo grįžę karininkai ir kariai. Buvo suformuota Pabradės įgula. Surinkus laukuose išmėtytas paliktas patrankas, sunkvežimius ir motociklus, buvo sudaryta artilerijos baterija, judrioji rinktinė, raitų žvalgų būrys ir kiti reikalingi daliniai. Įgula išaugo iki pulko.

Vokiečiai Pabradę paliko lietuvių įgulos apsaugai.

¹ G. Avramenkos atsiminimai (autorius archyvas).

² *Juknevičius J.* Paskutinės 297 šaulių pulko dienos // *Karys*. 1942. Nr. 13. P. 3—4. Ten pat. Nr. 14. P. 2.

³ Ten pat. Nr. 11—40.

⁴ *Karys* (Chicago). 1984. Nr. 5. P. 202.

⁵ A. Navaičio atsiminimai (autorius archyvas).

⁶ *Karys*. 1942. Nr. 10—20.

VI. TARP RYTŲ IR VAKARŲ

LIETUVOS APSAUGOS BATALIONAI: JŲ KOVA IR LIKIMAS

Vokiečių vermachto daliniai Varėnos poligoną užėmė naktį iš birželio 23-iosios į 24-ąją. Iš ten buvusių ir vėliau atvykusių lietuvių karių tuojau buvo suformuotas batalionas, turėjęs saugoti Vilniaus—Varėnos geležinkelio ruožą. Tas batalionas pavadinamas Geležinkelių apsaugos batalionu (vėliau — VI).

Šeštos karo dienos, penktadienio, naktį 184-osios šaulių divizijos visų ginklo rūšių vora (apie 3000 karių), forsuotai žygiavusi iš Varėnos ir įveikusi 72 kilometrus, pasiekė Vilnių. Sostinėje šeimininkavo sargybai palikti lietuviai kariai. Jie užėmė kareivines, kai kur nuginklavo Raudonosios armijos kareivius, vadus ir politinius vadovus. Teko panaudoti ir ginklus. Kautynių metu žuvo ne vienas kareivis. Mieste 184-osios šaulių divizijos kariai buvo išskirstyti į savo buvusių dalinių kareivines ir laukė įsakymų.

Praslinkus savaitei nuo karo pradžios, Vilniuje susitelkė apie 4000—5000 lietuvių karininkų ir kareivių. Tuometinė Lietuvos laikinoji vyriausybė, aukšti karininkai planavo atkurti nacionalinius karinius junginius, kurie rūpintųsi krašto apsauga. Tuo šie daliniai vėliau ir užsiėmė: jie saugojo valstybinius ir karinius pastatus, kitą turta.

Jėzuitų gatvėje, buvusiame 29-ojo teritorinio šaulių korpuso štabe, vėl suformuoto kariuomenės štabo vyresnio laipsnio karininkai rūpinosi grįžtančiais kariais, skirstė juos į dalinius. Vokiečiai pradžioje į šiuos reikalus nesikišo, tik retkarčiais jų atsiųstas karininkas paprašydavo informacijos. Tačiau 1941 metų liepos viduryje Vilniaus karo komendantas plk. Zehupfennigas Lietuvos kariuomenės štabui raštu pranešė, kad visus lietuviškus dalinius perima savo žinion, kad reikia suorganizuoti tris batalionus (po 800 vyrų), kiekviename jų turi būti po keturias kuopas. Batalionai bus pavadinti Vilniaus atstatymo tarnyba: vienas jų bus apsaugos (sargyboms), antras — tarnybos (policinės pareigos) ir trečias — darbo (pionieriai), „ginkluotas“ tik kastuvais. Visus kitus karius, atėmus iš jų ginklus, reikia demobilizuoti; be to, jiems turi būti išduoti vokiečių karo komendantūros pažymėjimai.

Tačiau šis komandanto įsakymas neįvykdomas, nes gaunamas kitas: suformuoti dar vieną batalioną sargyboms Gardino mieste. Kartu panaikinama Vilniaus atstatymo tarnyba, o visi lietuviški batalionai pavadinami Lietuvos savisaugos daliniais.

Daliniai buvo perorganizuojami. Štabas iš Vilniaus persikėlė į Kauną, įsteigiamos Vilniaus, Kauno, Panevėžio ir Šiaulių apygardos, turėjusios savo štabus. Jie užsiėmė inspekciniu darbu, o vėliau, vokiečiams apribojus jų veiklą,— tik ryšiais. Štabai daliniams tiesiogiai nevadovavo ir jiems karinių užduočių neskyrė. Daliniams vadovavo tik vokiečių policija ar vermachtas. Taip suformuoti lietuviški batalionai 1941—1942 metais buvo išdėstyti Rusijoje nuo limeno ežero iki Rostovo prie Azovo jūros. Daug batalionų veikė Ukrainoje ir Baltarusijoje.

Jie ėjo sargybą, rūpinosi kelių apsauga, kovojo su raudonaisiais partizanais ir vykdė kovines užduotis fronte.

Kaip mūsų kariai gyveno ir kovojo Rytuose, daug rašė 1941—1945 metais leistas LAD batalionų laikraštis „Karys“. Tačiau tuomet jame ne viską buvo galima rašyti. Tikrą vaizdą apie LAD batalionų karių kasdienybę galima susidaryti iš Lietuvos apsaugos dalinio XV bataliono eilinio A. Daunio pasakojimo:

„Praėjus mėnesiui po 1941 m. birželio 22 d., kai aš ir kiti lietuviai žygiavome iš Švenčionėlių į rytus kaip Raudonosios armijos 29-ojo teritorinio šaulių korpuso 179-osios šaulių diviziono kariai, mes ir vėl žygiavome į rytus, vėl į frontą, tik dabar jau kaip vokiečių vermachto kariai, kovoti su sovietine armija. Kieno įsakymu buvome sulaikyti ir nepaleisti į atsargą, mes nežinojome, apie tai mums nieko nesakė ir bataliono vadas gen. št. kpt. A. Leveckis (po metų jis tapo majoru). Mes nebuvo Lietuvos kariuomenės savanoriai, bet mus sulaikė vokiečiai ir prieš mūsų norą pasiuntė ginti jų interesus.

Tuo metu mūsų bataliono štabe dirbo leitenantai C. Skridaila ir Vizgirda, karo valdininkas ltn. P. Marcinkevičius, vertėjas. Mūsų kuopa buvo suformuota iš Vilniaus pėstininkų karo mokyklos kariūnų, papildyta pionieriais ir pėstininkais. Vadovavo ltn. J. Sakalas (vėliau pakeltas į kapitonus), būrių vadais buvo leitenantai Prižgintas (kareivių vadintas „Jokeriu“) ir Kavaliauskas, po kurio laiko atvyko ir ltn. P. Simanauskas.

Taip iš Vilniaus išvykome į senąjį Lietuvos miestą Gardiną. Atvykusius skaniai ir sočiai pavalgydino. Dvi dienas ilsėjomės, kol mus priskyrė prie čia buvusio vokiečių dalinio. Gavome pirmą užduotį, kuri mums buvo nemaloni: iš Lydos turėjome atvaryti raudonarmiečių

belaisvių koloną. Aš, kaip ir daugelis mano ginklo draugų, savo gyvenime ne kažką buvome matę, mus auklėjo krikščioniška dvasia, ir niekas iš mūsų niekada nė nepamanė, kad gali būti taip baisiai niekinamas žmogus. Mes pasibaisėjome, kai pamatėme ištisas voras paliegiusių, nusilpusių, išbadėjusių belaisvių raudonarmiečių. Ap-link— vokiečiai su šunimis ir rimbais rankose, jie be gailesčio tuos vargšus daužė, o negalinčius paeiti — nušaudavo. Baisus vaizdas! Panašus į tą, kai politrukai, komisarai, čekistai mūsų vyrus varė Rusijos gilumon... Kitą dieną iš Lydos mes juos varėme į Vosiliškį, o čia juos perimdavo kiti ir toliau varydavo į Gardiną. Mes elgėmės kiek galėdami žmoniškiau, sustodavome prie kaimų, gyventojai pripildavo geldas vandens, kad belaisviai atsigtų, kai kas duodavo ir duonos. Ir taip ištisą mėnesį kasdien daugybę belaisvių varėme Gardino link, paskui — kas antrą, vėliau — kas trečią dieną, nes jų kolonos mažėjo. Mus pradėjo skirti į sargybas. Rūgpiūčio pabaigoje gražino į Gardiną, o iš ten — į Baranovičius. Viskas pasikeitė. Prastai maitino. Kiekvieną dieną galvodavome tik apie valgi. Saugojome autoremonto dirbtuves. Vogdavome benzina ir jį parduodavome gyventojams, kad už gautus pinigus galėtume nusipirkti duonos.

Žiema buvo šalta. Sausio mėnesį — iki 30 laipsnių šalčio ir daugiau. Einantiems sargybą kailinių ir veltinių neduodavo. Kad nesusaltume, „šokdavome“.

Baranovičiuose jaučiausi neblogai. Du kartus per savaitę žiūrėdavau kino filmus, užsukdavau į šokių, alaus barus. Su vietos gyventojais bendravome, ir jie mums, lietuviams, buvo palankūs.

Tačiau karas yra karas. Baranovičiuose palaidojome aštuoniolika karių, iš jų devynis lietuvius (ne mūsų da-

linio).

Nauja dislokacijos vieta — Naugardukas. Čia mūsų laukė ir naujos kovinės užduotys" ¹.

Rytų fronte lietuvių batalionai, kovodami su raudonaisiais partizanais, reguliariaja kariuomene, neteko apie 400 vyrų, iš jų 15 karininkų, apie 1000 karių buvo sužeista, apie 100 tapo invalidais.

Rytų fronte keičiantis jėgų santykiui, vokiečiams traukiantis iš Rusijos žemių, 1944 metų vasarą didžioji LAD batalionų dalis pasitraukė į Lietuvą. Vieni jų išsidėstė Sūduvoje, kiti — Šiaurės Lietuvoje. Iš Sūduvoje ir prie Kauno išikūrusių karinių batalionų liepos 13—14 d. buvo suformuotas 1-asis Lietuvos policijos pulkas. Kol buvo formuojamas, pulkas stovėjo buvusios priešlėktuvinės apsaugos rinktinės kareivinėse, o vėliau buvo perkeltas į šiaurės rytus nuo Kauno, kur iki liepos 29 d. Kleboniščio, Biruliškių ir Naujasodžio kaimų apylinkėse ruošė gynybos pozicijas.

Tų metų rudenį batalionai pakriko, juose liko labai mažai karių: vieni jų pabėgo į namus, kiti nelegaliai traukėsi į Vakarus.

Vokiečiai lietuviais nebesitikiėjo, todėl į Tilžę atkeltą policijos pulką nuginklavo, puskarininkius ir kareivius nusiuntė į vokiškus priešlėktuvinės gynybos dalinius, o karininkus išvežė į Dresdeną.

Apie tai, kas artėjant Raudonajai armijai atsitiko mūsų batalionams, 1953 metais nemažai buvo rašoma JAV leistame žurnale „Karys“. Čia pateikiamas vieno straipsnio atpasakojimas.

...Daug kautynių įvyko, kol galiausiai frontui artėjant lietuvių batalionams teko trauktis. Jiems įsakoma ginti Lentvarį nuo besiveržiančios Raudonosios armijos,

bet iš čia, dar nesusirėmus su priešū, jie perkeliama ruošti įtvirtinimų ir ginti Kauno. Jau raudonarmiečiams užėmus Palemoną ir ties Prienais persikėlus per Nemuną, kariai metami tenai. Priešui su tankiais smarkiau paspaudus, jiems tenka trauktis ir organizuoti stabdymo liniją prie Kauną su Marijampole jungiančio plento. Dar nespėjus išsidėstyti ir vokiečių artilerijai tinkamai paremti, reikia vėl trauktis. Kita stabdymo linija buvo numatyta ant Šešupės krantų, bet ir čia, dar nespėjus suorganizuoti gynybos, prieš tankai prasiveržia neišsprogdintu tiltu per Šešupę ir lipa ant kulnų. Priešas sulaikomas tik Didvyžių kaime, kur jau buvo geriau paruošti apkasai.

Vėliau to ruožo generolo įsakymu lietuvių batalionai atitraukiami į Rytprūsius persiorganizuoti ir laukti tolesnio įsakymo. Čia besitvarkant, atvyksta ir ankstesnioji vadovybė, kuri batalionams įsako patraukti į Tilžę. Vokiečiai, neišvartinę kovos pajėgumo, aukštesnių viršinių įsakymu batalionus performuoja į oro apsaugos dalinius. Dalis karininkų siunčiami į Dresdeną, o iš ten kiek vėliau — į Žemaitiją, į formuojamus lietuvių pulkus. Tačiau ir čia neilgai išbūna.

Spalio 8 d., pralaužusi frontą, Raudonoji armija stumiasi į priekį. Pirmasis pulkas išvedamas ginti stovėjimo vietas, o visi kiti lieka rezerve. Po trumpų kautynių pulkas, panzerfaustais pamušęs keletą tankų, traukiasi ir ruošiasi stabdyti priešą prie Barstyčių kalvų.

Raudonajai armijai pasistūmus į priekį, tenka per Palangą, Klaipėdą, Juodkrantę, Nidą, Rasytę, Kranžą trauktis į Karaliaučių. Iš ten kariai nuvežami į Morungoną, čia iš lietuvių dalinių sudarytos kuopos priskiriamos prie vokiečių batalionų. Vėliau — Lyckas, Johaniburgas, Plockas (Poėenas) ir, 1945 m. sausio antroje pusėje Raudono-

najai armijai pradėjus didįjį puolimą, pėsčiomis per Graudenzą traukiamasi Danzigo link. Ilgesniam laikui apsistojama. Hoch Stibliau rajone, kol rusai, prasiveržę prie jūros ties Kolbergu, ir iš čia išvaro. Toliau visi keliai veda tik į Danzigą. Netrukus užimamas Gotenhafenas, o galiausiai ir pats Danzigas. Vokiečių vermachtas prispaudžiamas prie Vyslos 5—10 kilometrų plote kairėje upės pusėje ir ne didesniame — dešinėje. Dieną ir naktį virš galvų zuja lėktuvai, nešdami mirtį. Visi vietiniai gyventojai iškelti, viešpatauja karinė tvarka. Kadangi maisto produktai prastai pristatomi, jų davinys mažinamas.

Balandžio mėnesį vokiečiai nutaria šį „katilą“ likviduoti, tačiau tai padaryti sunku ir nebaigiama iki pat kapituliacijos.

Gegužės 3 ar 4 d. gaunamas įsakymas visiems lietuviams, išskyrus vieną kitą, vykti į surinkimo lagerį, iš kur jie būsia perkelti į Vidurio Vokietiją.

Visas vokiečių batalionas, o kartu ir lietuviai, keletą dienų ruošiasi išsikelti į Hello pusiasalį. Nustatyta dieną laivams neatplaukus, tenka dar pasilikti. Kitą dieną gaunamas įsakymas visus svetimtaučius surinkti viename lageryje ir iš ten juos iškelti.

Pagaliau lietuviai patenka į anglų zoną. Jie mėgina susisiekti su tarp vokiečių išblaškytais lietuviais kariais, bet iš pradžių nesiseka. Pagaliau pavyksta rasti lietuvių karių dalinėlių (apie 600 žmonių).

Liepos pradžioje dalis batalionų perkeliama į kitą vietovę, kur jau randa atvykusį vieną lietuvių dalinį (apie 700 vyrų). Vos pradėjus kurtis naujoje vietoje, atvyksta dar vienas dalinys (304 vyrai). Iš viso lietuvių grupėje buvo apie 1500 vyrų.

Po keleto dienų vietovė jau išžvalgyta, ir vyrai ima

bėgti. Kaip tai vyko, galima suprasti iš to, kad viename dalinyje (per 300 vyrų) keliantis į kitą vietą tebuvo likę 100.

Rugsėjo 11 d. gaunamas įsakymas susikrauti daiktus ir vykti į pereinamąjį lagerį. Kur iš jo bus vykstama, niekas neskelbia. Sklinda gandai, kad naujoje vietoje bus išrašyti dokumentai ir visi paleisti. Po poros dienų lietuviai atsiduria Belgijoje, Cedelgheme.

Nuotaikos lageryje labai prastos. Kalbama tik apie maistą. Kiekvienas trokšta būti kuo greičiau paleistas, o vėliau dirbti, kad ir sunkiausią darbą, vien už sotų maistą.

Vos atvykus, latvių pastoriai padeda užmegzti ryšį su lietuvių kunigu J. Danausku, o šis padeda susisiekti su New Yorke esančiu Lietuvos konsulu, kuris daug vargšta ieškodamas Amerikoje giminaičių. Yra net tokių, kurie, dar tebebūdami belaisvių lageryje, išigyja leidimus vykti į Ameriką.

Kaip visur, taip ir čia lietuviais ima domėtis berijiniai čekistai. Į lagerį atvyksta anglų saugoma rusų delegacija (pulkininkas, politinis vadovas ir keletas karininkų) ir ragina vyrus vykti namo. Tarp visų tautybių žmonių atsiranda tokių, kurie ta proga pasinaudoja. Pradedama ieškoti karinių nusikaltėlių. Kartą atvykusi tokia delegacija iš lagerio komendanto pareikalauja išduoti latvi plk. Kripenzą ir vieną kapitoną. Plk. Kripenzas, gavęs įsakymą vykti, grįžta į savo buveinę, išsitraukia peilį ir smeigia sau į krūtinę. Vėliau jis nuvežamas į ligoninę, o kapitonas sėda į rusų mašiną ir dingsta. Laimei, tuo metu lageryje buvo latvių pastorius, kuris tuojau grįžta į Brusselį ir telegrafuoja Londonan Latvijos pasiuntiniui. Šis

tuojau imasi žygių Anglijos užsienio reikalų ministerijoje. Vėliau lagerio komendantas apgailestauja dėl šio nesusipratimo. Kitą kartą vėl išduodamas latvis majoras. Susirūpinama, kad vieną gražią dieną visi gali sulaukti panašus likimo. Įteikiami memorandumai ir išspėjama, kad jei ir toliau tokie dalykai pasikartos, bus paskelbtas bado streikas. Ar tie memorandumai kuo nors padėjo, sunku pasakyti, bet daugiau tokių įvykių nebepasitaikė.

Galiausiai 1946 metų kovo mėnesį pradedama vyrus paleidinėti. Pirmiausia tokia laimė tenka estams, o vėliau — lietuviams. Kiekvienam duodama šiek tiek aprangos, pakeičiami susidėvėję batai, įteikiami dokumentai ir patikrinamas bagažas — ieškoma ginklų. Po to jie sulaišinami į prekinis vagonus ir siunčiami į Vokietiją...

* * *

Šiaurės Lietuvoje bazavęsi LAD batalionai Kurše pateko į apsupimą ir kovojo ne tik su Raudonosios armijos pulkais, bet ir su čia dislokuota 16-ąja lietuviškąja šaulių divizija. Tai buvo tragiškas momentas, kai dviejų okupantų verčiami lietuviai žudė vieni kitus.

Kas atsitiko lietuviams kariams, kurie Kurše buvo Raudonosios armijos apsupti? Tik beveik po 8 metų Vokietijoje leidžiamo laikraščio „Revue“ 21-ame numeryje ir vėlesniuose buvo aprašytas likimas tų 2509 Kurše kovojusių karių, kurie 1945 metų balandžio pabaigoje — gegužės pradžioje pabėgo į Švediją ir buvo atiduoti rusams. Išsamų straipsnį apie tai, antrašte „Wehe dem Besiegten“ („Vargas nugalėtajam“), parašė internuotųjų lagerio kapelionas Uffas Paulis Blumas. Kapelionas rašė, kad belaisviai siuntė telegramas Švedijos karaliui, Romos

popiežiui bei JAV prezidentui Trumenui, jose maldavo sutrukdyti atiduoti juos rusams, tačiau tik prezidentas Trumanas telegrama paprašė Švedijos vyriausybę kuo ilgiau vilkinti belaisvių atidavimą. Švedijos užsienio reikalų ministras Undenas (anksčiau dokumentą, pagal kurį internuoti belaisviai turėjo būti atiduoti rusams, buvo pasirašęs jo pirmtakas) jam telegrama atsakė: „Didelio krašto draugiškumas mums yra svarbiau negu 3000 svetimų kareivių likimas“.

Ne visai tiksliais duomenimis, tada Kuršą paliko apie 600 lietuvių kareivių ir daugiau kaip 30 karininkų.

1945 metų pradžioje Lietuvos apsaugos dalinių, arba vadinamųjų savisaugos batalionų, jau nebebuvo. Kai kurie jų kariai, Vokietijoje patekę į persikėlėlių stovyklas, vėliau pasklido Vakarų pasaulyje. Dalis karininkų ir kareivių pasitraukė į Lietuvos miškus, kūrė rezistentų būrius, vadovavo jų kovai su sovietiniais okupantais.

LIETUVOS VIETINĖ RINKTINĖ

J. Brazaitis (Ambrazevičius) JAV išleistų savo „Raštų“ šeštame tome „Vienų vieni“, skyrelyje „Pasyvusis pasipriešinimas“, rašo, jog „Lietuvos žmonės greitai įsitikino, kad nacistinė Vokietija nepagerbs tai, dėl ko vyko sukilimas prieš sovietinę okupaciją — Lietuvos nepriklausomybės. Tačiau tebetikėjo, kad karo eiga nusilpnins Sovietų Sąjungą ir Vokietiją ir Lietuvai bus panaši proga nepriklausomybei atgauti kaip Pirmojo pasaulinio karo gale“².

Tai buvo konstruktyvi pažiūra. Karo metus buvo planuojama pergyventi vengiant savo žmonių aukų, netal-

kininkaujant naujiems okupantams ir „nesitraukiant nuo nepriklausomybės principo“. Nors ir menka istorinė partitis mokė, kad Sovietų Sąjunga ir Vokietijos Reichas yra didžiausi lietuvių tautos priešai. Abi imperinės valstybės su savo diktatūrine valdžios sistema buvo svetimos Lietuvai, jos siekė pavergti ir sunaikinti Lietuvą kaip valstybę.

Į visa tai atsižvelgiant ir buvo organizuojama rezistencinė lietuvių veikla prieš Vokietijos Reicho okupacinės valdžios organus Lietuvoje. Pirmiausia tuo užsiėmė Lietuvos laikinoji vyriausybė.

Jau 1941 m. birželio 24 d. rytą, Kauno gatvėse tebeaidint šūviams, į pirmąjį posėdį susirinko Lietuvos laikinosios vyriausybės nariai. Posėdžio pirmininkas buvo Lietuvos laikinosios vyriausybės švietimo ministras J. Ambrazevičius (jis juo buvo ir vėliau).

Lietuvos laikinoji vyriausybė nutarė „pastatyti atvykstančius vokiečius prieš įvykusį faktą, kad Lietuva yra nepriklausoma ir jos vyriausybė jau yra atstačiusi tvarką įstaigose bei įmonėse“³. Be to, buvo išplėsta vyriausybės sudėtis, sudaryta Krašto gynimo taryba, kuri turėjo vadovauti Lietuvos partizanams ir koordinuoti jų kovinius veiksmus. Tarybos nariai buvo gen. S. Pundzevičius, gen. M. Rėklaitis, plk. J. Vėbra, Kauno miesto komendantas plk. J. Bobelis ir miesto burmistras K. Palčiauskas.

Berlynas pabrėžė: jokios Lietuvos nepriklausomybės ir jokios jos nacionalinės vyriausybės.

Nors Kauno ir jo valsčių gyventojai vermachto divizijas sutiko šiltai, kaip išvaduotojas iš raudonojo siaubo, tačiau jau trečią karo dieną, birželio 24-ąją, apie pietus į Kauno radiofoną atvyko kareivių lydymas vokiečių karininkas, kuris savo vadovybei vokiškai pranešė:

— Čia leitenantas Flohretas, ką tik užėmiau Kauno radiofoną ir Kauno muziejaus bokšte iškėliau Reicho vėliavą!

Jis nutylėjo, kad Kauno radiofoną buvo užėmę ir jau pusantros paros savo rankose laikė Kauno partizanai. Tai buvo pirmas ženklas, kad Reicho karinė vadovybė į Lietuvą žiūri kaip į okupuotą kraštą ir nejaučia jai jokių simpatijų. Tolesni vokiečių veiksmai tai patvirtino. Jie buvo nusprendę ignoruoti Lietuvos nepriklausomybę, pašalinti Laikinąją vyriausybę, ją pakeisti iš Berlyno atsiųstais komisarais, paskirti vietinius patikėtinius. Taip ir padaroma: 1941 m. liepos 25 d. paskelbiama, kad Baltijos kraštuose įvedama vokiečių civilinė valdžia (Zivilverwaltung).

1941 m. rugpjūčio 5 d. Lietuvos laikinoji vyriausybė susirinko į paskutinį posėdį. Tą dieną generalinis komisaras Lietuvoje A. von Rentelnas Laikinosios vyriausybės nariams perskaitė savo valdžios gaires nubrėžiantį raštą:

„[...] aš perėmiau civilinę valdžią buvusios laisvos Lietuvos valstybės kaip generalinis komisaras Kaune.

[...] Po civilinės valdžios įvedimo Jūsų darbas, kaip ministerių, turi būti laikomas baigtu.

[...] Galutinį šio krašto santykių sutvarkymą Fűchreris pasiliko po karo pabaigos [...]

[...] Vokiečių kalba yra tarnybinė, lietuvių kalba yra leistina [...]

[...] Tarnybų susisiekimas su kitomis vokiečių įstaigomis leistinas visokioms lietuvių valdžios įstaigoms tik per sričių komisarų tarpininkavimą [...]"⁴.

Šiais komisaro žodžiais buvo atvirai paskelbta, kad vėl įvedamas okupacinis režimas, kad Lietuva netaps ne-

priklausoma, kad lietuvių kalba yra antraeilė („leistina“).

Sustabdžius Lietuvos laikinosios vyriausybės veiklą, po 4—5 savaičių Lietuvių aktyvistų fondo (LAF) vadovai parašė protesto memorandumą Hitleriui, Ribbentropui ir feldmaršalui Keiteliui. Jis buvo įteiktas 1941 m. rugsėjo 20 d. Rugsėjo 22 d. LAF buvo uždraustas, o jo turtas — konfiskuotas.

Tačiau patriotinės jėgos nepalūžo: jos būrėsi į naujas pagrindines organizacijas — Lietuvių frontą ir Lietuvių laisvės kovotojų sąjungą. Pirmosios organizacijos gretose susitelkė buvę Lietuvos kariuomenės karininkai, kariai. Jie ginklavosi — rengėsi paskutiniam karo etapui, kovai dėl Tėvynės laisvės. Be šių didelių slaptų organizacijų, dar veikė Vienybės sąjūdis, Lietuvos laisvės armija, kurios gretose buvo jauni karininkai ir kareiviai. Ši judri kovinė organizacija po antros bolševikinės okupacijos stojo į rezistencinę kovą.

Į antihitlerinę kovą įsitraukė ir dalis lietuvių inteligentų.

1943-ųjų pabaigoje buvo įkurtas Vyriausiasis Lietuvos išlaisvinimo komitetas. 1944 m. vasario 16 d. jis paskelbė Deklaraciją, raginusią ginti Lietuvos nepriklausomybę.

Tačiau karas ėmė klostytis nepalankiai Reichui. Kai vermachtas patyrė didžiulį pralaimėjimą prie Stalingrado, vokiečių valdžios vyrų žvilgsniai nukrypo į Lietuvą — vieną iš Ostlando rajonų.

1943 m. vasario 24 ir 27 d. „Ateities“ laikraštyje Reicho komisaras Rytų krašte H. Lohzė paskelbė atsišaukimą į Lietuvos vyrus. Jame buvo raginama stoti į „savo tėvynės legioną — kovoti ginklu su gresiančiu bolševizmu“, t. y. stoti į hitlerininkų organizuojamą lietuvišką SS

legioną. Lietuvos generalinis komisaras A. von Rentelnas ir kiti Reicho atstovai pasirašė raginimą „Lietuviai, prie ginklo!“ Jiems pritarė pirmasis generalinis tarėjas P. Kubiliūnas, Kauno arkivyskupas metropolitas J. Skvirckas. Tačiau šie raginimai liko be atgarsio. Lietuviai nepakluso okupantams. Prieš lietuvių vyrų mobilizaciją griežtai pasisakė Lietuvos aktyvistai. Vilniaus šv. Jono bažnyčios kunigas A. Lipnickas per vieną pamokslą viešai pareiškė, kad „vokiečiai lietuvių už degtinę ir cigaretes nenupirks“.

Tų pat metų rugpjūčio mėnesį Lietuvoje pasklido pogrindyje spausdintas atsišaukimas į Lietuvos jaunimą:

„Vokiečių civilfervaltungas, varydamas Lietuvos alinimo ir Lietuvių Tautos silpninimo darba, vėl atkreipė savo akis į Tave. [...] Fronte lietuviai turės pakeisti vokiečius ir lieti kraują už jų interesus. Lietuvoje gi civilfervaltungas galės dar laisviau šeimininkauti ir dar smarkiau varyti kolonizaciją [...]

Lietuvai mobilizacija yra pragaištinga [...]

[...] Iki ateis laikas griebtis ginklo atgauti Lietuvos LAISVEI, visų mūsų laikysena turi būti vieninga ir tvirta: nė vienas šaukiamas nestokime ir iš Lietuvos nevykime, o gaudomi slapstykimės" ⁵.

Okupacinė valdžia ėmėsi griežtų priemonių: uždarė Vilniaus ir Kauno universitetus ir kai kurias specialiąsias vidurines mokyklas, į koncentracijos stovyklas išvežė dešimtis lietuvių mokslininkų, rašytojų, kultūros veikėjų.

1943 metų vasarą, nepavykus įkurti SS legiono, naciai ėmėsi organizuoti lietuviškus statybos batalionus. Jiems pavyko suvilioti mūsų vyrus ir sudaryti tris batalionus (apie 1200 žmonių).

Rytų ir vakarų fronte susiklosčius kritiškai padėčiai, hitlerininkai buvo priversti daryti kai kurių nuolaidų: jie leido formuoti „lietuviškas ginkluotąsias pajėgas“, nes „Lietuvos kariuomenės vardas“, kaip pažymėjo buvęs Lietuvos kariuomenės vadas d. gen. S. Raštikis, jiems buvo nepriimtinas. Šių pajėgų organizatoriumi vokiečiai paskyrė atsargos b. gen. P. Plechavičių. Jis turėjo suformuoti diviziją. SS obergruppenfiureris Jeckelnas ir SS bei policijos vadas Lietuvoje SS generolas majoras Harmas pritarė šiai idėjai, ir 1944 m. vasario 13 d. buvo pasirašytas susitarimas Lietuvoje kovai su „besiplečiančiu banditizmu“ steigti Lietuvos vietinę rinktinę (LVR), o apskrityse — lietuvių karo komendantūras. Rinktinę turėjo sudaryti 20 batalionų, o jai vadovauti — lietuviai karininkai. Batalionų veiklos ribos — Lietuvos teritorija.

Po trijų dienų gen. P. Plechavičius per radiją pasakė kalbą, o spaudoje pasirodė jo atsišaukimai, raginę lietuvius stoti į formuojamą Lietuvos vietinę rinktinę. Greitai buvo surinkta tiek vyrų, kiek reikėjo. Tokia sėkmė nustebino vokiečius. Jie iš P. Plechavičiaus pareikalavo surinkti dar 70—80 tūkstančių lietuvių pagalbinei tarnybai vokiečių kariuomenėje. Reikalavimas nebuvo įvykdytas. Balandžio 6 d. generalinis komisaras von Rentelnas pareikalavo 80 tūkstančių lietuvių darbininkų į Reichą — darbams ūkiuose ir gamyklose, tačiau ir šis reikalavimas neįvykdomas. Po dešimties dienų, t. y. balandžio 15—16 d., von Rentelnas ultimatyviai pareikalavo paskelbti darbininkų mobilizaciją.

Balandžio 28 d. gen. P. Plechavičius, vykdydamas vokiečių reikalavimą, per radiją paskelbė papildomą lietuvių mobilizaciją. Jai griežtai priešinosi lietuvių pogrind-

džio spauda, visos slaptos lietuvių politinės organizacijos. Mobilizacija nepavyko.

„Gegužės 9 dieną rinktinės štabe,— prisimena gen. S. Raštikis,— buvo gautas vokiečių SS ir policijos vado Lietuvoje gen. mjr. Hintze raštas, kad Jeckelno įsakymu [...] Vilniaus krašte esantieji vietinės rinktinės batalionai (jų ten buvo 7) pereina betarpiškon paties Jeckelno valdžion, kad visi kiti batalionai, visos vietinės rinktinės komendantūros apskrityse ir visi kiti rinktinės daliniai pereina vokiečių sričių komisarų (Gebietskommissare) valdžion, kad visi lietuvių batalionai gausią vokiečių SS uniformas [...] kad nuo šiol jie esą pavadinti vokiečių policijos pagalbiniais batalionais“⁶.

Vokiečiai vykdė Jeckelno įsakymą. Gegužės 15 d. 15 val. gen. P. Plechavičius ir jo štabo viršininkas plk. O. Urbonas buvo pakviesti į Pažangos rūmus, į vokiečių policijos vado būstinę, kur juos nuginklavo ir suėmė. Tą pačią dieną gestapininkai ir esesininkai suėmė LVR štabo narius ir štabe įsikūrusios Kauno komendantūros tarnautojus.

Vakare visi LVR štabo karininkai buvo nuvežti į gestapo rūsius. Gegužės 23 d. apie 50 karininkų pateko į netoli Rygos esančią Salaspilio koncentracijos stovyklą. Kitur buvusius ir neišsislapsčiusius Vietinės rinktinės dalinių karius gegužės 15 d. vokiečiai nuginklavo ir suėmė. Kitą dieną tankečių remiami vokiečiai puolė Marijampolės kareivines, kur buvo įsikūrusi karo mokykla.

Vokiečiai žiauriai susidorojo su Vilniaus krašte ir mieste dislokuotų batalionų kareiviais bei karininkais. Jie atskyrė karininkus nuo kareivių ir uždarė juos Ligonių kasų rūmų seife. Apie 100 kareivių sušaudė. Gegužės 17 d. Paneriuose vokiečiai sušaudė 17 LVR puskarinin-

kių, grandinių ir eilinių karių. Po keturių dienų Vilniaus kareivinių kieme hitlerininkai išrikiavo apie 800 beginklių karių, iš jų atrinko dešimt ir, nuvežę į Panerius, sušaudė. Toks pat likimas ištiko ir 41 areštinėje sėdėjusį kareivį.

Daugiau kaip 3500 karių buvo suimta ir atvežta į buvusią rusų karo belaisvių stovyklą prie VI forto. Vėliau jie buvo perrengti vokiečių karo aviacijos drabužiais ir, stiprios sargybos lydimi, išvežti į Vokietiją darbams.

Toks likimas ištiko Lietuvos vietinę rinktinę, kurios kariai vėliau buvo vadinami plechavičiukais, tremiami į Sibira, kaltinami tarnyba hitlerininkams.

* * *

Be šių junginių, hitlerininkai, griebęsi prievartos priemonių (žmonių gaudymo, vadinamosios darbo prievolės), suorganizavo keletą šimtų „savanorių“ transporto tarnybai.

Vykstant kovoms jau Lietuvos žemėje, 1944 metų vasarą Žemaitijoje buvo įsteigta Tėvynės apsaugos rinktinė (TAR). Jos nariai — iš Rytų Lietuvos pasitraukę lietuviai kariai, ginkluoti partizanų, policininkų būriai. Į šią rinktinę įstojo vietiniai buvę kariai savanoriai. Ji užėmė pozicijas prie Papilės, Ventos upės kairiajame krante. Po keletos dienų rinktinė buvo perkelta Sedos—Telšių fronto linijoje. Čia ji kovėsi su sovietinės armijos dalimis. Atkakliai priešindamasi, TAR pasitraukė Barstyčių, Palangos link. Raudonarmiečiams atakuojant, dalis TAR vyrų (apie 1000 žmonių) pasitraukė į Rytprūsius, kur vokiečiai iš jų sudarė 8 statybos pionierių kuopas. Jos buvo naudojamos įtvirtinimams statyti.

1944 metų vasarą Žemaitijoje, prie Platelių, įsteigiama „Vanagu“ vyriausioji būstinė (štabas). Tai buvo karinė organizacija — pirmieji Lietuvos laisvės armijos daliniai. Jiems vadovavo buvę Lietuvos kariuomenės karininkai. „Vanagu“ tikslas — nesitraukti iš Lietuvos ir kovoti su rusais bei vokiečiais. Glaudesnių ryšių su Tėvynės apsaugos rinktine jie nepalaikė.

Raudonarmiečiams užėmus Žemaitiją, „Vanagai“ pergrupavo savo jėgas ir pradėjo partizaninį karą su raudonaisiais okupantais.

16-OJI LIETUVIŠKOJI ŠAULIŲ DIVIZIJA

SSRS valstybės gynimo komiteto nutarimu 1941 metų pabaigoje buvo pradėta formuoti 16-oji lietuviškoji šaulių divizija. Jos pagrindą sudarė buvusio 29-ojo teritorinio šaulių korpuso karių ir karininkų, Vilniaus pėstininkų karo mokyklos auklėtinių likučiai, evakuoti partiniai ir sovietiniai darbuotojai, nuo seno SSRS teritorijoje gyvenę lietuviai. Tarp karių ir karininkų, ypač artileristų, buvo nemaža kitų tautybių žmonių. Buvo suformuoti 156-asis, 167-asis, 249-asis šaulių pulkai, 224-asis artilerijos pulkas ir kiti daliniai, sudarę diviziją. Divizijos vadu tapo gen. mjr. F. Baltušis-Žemaitis, divizijos kariniu komisaru — pulko komisaras J. Macijauskas, divizijos vado pavaduotoju — gen. mjr. V. Karvelis, štabo viršininku — paplk. V. Motieka, vėliau — plk. V. Kiršinas, artilerijos viršininku — plk. J. Žiburkus.

1942 metų vasario pradžioje buvo pradėtas karinis divizijos rengimas, o 1943 m. sausio 19 d. ji jau perduodama 2-ajai tankų armijai (Glebovo rajonas). Iš čia prasi-

dėjo alinantis žygis į frontą. Vasario 17 d. divizija pasiekė 48-osios armijos dislokacijos vietą, ir 19 d. rytą ji jau buvo sutelkta Aleksejevkos, Zolotoj Rogo, Traicho, Protasovo kaimų rajone (Oriolo sritis). Ir čia, prie Aleksejevkos, kur įvyko 16-osios lietuviškosios šaulių divizijos, kaip nacionalinio kovinio vieneto, pirmosios kautynės su vokiečiais, ji buvo beveik visai sutriuškinta. Bet apie tai — iš eilės, gyvu liudytojų žodžiu.

Buvęs divizijos artilerijos pulko vadas, dimisijos artilerijos gen. mjr. P. Petronis knygos autoriui pasakojo:

„Iš Tulos išžygiavome 1942 m. gruodžio 27 d. Pėstininkai žygio tvarka nusitiesė kolonomis pulkas po pulko, batalionas po bataliono. Kariai ant savo pečių, be šautuvų ir automatų, maišeliuose nešėsi šovinius, granatas, negausias maisto atsargas.

Mano vadovaujama artilerija sunkiai judėjo pirmyn per apsnigtus laukus. Mongoliški maži arkliai vos vilko 5 baterijų pabūklus (76 mm), o traktoriniai vilkikai — 3 baterijų haubicas (122 mm). Čemės mieste — trumpas poilsis. 1943 m. sausio 19 d. divizija pajudėjo fronto link. Prasidėjo sunkiausios dienos ir naktys. Sniego — iki juosmens, šaltis — 35—40 laipsnių. Aplink kiek akys užmato — tušti laukai: praėjęs frontas viską sunaikino. Sustojus poilsiui, kariai vietoje guldavo ir užmigdavo. Vadai vis žadindavo juos, kad nesušaltų. Armijos, kuriai priklausėme, štabas mūsų neap rūpino nei maisto produktais, nei pašarais arkliams, nei degalais. Mūsų užnugario tarnybos, virtuvės su maistu atsiliko, nes sunkvežimukai nepajėgė iverkti sniegynų. Kariai badavo, silpo. Jie vos bepaėjo (daugelį vedė stipresnieji), todėl pakelėse išmėtė lengvuosius minosvaidžius (40 mm), jų minas. Pradėjo kristi arkliai, vienas po kito pakelėje buvo palikti vilkikai su

haubicomis. Padėtis darėsi tiesiog kritiška. Kai atvykome į Ruskij Brodą, geležinkelio stotyje užtikau ešeloną su avizomis. Gavau dviejų savaičių normą. Tačiau kad galėtume paimti pašarus, turėjome palikti beveik du trečdalius artilerijos sviedinių. Vėl žygis. Kuo toliau, tuo sunkiau judėjome dislokacijos kryptimi. Tai buvo klipatų, o ne karių žygis. Kitaip nepavadinsi...

Vasario 20 d. divizija gavo 48-osios armijos vado įsakymą užimti pozicijas. Kariai, vos sniege prasikasę duobutes, spiginant 40 laipsnių šalčiui, tris dienas laukė puolimo. Ir tris dienas vokiečių artilerija, sunkieji minosvaidžiai, aviacija malė mūsų pozicijas. O mes? Ką mes! Vienu kitu patrankos šūviu atsakėme į jų masinę ugnį — taip pat sviedinius puolimui.

Kodėl vasario 21—23 d. karius laikėme prieš ugnį ir nepuolėme? 48-osios armijos artilerijos, minosvaidžių dalys, kurios turėjo savo ugnimi remti mūsų puolimą, neatvyko: neturėjo degalų vilkikams, šaudmenų... Pagaliau buvo duota komanda pasirengti puolimui vasario 24 d. Atvykęs į divizijos štabą, prisistačiau vadui gen. mjr. F. Baltušiu-Žemaičiui ir raportavau, kad mūsų artilerija dėl sviedinių stokos negalės remti pėstininkų puolimo, naikinti kulkosvaidžių ugnies taškų, minosvaidžių, artilerijos pozicijų.

— Ko jaudiniesi? — atsakė Baltušis.— Trinktelėsi 3—4 sviedinius į vokiečių pozicijas, ir jie pabėgs.

— Drauge generole, per visą karą mes bėgome, o vokiečių bėgant dar nemačiau,— paprieštaravau divizijos vadui.

Mane griežtai nutraukė komisaras J. Macijauskas:

— Renkis puolimui! Šturmu paimsime fašistų įtvirtinimus!

Išaušo saulėta, šalta vasario 24-oji. Nustatytu laiku visame divizijos fronte nugriaudėjo po keletą mūsų artilerijos salvių. Tai buvo lyg botago pliaukštelėjimas per vandenį. Mūsų pabūklai nutilo, ir pėstininkai pakilo į ataką. Mes, nepajėgdami remti savo „mirtininkų" puolimo, stebėjome jų ataką. O priešų visų ginklų ugnis siūbtelėjo į jų gretas..."

O štai ką prisimena buvęs 156-ojo pėstininkų pulko būrio, vėliau kuopos vadas mjr. J. Žvirblis:

„Savo pasakojimą apie divizijos žygį į frontą noriu pradėti Kosto Korsako eilėmis, skirtomis 16-ajai lietuviškajai šaulių divizijai:

Per pūgą, sniegą, šaltį
Žygiavo jos būriai.
Iš nuovargio pagelte
Vos laikėsi kariai.

Deja, taip buvo! Kaip galėjo kariams užtekti jėgų, jei jie žygiuodavo kas parą po 40 kilometrų per gilius sniegynus, o tai parai jie gaudavo „maistui" po 100 gramų ruginių miltų! Gavai juos — ką nori, tą daryk. Poilsio valandėlėmis kai kas bandė virti sriubą. Nebuvo druskos. Kiti žlembė miltus su sniegu. Daugelis pradėjo viduriuoti. Mūsų arkliai krito ne tik iš bado, bet ir iš nuovargio. O vyrai, badaudami, pajuodę, išsekę, judėjo lyg šešėliai pirmyn. Jie buvo ištvermingesni ir už gyvulius.

Aleksėjevkos apylinkėse užėmėme kovines pozicijas. Sniege pasirausėme apkasėlius, kad prisidengtume ne tiek nuo priešų, kiek nuo žvarbaus vėjo. Giliau apsikasti, pasidaryti bent sniege perėjas, užmaskuoti apkasus neleido

vadai F. Baltušis-Žemaitis ir J. Macijauskas. Girdi, jei kariai geriau įsikurs, taps nekovingi.

Jau pirmą dieną fronte, vasario 20-ąją, mus pastebėjo priešas. Apšaudė apkasus. Pavakariais užskrido apie 20 vokiečių bombonešių ir iš nedidelio aukščio mėtė bombas. Kilo stulpai sniego ir žemių su ištaršytais mūsų karių kūnais. Išmetę bombas, vokiečiai apsuko ratą ir grįžo atgal. Dabar jie mus kapojo iš savo kulkosvaidžių. Žuvo daug karių ir karininkų. Tris dienas mus malė priešas. Pagaliau puolimas. Jis buvo neparengtas. Vokiečių apkasuose driokstelėjo keletas sprogimų, ir mes pakilome į ataką. Vokiečiai, kurių ugnies taškai buvo nesunaikinti, o jų apkasus slėpė aukšti sniego ir ledo „S“ formos skydai, kryžmine ugnimi mus skynė kaip šienpjovio dalgis žolę.

Aš su savo 40 karių būriu, brisdamas iki juosmens per sniegą, kapanojausi prieš link. Šaudėme nematydami taikinio. Vokiečiai mus matė puikiausiai. Mūsų brydės per sniegą žymėjo vienas po kito nukautų ir sužeistų karių kūnai. Kol priartėjome prie vokiečių apkasų, aš jau nebeturėjau karių. Su 7 likusiais vyrais prisidėjau prie kaimyno iš dešinės, ir įsiveržėme į priešo apkasus. Vokiečiai pasitraukė palikę užmuštuosius ir sužeistuosius.

Vakarop vėl puolėme, bet nesėkmingai: mus sulaukė vokiečių minosvaidžių ugnies užtvara.

Apsikasėme. Puolimo nebuvo — nebeturėjome jėgų... Tokios buvo pirmosios kautynės, per kurias iš tikrujų buvo sunaikinta divizija..."⁷

Kas gi kaltas, kad prie Aleksejevkos buvo beveik sunaikinta 16-oji lietuviškoji šaulių divizija? Artilerijos gen. mjr. P. Petronio nuomonė tokia: „Raudonosios armi-

jos vadai po Stalingrado kautynių buvo pagauti entuziazmo ir manė, jog hitlerinė kariuomenė nuo mūsų puolimų trūkčiagalviais bėgs į Vakarus. Daugelis vadų, ypač pilietinio karo dalyvių, tokių kaip gen. F. Baltušis-Žemaitis ir komisaras J. Macijauskas, manė, jog šio karo kautynių sėkmę lemia ne ginklai, o mūsų karių veržlumas. Štai kodėl divizijos vadas F. Baltušis-Žemaitis man ir pasakė, kad po keletos mūsų artilerijos šūvių vokiečiai pabėgs.

Be to, nei Baltušis, nei Macijauskas nesirūpino užnugariu, tiekiamą jie tiesiog ignoravo. Taigi neturėdami sviedinių ir minų mes nesunaikinome priešo ugnies taškų, negalėjome remti pėstininkų puolimo. Jie buvo palikti likimo valiai, o priešas buvo gerai pasirengęs gynybai, buvo sutelkęs visų ginklų ugnį.

Po šių kautynių divizijos artilerijos vadas plk. J. Žiburkus smarkiai susipyko su F. Baltušiu-Žemaičiu ir J. Macijausku. Jis jiems pareiškė, kad tokiomis sąlygomis nebuvo galima pulti priešą, kad jie kalti dėl šių kruvinių ir nesėkmingų kautynių⁸.

Gen. mjr. P. Petroniui pritarė ir mjr. J. Žvirblis: „Kautynės prie Aleksejevkos parodė, kad mūsų divizijos vadai F. Baltušis-Žemaitis ir J. Macijauskas yra nekompetentingi, nesugeba vadovauti divizijai, mūsų. Ar reikėjo divizijai pulti visu frontu, jei neturėjome artilerijos, minosvaidžių, tankų, aviacijos, kuri būtų rėmusi puolančius pėstininkus? Manau, nereikėjo. Kiekvienam vadui turėjo būti aišku, kad šiuo atveju reikėjo sunkiuosius ginklus sukoncentruoti bent viename pulke ir sutelkta jų ugnimi paremti pėstininkus. Tai būtų nulėmę atakos sėkmę, nebūtų buvę tokių gyvosios jėgos nuostolių“⁹.

1984 m. liepos 27 d. autorius, susitikęs su tuometiniu Centrinio valstybinio archyvo direktoriumi F. Bieliausku, paprašė papasakoti, kodėl pirmosios kautynės divizijai buvo nesėkmingos, kodėl tiek daug karių žuvo kautynėse prie Aleksejevkos, kas kaltas dėl šių nesėkmių? Tada jis trumpai pasakė, kad visa atsakomybė tenka divizijos vadui gen. m. j. r. F. Baltušiu-2emaičiui ir komisarui J. Macijauskui. Gerai žinodami, kad divizijos pulkai nėra pasirengę puolimui, jie juos tiesiog pasiuntė mirčiai. Šias savo mintis F. Bieliauskas vėliau išdėstė atsiminimų knygoje „Liaudies žygdarbis nemirtingas“. Štai jos:

„ [...] Buvau liudininkas tą dieną (1943 m. vasario 23 d.— Aut.) vykusio lietuviškosios 16-osios šaulių divizijos vado generolo majoro Felikso Žemaičio ir 48-osios armijos vado generolo leitenanto P. Romanenos pokalbio telefonu. Divizijos vadas armijos vadui aiškino, kad keliai užpustyti, nepristatyta divizijai degalų, šaudmenų, maisto, artilerija atsilikusi, ypač traukiama autotechnikos, neatvykę taip pat sunkieji minosvaidžiai, net haubicų pulkai, kuriuos armija paskyrė divizijai palaikyti — dėl visų šių priežasčių divizija dar nepasiruošusi puolimui. Divizijos vadas prašė armijos vadovybę atidėti puolimo pradžią, kol į ją galės įsijungti visos dalys, o svarbiausia artilerija, turinti nuslopinti priešų ugnies taškus. Tačiau čia pat stovėjęs divizijos komisaras Jonas Macijauskas paėmė iš divizijos vado telefono ragelį ir pareiškė, kad divizija puolimui pasiruošusi ir įsakymą įvykdysianti [...] Taigi, keldami į ataką pėstininkus, kariavome nesilaikydami nei karo mokslo, nei praktikos reikalavimų“¹⁰.

Vasario 25—26 d. nusilpusi divizija dar atakavo priešų pozicijas, bet nesėkmingai. Naktį iš vasario 27 į 28 d.

ji buvo permesta į kitą ruožą, nes nebeturėjo jėgų pulti, o kovo 22 d. buvo išvesta į 48-osios armijos antrąjį ešeloną.

Netrukus buvo pakeista divizijos vadovybė: vietoje divizijos vado gen. mjr. F. Baltušio-Žemaičio buvo paskirtas gen. mjr. V. Karvelis, divizijos štabo viršininku — plk. A. Urbšas. Tai — gabūs buvusios Lietuvos Respublikos kariuomenės karininkai, gerai nusimanę apie karinę strategiją ir taktiką. Jie suprato, kokias klaidas 16-osios lietuviškosios divizijos vadai padarė pirmose kautynėse, ir stengėsi jų nekartoti. Jei jiems iš karto būtų buvę pavesta vadovauti divizijai, nors jie ir nebuvo „revoliucinio judėjimo“ dalyviai, vargu ar divizijos nuostoliai būtų buvę tokie skaudūs.

16-oji lietuviškoji šaulių divizija po kruvinių Aleksejevkos kautynių buvo papildyta kitų tautybių kariais, ir iš tikrųjų ji jau nebebuvo lietuviška, kol pasiekė Lietuvos žemę.

¹ A. Daunio atsiminimai (autorius archyvas).

² *Brazaitis J.* Raštai. Chicago, 1985. T. 6. P. 75.

³ Ten pat. P. 77.

⁴ Ten pat. P. 99—100.

⁵ Kardas (Vilnius). 1991. Nr. 3. P. 20—21.

⁶ *Raštikis S.* Kovose dėl Lietuvos. Los Angeles, 1957. D. 2. P. 346-

⁷ P. Petronio, J. Žvirblio atsiminimai (autorius archyvas).

⁸ Ten pat.

⁹ Ten pat.

¹⁰ *Bieliuskas F.* Liaudies žygdarbis nemirtingas. Y., 1985. P. 81—82.

VIETOJE EPILOGO

NORILSKAS — LIETUVIŲ KARININKŲ IR KAREIVIŲ „KATYNĖ“

Daugiausia įvairaus rango lietuvių karininkų kalėjo, kankinosi ir mirė Norilsko konclageryje ir jo filiale — Lamoje.

Kaip prisimena Norilsko konclagerio kankinys Lietuvos karo aviacijos leitenantas A. Navaitis, suimtas 1941 m. birželio 16 d. Ukmergėje, pirmomis dienomis čia kalėjo apie 400 lietuvių karininkų. 1947 m. birželio 16 d., A. Navaičiui išvykstant iš šio lagerio, jame buvo likę apie 100 įvairių laipsnių lietuvių karininkų, kiti buvo mirę iš bado, nuo kančių, šalčio, dėl nežmoniško čekistų elgesio su jais.

...Konclageryje kiaulių šėriku dirbo majoras E. Požėla. Gindamasis nuo bado, jis valgydavo ir kiaulių ėdalą, t. y. įvairias maisto, daržovių atliekas.

Tarp karininkų, Norilske baigusių savo šios žemės darbus ir kelionę, buvo pulkininkai J. Banys, L. Statkevičius, L. Rajeckas, V. Žadeika. Pulkininką A. Sidarą Norilske sušaudė, o M. Stankaitis 1941 metais susilaužė kojas, jo niekas negydė, ir jis mirė.

Šalia šių vyrų nesvetingoje žemėje atsigulė pulkininkai leitenantai J. Baršauskas, P. Bilėnas, R. Butkevičius, P. Dovydaitis, A. Gaidys, A. Janavičius.

Gimtosios žemės nebeišvydo majorai F. Baleišis, P. Baltrūnas, P. Juodvalkis, kapitonai P. Adomaitis, J. Balandis, J. Botyrius, A. Čiplies, S. Daniliūnas, A. Draugelis, J. Frankas, A. Grabžius, P. Grigaliūnas, P. Jakutis. Kapitonas S. Gromickas Norilske buvo sušaudytas, čekistų kulkos pakirto ir kapitoną B. Saliką, leitenantus S. Bakšį, K. Kvederą, A. Leviną, R. Žikorių, jaunesnįjį leitenantą Jasinską, eilinius kareivius Bartkevičių, A. Šviriną.

Jaunesnysis leitenantas V. Žvikas buvo suimtas 1941 metų birželio mėnesį. Štai jo pasakojimas.

„Gyvuliniai vagonai. Langai užkalti. Maistas — džiovinta sūdyta žuvis, duonos džiovėsiai. Be vandens. Krasnojarske buvome sustoję, krovėme baržas. Paskui — Dundinka, iš jos siauruoju geležinkeliu — į Norilską. Norilske buvome rugpjūčio 10-ąją. Nakvojome kalėjime, paskui — į lagerį tarp kalnų Medvežij Ručej. Barakai dar nauji, be langų, be durų. Blakės, utėlės, nešvara...

Radom rusų — buvusių suomių belaisvių. Kai suomiai juos gražino, visus nuteisė po 5 metus kalėti. Jų 17 ar 18 barakų, o mūsų—12. Barake — 300—400 žmonių. Mes buvom ypatingasis kontingentas, mus laikė kaip pasmerktuosius.

Radom ir 1939 metais Lietuvoje internuotų lenkų. 1941 metų spalį juos iš ten išvežė. Koks jų likimas — nežinau.

Tardyti mus pradėjo vėlyvą 1941-ųjų rudenį. Tie, kurie mus vežė, jokių mūsų dokumentų, jokių sąrašų neturėjo. Iškviečia — pavardė, vardas, laipsnis, ar turi šeimos, kur gyvena. Maždaug po mėnesio vėl iškviesdavo, perskaitydavo, ką surašė. Tačiau būdavo surašyta visai

ne tai, ką sakei. Prieštarauji — sumuša, negauni valgyti, ryta vėl kviečia. Kol pasirašai...

Tardydamas vienas žmogus — pėstininkas, tankistas arba lakūnas. Kiekvienas turėjo savo pamėgtą 58 straipsnio dalį. Pėstininkas — aktyvi antitarybinė veikla, 10 metų. Tankistas — antitarybiniai pasisakymai, 8 metai. Lakūnas — socialiniu atžvilgiu pavojingas elementas, 6—8 metai. Pas kurį pakliūsi, tokia formuluotė bus pritaikyta ir atitinkamai metų gausi. Aš kliuvau tankistui.

Pasibaigus tardymui, visus dokumentus išsiuntė į Maskvą, Ypatingajam pasitarimui. Atsakymas atėjo 1943-ųjų rudenį. Tik tuomet ir sužinojome, kiek kam skirta lageryje kalėti.

1941-ųjų žiemą sušaudė visus, kurie 1918—1919 metais kariavo prieš Raudonąją armiją. Vėliau daug išmirė. Rūdynuose valėme sniegą, kasėme griovius, dirbome šachtose. 40 laipsnių šalčio, sniegas, pūga. Dirbdavome po 12—14 valandų, dar po valandą nueiti ir pareiti. Valgyti gaudavome tik iš ryto ir vakare, labai mažai. Mirdavo nuo sunkaus darbo, nuo išsekimo, iš nevilties — nesis-tengdavo išgyventi. Vadovavo mums ir valdė mus vagys, kriminaliniai nusikaltėliai, kurie mūsų pasmerktumą pabrėždavo kiekviename žingsnyje. „Čia jus tam ir atvežė, kad padvėstumėte“,—sakydavo. Vėliau, jau po karo, jie atimdavo gaunamus siuntinius.

Iš estų mirė beveik visi — teliko 4 žmonės. Latvių liko apie 20, lietuvių—apie 60 žmonių. 1943-iaisiais iš mūsų jau niekas nebemirė ir tie, kurie išliko, ištverė iki galo, grįžo į Lietuvą".

O čia jų vėl laukė kančios: „savųjų“ niekinimas, ujjimas, stumdymas, lyg jie nebūtų savo tautos sūnūs...

AMŽINAM KANKINIŲ ATMINIMUI

Lietuvos karo aviacijos leitenantas Antanas Navaitis,, 1947 metais grįžęs iš sovietinio pragaro, surašė beveik visus lietuvių kareivius ir karininkus, kurie kartu su juo kalėjo Norilsko konclageryje. Štai jo sudarytas 1941 m. rugpjūčio 10 d. ir tų pačių metų rudenį į Norilsko konclagerius atgabentų Lietuvos kariuomenės karininkų ir kareivių

VARDINIS SĄRAŠAS

Eil. Nr.	Laipsnis	Pavardė ir vardas	Pastaba
1.	Gen.	Gerulaitis Zenonas	mirė Norilske *
2.	"	Juodišius Jonas	mirė Komių ATSR Abezės lageryje
3.	"	Žilyš Vincas	mirė Kaune
4.	Plk.	Abaras Kazys	mirė Norilske
5.	"	Aleksis Bronius	gyvena Kaune
6.	"	Banys Jackus	mirė Norilske

* Visai nusilpę ir nebegalintys jokio darbo dirbti žmonės būdavo gabenami į Norilską II. Iš ten retai kuris grįždavo į lagerį: vieni mirdavo Norilske II, kiti — gabenami į Taišetą arba Taišete. Labai sunku nustatyti, kas mirė išgabentas į Taišetą ar kitus lagerius, todėl tik pažymima, kad mirė Norilske.

7.	Plk.	Breimelis Antanas	mirė Kaune
8.	"	Jasulaitis Vincas	mirė Vilniuje
9.	"	Meškauskas Povilas	mirė Vilniuje
10.	"	Rajeckas Leonas	mirė Norilske
11.	"	Rupšys Leonas	mirė Lamoje
12.	"	Sidabras Antanas	sušaudytas Norilske
13.	"	Sidzikauskas Vladas	
14.	"	Šklėrius Alfonsas	mirė Lamoje
15.	"	Stankaitis Mečys	mirė Norilske
16.	"	Statkevičius Laurynas	mirė Norilske
17.	"	Žadeika Vaclovas	mirė Norilske
18.	Plk. ltn.	Baršauskas Juozas	mirė Kaune
19.	"	Bilėnas Pranas	mirė Norilske
20.	"	Bukevičius Romanas	mirė Norilske
21.	"	Daukšys Petras	mirė Lamoje
22.	"	Dovydaitis Pijus	mirė Norilske
23.	"	Gaidys Albertas	mirė Norilske
24.	"	Janavičius Adomas	mirė Kėdainiuose
25.	"	Jančys Alfonsas	mirė Norilske
26.	„ gyd.	Kizlauskas Domas	mirė Norilske
27.	"	Kukta Tomas	mirė Kaune
28.	"	Lavinskas Juozas	sušaudytas Norilske
29.	"	Malijonis Antanas	gyvena Kaune
30.	„ vet. gyd.	Mašanauskas Ksaveras	mirė Norilske
31.	"	Matulis Pranas	mirė Kaune
32.	"	Mikučionis Ignas	mirė Kaune
33.	"	Šečkus Jurgis	mirė Norilske
34.	"	Šlepetys Juozas	mirė Norilske
35.	"	Tallat-Kelpša Edvardas	mirė Kaune

36.	Plk.	Vileniškis Alfonsas	mirė Norilske
37.	Mjr.	Aleksiejūnas Alfonsas	mirė Petrozavodske
38.	"	Baleišis Feliksas	mirė Norilske
39.	"	Baltrūnas Petras	mirė Norilske
40.	"	Dapkus Antanas	mirė Lamoje
41.	"	Gavelis Leonas	mirė Vilniuje
42.	"	Juodvalkis Pranas	mirė Norilske
43.	"	Karevičius Bronius	mirė Vilniuje
44.	"	Kazlauskas Alfonsas	mirė Vilniuje
45.	"	Kristapavičius Povilas	mirė Vilniuje
46.	"	Mikalauskas Vytautas	mirė Panevėžyje
47.	"	Okuličius-Kazarinas Anatolijus	mirė Kaune
48.	" gyd.	Patašius Juozas	mirė Kaune
49.	"	Požėla Eduardas	mirė Kaune
50.	"	Sakalauskas Juozas	mirė Norilske
51.	"	Sakalius Petras	mirė Norilske
52.	"	Sauka Juozas	mirė Norilske
53.	"	Stanelis Ildefonsas	mirė Šiauliuose
54.	"	Steikūnas Balys	mirė išvežtas iš Lamos
55.	"	Šakėnas Juozas	mirė Norilske
56.	"	Šniras Vladas	mirė Norilske
57.	"	Vaičius Vladas	mirė Norilske
58.	"	Zavadskas Benediktas	mirė Norilske
59.	Kpt.	Adomaitis Pranas	mirė Norilske
60.	"	Adomonis Karolis	mirė Ukmergėje
61.	"	Adomonis Petras	

62.	Kpt.	Balandis Juozas	mirė Norilske
63.	"	Balčiūnas Stasys	gyvena Vilniuje
64.	"	Botyrius Jonas	mirė Vilniuje
65.	"	Čiplys Adolfas	mirė Norilske
66.	"	Daniliūnas Stasys	mirė Norilske
67.	"	Draugelis Andrius	mirė Norilske
68.	"	Frankas Jonas	mirė Norilske
69.	"	Grabazius Antanas	mirė Norilske
70.	"	Grigaliūnas Petras	mirė Norilske
71.	"	Grinius Vladas	mirė Vilniuje
72.	"	Gromickas Stasys	sušaudytas Norilske
73.	"	Guzikas Nikodemas	mirė Šiauliuose
74.	"	Jakutis Petras	mirė Norilske
75.	" gyd.	Jaloveckas Alfonsas	mirė Norilske
76.	"	Jaruševičius Petras	mirė Vilniuje
77.	"	Jocius Jonas	mirė Norilske
78.	"	Jonaitis Juozas	mirė Norilske
79.	"	Juodzbalis	mirė Norilske
80.	"	Juozapaitis Leonas	mirė Kaune
81.	"	Kauneckas Bronius	mirė Norilske
82.	"	Kondrotas Jonas	mirė Norilske
83.	"	Kontrimas Leonardas	mirė Norilske
84.	"	Kriaučiūnas Stasys	mirė Norilske
85.	"	Kušlikis Stasys	mirė Norilske
86.	"	Lastauskas Adomas	mirė Norilske
87.	"	Lenkauskas Leonas	mirė Norilske
88.	"	Limba Jeronimas	mirė Norilske
89.	"	Literskis Liudas	mirė Norilske
90.	"	Maliukas Juozas	mirė Norilske
91.	"	Masandukas Jonas	mirė Norilske
92.	"	Matusonis Jonas	mirė Norilske

93.	Kpt.	Matutis Ignas	mirė Norilske
94.	"	Mažylis Jonas	mirė Norilske
95.	"	Mykolaitis Petras	mirė Kaune
96.	"	Mitalauskas Balys	mirė Palangoje
97.	"	Morkūnas Ignas	mirė Norilske
98.	"	Nacickas Stasys	mirė Norilske
99.	"	Narvydas Benediktas	mirė Norilske
100.	"	Navoslauskas Jonas	mirė Norilske
101.	"	Petraitis Juozas	mirė Kaune
102.	"	Plukas Vladas	mirė Norilske
103.	" gyd.	Porutis Domas	mirė Juodkrantėje
104.	"	Ramančionis Pranas	mirė Joniškyje
105.	"	Sabaliūnas Petras	mirė Norilske
106.	"	Sabieskis Vincas	mirė Norilske
107.	"	Salikas Bronius	sušaudytas Norilske
108.	"	Saročkinas Anatolijus	mirė Norilske
109.	"	Saunoris Antanas	mirė Vilniuje
110.	"	Stankevičius Jonas	
111.	"	Staronis Antanas	mirė Norilske
112.	"	Taujenskas	mirė Norilske
113.	"	Tervydis Antanas	mirė Norilske
114.	"	Tėvelis Juozas	
115.	" gyd.	Tuminas Stasys	gyvena Vilniuje
116.	"	Urnėžius Liudas	mirė Norilske
117.	" vet.	Užbalis Petras	mirė Kaune
118.	" gyd.	Užbalis Stasys	mirė Norilske
119.	"	Vaičius Liudas	mirė Norilske
120.	"	Zablockas Stasys	mirė Norilske
121.	"	Zeleniakas Antanas	mirė Kaune
122.	"	Zienius Juozas	gyvena Kaune

123.	Ltn.	Aleksiejūnas Kazys	mirė Norilske
124.	"	Alonderis Robertas	mirė Norilske
125.	" gyd.	Bačiulis Alfonsas	gyvena Vilniuje
126.	"	Bakšys	sušaudytas Norilske
127.	"	Bartkus Jonas	mirė Norilske
128.	"	Bronišas Danielius	mirė Norilske
129.	"	Brundza Stasys	mirė Norilske
130.	"	Bulavas Vladas	mirė Norilske
131.	"	Burnickas Jonas	gyvena Vilniuje
132.	"	Butkus Vincas	gyvena Šiauliuose
133.	"	Čaplikas Petras	gyvena Kauno r.
134.	"	Černius Mykolas	gyvena Kaune
135.	"	Čiaučionis Petras	mirė Norilske
136.	"	Čiaučionis Stasys	mirė Norilske
137.	"	Dedonis Petras	mirė Norilske
138.	"	Degutis Vincas	mirė Kaune
139.	"	Deveikis Antanas	mirė Norilske
140.	"	Dirda Antanas	mirė Kaune
141.	"	Drangys Zenonas	gyvena Vilniuje
142.	"	Dūda Vladas	mirė Norilske
143.	"	Dulkė Vladas	gyvena Vilniuje
144.	"	Frankas Kostas	gyvena Biržuose
145.	"	Gaidamavičius Juozas	gyvena Vilniuje
146.	"	Gavėnas Vincas	mirė Norilske
147.	"	Gedonis Petras	mirė Norilske
148.	"	Gelažius Antanas	mirė Norilske
149.	"	Gelumbauskas Feliksas	gyvena Radviliškyje
150.	"	Germanavičius Martynas	mirė Alytaus r.
151.	"	Giedrikas Aloyzas	mirė Norilske

152.	Ltn.	Grežauskas Antanas	mirė Norilske
153.	"	Grigonis Martynas	mirė Norilske
154.	"	Gudeliauskas Vladas	mirė Norilske
155.	"	Guobis Jonas	mirė Norilske
156.	"	Gustas Antanas	mirė Panevėžyje
157.	"	Ilgūnas Julius	mirė Norilske
158.	"	Inčiūra Adolfas	
159.	"	Jakšiukas Stasys	mirė Ukmergėje
160.	"	Jankus Aleksas	gyvena Šiauliuose
161.	" gyd.	Janulis Antanas	mirė Norilske
162.	"	Jazbutis Aleksandras	gyvena Kaune
163.	"	Juodis Kazys	mirė Norilske
164.	"	Kalibatas Alfonsas	gyvena Vilniuje
165.	"	Kalpokas Pranas	gyvena Panevėžyje
166.	"	Katelė Jonas	mirė Norilske
167.	"	Kaunas Kęstutis Leonas	mirė Maskvoje
168.	"	Kneitas Antanas	gyvena Kaune
169.	"	Krisnickas Petras	gyvena Alytuje
170.	"	Kriukis Martynas	mirė Telšiuose
171.	"	Kronkaitis Vaclovas	mirė Norilske
172.	"	Kvederas Kęstutis	sušaudytas Norilske
173.	"	Lapinskas Vincas	
174.	"	Laučys Petras	mirė Norilske
175.	"	Leonas Kostas	mirė Norilske
176.	"	Levanas Juozas	mirė Norilske
177.	"	Levinas Antanas	sušaudytas Norilske
178.	"	Lukša Ignas	mirė Norilske
179.	"	Mankonis Jonas	mirė Norilske

180.	Ltn.	Mažonas Kazys	gyvena Kaune
181.	"	Mergiūnas Romualdas	mirė Norilske
182.	"	Mikelionis Kazys	mirė Norilske
183.	"	Mundrys Juozas	mirė Norilske
184.	"	Narijauskas Justinas	gyvena Marijampolėje
185.	"	Narijauskas Vaclovas	mirė Šiauliuose
186.	"	Navaitis Antanas	gyveno Vilniuje
187.	"	Navakas Jonas	
188.	"	Obachavičius Jonas	mirė Norilske
189.	"	Orbakas Mykolas	gyveno Šiauliuose
190.	"	Paliulis Petras	mirė Kaune
191.	"	Paškevičius Vilius	mirė Norilske
192.	"	Pečkaitis Vincas	gyvena Šiauliuose
193.	"	Petkūnas Antanas	mirė Norilske
194.	"	Ponelis Bronius	mirė Panevėžyje
195.	"	Povilianskis Antanas	mirė Radviliškyje
196.	"	Rakaitis Juozas	mirė Norilske
197.	"	Ramūnas Bronius	gyvena Kaune
198.	"	Remišauskas Vsevolodas	mirė Norilske
199.	"	Rickevičius Česlovas	mirė Norilske
200.	"	Senulis Vincas	gyvena Panevėžyje
201.	"	Simokaitis Antanas	mirė Norilske
202.	"	Skrinskas Jurgis	mirė Norilske
203.	"	Sprindys Vaclovas	gyvena Kaune
204.	"	Stankevičius Kazimieras	mirė Vilniuje
205.	"	Stankevičius Marijonas	gyveno Vilniuje

206.	Ltn.	Stundžia Romualdas	
207.	"	Šantaras Antanas	mirė Ukmergėje
208.	"	Šarupičius Andrius	mirė Kaune
209.	"	Šidagis Julius	gyveno Panevėžyje
210.	"	Šimoliūnas Juozas	gyveno Kaune
211.	"	Šperbelis Antanas	mirė Norilske
212.	"	Taškus Alfonsas	gyveno Orenburge
213.	"	Tiškus Feliksas	mirė Norilske
214.	"	Turūta Antanas	gyvena Garliavoje
215.	"	Urbietis Petras	gyvena Vilniuje
216.	"	Urbutis Vincas	mirė Norilske
217.	"	Vadopalas Petras	mirė Norilske
218.	"	Vaitiekūnas Bronius	mirė Norilske
219.	"	Vaivydis- Vajevodskis Juozas	gyvena Norilske
220.	"	Varkalys Kazys	mirė Kaune
221.	"	Varnas Jonas	gyveno Vilniuje
222.	"	Vaškys	
223.	"	Vykintas Jonas	mirė Norilske
224.	"	Virkutis Pranas	mirė Kuršėnuose
225.	"	Vitas Jonas	mirė Kaune
226.	"	Žiauka Balys	mirė Norilske
227.	"	Žikorius Romas	sušaudytas Norilske
228.	gyd.	Žlioba Antanas	mirė Vilniuje
229.	„vet.	Žukas Antanas	gyveno Kaune
230.	"	Žvinklys Alfonsas	mirė Vilniuje
231.	J. ltn.	Aleksandravičius Vladas	mirė Norilske
232.	"	Bražys Vladas	mirė Norilske
233.	"	Bukšaitis Justinas	mirė Norilske
234.	"	Bukšnys Valerijonas	mirė Norilske

235.	J. ltn.	Buzas Stasys	gyvena Kaune
236.	"	Danielius Kazys	mirė Panevėžyje
237.	" gyd.	Daugirdas Tadas	mirė Vilniuje
238.	"	Jankaitis Juozas	gyveno Panevėžyje
239.	"	Janušauskas Ipolitas	gyveno Alytuje
240.	"	Jarašiūnas Antanas	mirė Norilske
241.	"	Jasinskas	sušaudytas Norilske
242.	"	Jurgelionis Petras	mirė Norilske
243.	"	Kiršlys Povilas	gyvena Kaune
244.	"	Lelėnas Eugenijus	mirė Joniškyje
245.	"	Lelešius Jonas	mirė Norilske
246.	"	Martynaitis Alfonsas	
247.	"	Martinėnas Stasys	gyveno Vilniuje
248.	"	Martišiūnas Justas	mirė Norilske
249.	"	Martusas Juozas	žuvo Norilske
250.	"	Palukaitis Juozas	mirė Kaune
251.	"	Pukys-Pukelevičius Vladas	sušaudytas Norilske
252.	"	Rastauskas Jurgis	
253.	"	Rimkus Juozas	gyveno Panevėžyje
254.	"	Sakalavičius Simonas	
255.	"	Stasytis	
256.	"	Stasiulionis Kazimieras	mirė Vilniuje
257.	"	Stašys Tomas	mirė Norilske
258.	"	Šimonis Teofilius	gyveno Kaune
259.	"	Teišeriūnas Česlovas	mirė Norilske
260.	"	Tijūnaitis Algirdas	gyvena Papilėje
261.	"	Urbanavičius Liudas	mirė Vilniuje
262.	"	Urbelis Jonas	gyveno Kaune
263.	"	Urbutis Jonas	gyvena Vilniuje

264.	J. ltn.	Uzdonas	mirė Kaune
265.	"	Vengrys Algirdas	mirė Norilske
266.	"	Venslauskas Balys	mirė Norilske
267.	"	Viršila	mirė Kaune
		Antanas Leonas	
268.	"	Žemeliauskas Jonas	mirė Norilske
269.	"	Žvikas Vladas	gyveno Vilniuje
270.	Virš.	Česnulis Kostas	mirė Norilske
271.	"	Dambrauskas Kazys	mirė Norilske
272.	"	Kiesylius Izidorius	mirė Norilske
273.	"	Korolkovas Tichanas	grįžo Lietuvon
274.	„ san.	Micuta Juozas	mirė Kaune
275.	"	Neibacheris Albertas	
276.	"	Nekrošius Mykolas	mirė Norilske
277.	"	Sabaliauskas Antanas	mirė Panevėžyje
278.	"	Augustinaitis Jonas	mirė Norilske
279.	Psk.	Bružas Kazys	grįžo Lietuvon
280.	"	Cijūnaitis	mirė Norilske
281.	"	Cijunskas Zigmas	mirė Norilske
282.	"	Dovydaitis Benas	mirė Norilske
283.	"	Jaraminas Vincas	mirė Norilske
284.	"	Jasonas Pranas	grįžo Lietuvon
285.	"	Jonaitis	mirė Norilske
286.	"	Kriščiūnas Motiejus	
287.	"	Mackus Kazys	mirė Kaune
288.	"	Paškevičius Kazimieras	mirė Kaune
289.	"	Petronis Albinas	gyvena Kaune
290.	" mech.	Šakėnas	mirė Norilske
291.	"	Vaitkevičius Juozas	mirė Kaune

292.	Psk.	Zonys Juozas	mirė Norilske
293.	"	Žilys Petras	mirė Norilske
294.	Civ. tarn.	Medalinskas Petras	gyveno Vilniuje
295.	"	Rozgaitis Jonas	mirė Kaune
296.	"	Stankevičius Antanas	mirė Norilske
297.	"	Žilys Stasys	gyvena Šiauliuose
298.	Eil.	Alekna Juozas	mirė Norilske
299.	"	Bačinskas	mirė Norilske
300.	"	Bartkevičius Kazimieras	sušaudytas Norilske
301.	"	Belickas	gyveno Alytaus r.
302.	"	Burokas	mirė Norilske
303.	"	Gadonas Jonas	mirė Norilske
304.	"	Gaubas Antanas	mirė Norilske
305.	"	Jaciunskas Zigmas	mirė Norilske
306.	"	Karvelis	mirė Kaune
307.	"	Kielius	mirė Norilske
308.	"	Krasauskas Jonas	gyvena Alytuje
309.	"	Lukoševičius	
310.	"	Mankonis Zenonas	mirė Norilske
311.	"	Meškauskas	
312.	"	Micevičius	
313.	"	Mikalavičius Stasys	sušaudytas Norilske
314.	"	Noreika	
315.	"	Pavaročnikas	
316.	"	Plytnikas	gyveno Kaune
317.	"	Ramanauskas Jonas	
318.	"	Ramonis Petras	gyvena Vilniuje
319.	"	Rudis	mirė Norilske
320.	"	Savickas	mirė Norilske
321.	"	Slivinskas Antanas	

322.	Eil.	Stasiukynas	
323.	"	Šarka	gyvena Vilniuje
324.	"	Šmitas Jurgis	gyvena Marijampolėje
325.	"	Švirinas A.	sušaudytas Norilske
326.	"	Trečiokas Vytautas	gyvena Švenčionių r.
327.	"	Vaitkevičius Jonas	
328.	"	Varnas Justas	gyvena Kaune
329.	"	Vaškys	
330.	"	Zubrickas Stasys	

Knyga apie Lietuvos kariuomenės likimą tragiškais mūsų tautai 1930—1944 metais nepretenduoja į istorinę monografiją. Autorius siekė glaustai pasakyti tikrą tiesą, kurią sovietinė valdžia atkakliai slėpė, falsifikavo. Juk to laikotarpio istorijos faktai buvo iškraipomi, mūsų karininkai ir kareiviai — šmeižiami, kariuomenės taurūs darbai, atlikti Tėvynės labui, buvo niekinami.

Autorius prašo atsiliepti tų dienų liudytojus — karininkus ir kareivius, parašyti savo atsiminimus, pastabas, kurias ateityje būtų galima panaudoti rengiant didesnės apimties veikalą šia tema. Rašykite adresu: a/d 577, 2043 Vilnius, arba „Minties“ leidyklai, Sierakausko 15, 2600 Vilnius.

TURINYS

Pratarmė	5
I. KOVŲ IR KŪRYBOS METAI	
Kovos dėl nepriklausomybės	7
Rūpinimasis valstybės saugumu	18
II. OKUPACIJA...	
Trisdešimt devintųjų ruduo	23
Tautos likimas — kryžkelėje	26
III. LIETUVOS KARIUOMENĖS LIKVIDAVIMAS	
„Reformas“ ir „valymai“	32
Kariuomenės „demokratizavimas“	37
Tragedijos uvertiūra	42
29-ojo teritorinio šaulių korpuso organizavimas	45
Korpuso politizavimas ir rusinimas	50
Veiksmas lygus atoveiksmiui	53
Politiniai vadovai — NKVD agentai	59
IV. SMURTO AKCIJOS	
Lietuvių karininkai vyksta į „kursus“	72
Raudonasis birželis	77
V. PAKILO KOVOS IR LAISVĖS KALAVIJAS	
Divizijos stoja į kovą	90
ANBO neskrenda į rytus	110
Paskutinės kautynės	118
VI. TARP RYTŲ IR VAKARŲ	
Lietuvos apsaugos batalionai: jų kova ir likimas	122

Lietuvos vietinė rinktinė	131
16-oji lietuviškoji šaulių divizija	139
Vietoje epilogo	
Norilskas — lietuvių karininkų ir kareivių „Katynė“	147
AMŽINAM KANKINIŲ ATMINIMUI	150

Antanas Martinionis
LIETUVOS KARIUOMENĖS TRAGEDIJA

Meninis redaktorius **Dainius Paškevičius**

Techninė redaktorė **Danutė Navickienė**

Korektorės: **Marijona Rézienė, Aleksandra Gobienė**

SL 259, 1992 12 14. 7,23 leidyb. apsk. 1. Tir. 3000 egz. Užsakymas 4217. Leidykla „Mintis“, Sierakausko 15, 2600 Vilnius. Spausdino valstybinė „Aušros“ spaustuvė, Vytauto pr. 23, 3000 Kaunas.

Kaina sutartinė.

Martinionis A.

Ma514 Lietuvos kariuomenės tragedija.— V.: Mintis,

1993.— 165 p.

Bibliogr. išnašose.

Remiantis prieškarine ir Antrojo pasaulinio karo metų periodine spauda, dokumentais, atsiminimais, knygoje pasakojama apie Lietuvos kariuomenę, jos tragediją 1940 m. birželio 15 d.—1941 m. birželio 14 d., ginkluotą pasipriešinimą sovietiniams okupantams ir kovas lemtingomis 1941 m birželio 22—25 dienomis.

UDK 947.45.08